

STUDIJA O ŽENAMA U REPUBLICI KOSOVO (2021/2022)

POGLEDI O DRUŠTVU, PORODICI, VREDNOSTIMA,
OBRAZOVANJU, ZAPOŠLJAVANJU, POLITICI,
BEZBEDNOSTI I ZDRAVSTVENOJ ZAŠTITI

Besa LUZHA
Nora JUSUFI
Luljeta DEMOLLI
Judita Krasniqi-HAJDARI
Rrezarta Delibashzade-KRASNIQI
Bardha QIREZI
Diana LEKAJ
Hana XHEMAJLI

IMPRESUM

Izdavač: Friedrich-Ebert-Stiftung- Kancelarija Priština, Pashko Vasa br.23, Priština, 10 000 Republika Kosovo
+383 38 600 108; info@fes-kosovo.org
vvv.fes-kosovo.org

Dizajn i metodologija istraživanja: FRIEDRICH EBERT STIFTUNG Kancelarija u Skoplju / Marija Topuzovska (Upitnik revidiran od strane autora & IDRA)
Terensko istraživanje i analiza podataka: IDRA istraživanje i konsalting, Kosovo. <https://vvv.idracompani.com/>

Autori:
Besa LUZHA
Luljeta DEMOLLI
Judita KRASNIQI-HAJDARI
Rezarta DELIBAZHDE
Bardha QIREZI Diana LEKAJ
Hana XHEMAJLI

Uređivanje: Kathrin Rief & Besa Luzha
Lektura (engleski): Prevod: Ilir Jakupi (albanski). Ferid Teliqi (srpski) Istraživač konsultant: Nora Jusufi, IDRA

Komercijalna upotreba svih publikacija
Fridrik-Ebert fondacije (FES)
nije dozvoljena bez prethodne
pismene saglasnosti FES-a.

Autor preuzima punu odgovornost za sadržaj publikacije.
Iznesena mišljenja nisu nužno mišljenja Friedrich Ebert Stiftung.

Sadržaj

PREDGOVOR	11
UVOD	13
2. METODOLOŠKI PRISTUP	15
2.1 TEHNIKE ISTRAŽIVANJA	15
2.2 DIZAJN UZORKA ISTRAŽIVANJA I PRIKUPLJANJE PODATAKA	16
2.3 ANALIZA PODATAKA	17
2.4 PROFIL UČESNIKA	17
3. VREDNOSTI, RELIGIJA I POVERENJE	21
3.1 VREDNOSTI, STAVOVI PREMA RODNO ZASNOVANOJ RAVNOPRAVNOSTI, STEREOTIPI I DRUŠTVENE ULOGE	21
VREDNOSTI	22
STAVOVI O RAVNOPRAVNOSTI POLOVA	24
DRUŠTVENE ULOGE	26
3.2 ZADOVOLJSTVO I NEZADOVOLJSTVO MEĐU ŽENAMA	28
3.3 POVERENJE	29
3.4 ZNAČAJ I PRAKSA RELIGIJE	32
ZAKLJUČCI	35
PREPORUKE	37
4. PORODICA I DRUŠTVENI ŽIVOT	39
4.1 PORODICA I BRAK U KOSOVSKOM KONTEKSTU	39
4.2 AKTIVNOSTI U SLOBODNOM VREMENU ZA ŽENE	41
4.3 ORGANIZACIJA DOMAĆINSTVA I OPŠTA RAVNOPRAVNOST ULOGA	44
4.4 PRONALAŽENJE PARTNERA	51
4.5 SITUACIJA ŽENA TOKOM COVID-19	52
ZAKLJUČCI	56
PREPORUKE	58
5. OBRAZOVANJE I ZAPOŠLJAVANJE	61
5.1 STAVOVI PREMA RADNOM OKRUŽENJU	62
5.2 DISKRIMINACIJA NA RADNOM MESTU	64
5.3 NAPREDOVANJE NA MENADŽERSKE POZICIJE	66
5.4 ŽENE I LIČNI STAV PREMA KARIJERI	68
5.5 NEZAPOSLENI I TRAŽE POSAO	70
5.6 SAMOZAPOŠLJAVANJE	75
5.7 STANJE U OBRAZOVANJU	77
5.8 STAVOVI PREMA OBRAZOVANJU	77
5.9 ŠTA OBRAZOVNI SISTEM UČI O ULOZI ŽENA?	80
ZAKLJUČCI	86
PREPORUKE	86

6. POLITIKA I UČEŠĆE	89
6.1 PERCEPCIJE O TRENUTNOM STATUSU RAVNOPRAVNOSTI ŽENA INTERES ZA POLITIKU	89
6.2 I POLITIČKO UČEŠĆE	92
6.3 DEMOKRATIJA, IDEOLOGIJA I VREDNOSTI	99
6.4 BUDUĆA OČEKIVANJA	102
ZAKLJUČCI	104
PREPORUKE	105
<hr/>	
7. BEZBEDNOST I SIGURNOST	107
7.1 FIZIČKA BEZBEDNOST I SIGURNOST	111
ZAKLJUČCI	114
PREPORUKE	115
<hr/>	
8. ZDRAVLJE & BLAGOSTANJE ŽENA	117
8.1 LIČNA I ZDRAVSTVENA PITANJA	117
RANO OTKRIVANJE MALIGNIH	118
HRONIČNE BOLESTI	120
8.2 ZAVISNOSTI I NAČIN ŽIVOTA	122
8.3 USLOVI ŽIVOTA, FAKTORI ŽIVOTNE SREDINE I STATISFAKCIJA ZADOVOLJSTVA	124
8.4 ZDRAVSTVENIM USLUGAMA	125
8.5 MENTALNO ZDRAVLJE-DEFINICIJA I STIGMA	127
8.6 COVID-19 I ŽENE	128
ZAKLJUČCI	129
PREPORUKE	130
REFERENCE	131
<hr/>	
DODATAK – Demografija učesnika fokus grupe	133

Slika 1. Izvor sekvencijalnog modela objašnjenja: (Creswell, 2009)	15
Slika 2. Učesnik po regionima	17
Slika 3. Godine (Starost)	17
Slika 4. Etnička pripadnost	18
Slika 5. Nivo obrazovanja	18
Slika 6. Građansko stanje	18
Slika 7. Imati decu	18
Slika 8. Sektor zapošljavanja	18
Slika 9. Zapošljavanje	19
Slika 10. Svojina	19
Slika 11. Živeti sa...	19
Slika 12. Vrednosti, najvažnije	22
Slika 13. Značaj sledećih vrednosti u životu za njih lično, prema regionu	23
Slika 14. Vrednosti prema starosti	24
Slika 15. Izjave o rodnoj ravnopravnosti	25
Slika 16. Izjave o rodnoj ravnopravnosti po nacionalnosti	25
Slika 17. Sporazumi sa izjavama o pol e ulogama	26
Slika 18. Rodne uloge prema stepenu obrazovanja	26
Slika 19. Rodne uloge po regionima	27
Slika 20. Rodne uloge po starosnim grupama	27
Slika 21. Zadovoljstvo i nezadovoljstvo	28
Slika 22. Zadovoljstvo sa...po regionima	29
Slika 23. Zadovoljstvo sa...po starosnim grupama	29
Slika 24. Kome najviše verujete?	30
Slika 25. Poverenje po regionima	30
Slika 26. Poverenje..po starosnim grupama	31
Slika 27. Poverenje prema stepenu obrazovanja	31
Slika 28. Religija	32
Slika 29. Učestalost posećivanja verskih ceremonija/rituala, pored venčanja i sahrana, po verskoj veri	32
Slika 30. Prihvatanje i nastojanje da se ispune zahtev/očekivanja od religije od strane verskih grupa	33
Slika 31. Da li ste se ikada osećali diskriminisanim u kosovskom društvu zbog svoje vere?	33
Slika 32. Mesta gde su se osećali diskriminisanim na...	33
Slika 33. Vlasništvo nad imovinom	41
Slika 34. Aktivnosti u slobodno vreme žena	41
Slika 35. Aktivnosti žena po starosnim grupama	42
Slika 36. Slobodno vreme prema statusu materinstva	43
Slika 37. Aktivnosti žena po urbano-ruralnom	43
Slika 38. Domaći poslovi 1/2	45
Slika 39. Domaći poslovi 2/2	45
Slika 40. Finansijski status žene naspram muške „konačne reči“	46
Slika 41. Zaposlenje partnera	46
Slika 42. Partnerova zarada	46
Slika 43. Finansijsko stanje	47
Slika 44. Kako upravljaju svojim domaćinstvom	47
Slika 45. Ko u vašem domaćinstvu radi ove zadatke?	48
Slika 46. Ko se brine o deci	48
Slika 47. Dogovor da je podela kućnih poslova pravedna	49
Slika 48. Dogovor da je podela kućnih poslova pravedna, po regionima	49
Slika 49. Posao vašeg muža/partnera ponekad ograničava vreme koje provodi sa porodicom i prijateljima	50
Slika 50. Vreme za razvijanje sopstvenih interesovanja, za opuštanje i druženje	50

Slika 51. Koliko često vaš muž/partner ima vremena za vas? Po zaposlenju muža/partnera	50
Slika 52. Stepen rodne ravnopravnosti u odnosu	51
Slika 53. Pitanja svađe između supružnika/partnera	51
Slika 54. Pronalaženje partnera	52
Slika 55. Izazovi tokom krize COVID-19	53
Slika 56. Izazovi tokom krize COVID-19 po regionima	54
Slika 57. Zapošljavanje	61
Slika 58. Dogovor sa izjavama u vezi radnog mesta	62
Slika 59. Zadovoljstvo zaradom	63
Slika 60. Zadovoljstvo zaradom, po regionima	63
Slika 61. Stavovi prema zapošljavanju	64
Slika 62. Diskriminacija na radnom mestu	64
Slika 63. Izveštaji o iskustvu diskriminacije	65
Slika 64. Iskustvo izveštavanja	66
Slika 65. Spremnost za napredovanje na rukovodećim pozicijama	66
Slika 66. Razlozi za nezauzimanje rukovodećih pozicija.	67
Slika 67. Interesovanje da postanete menadžeri	67
Slika 68. Uticaj porodilijskog odsustva na rukovodeća mesta	68
Slika 69. Spremnost za dalje školovanje	69
Slika 70. Planovi karijere	69
Slika 71. Spremnost na žrtvu radi napredovanja u karijeri	70
Slika 72. Dogovori sa izjavama u vezi spremnosti za dalje školovanje	70
Slika 73. Nivo proaktivnosti prema starosti u urbanim sredinama	71
Slika 74. Nivo proaktivnosti prema starosti u ruralnim područjima	72
Slika 75. Samopercepcija proaktivnosti u traženju posla.	72
Slika 76. Spremnost za ulaganje u dalje obrazovanje.	73
Slika 77. Percepcija o mogućnostima obuke	73
Slika 78. Resursi koji se koriste za pronalaženje posla	74
Slika 79. Važni faktori pri pronalaženju posla	74
Slika 80. Najpogodniji sektor za zapošljavanje	75
Slika 81. Spremnost za pokretanje biznisa prema nivou obrazovanja	75
Slika 82. Razlozi za pokretanje biznisa.	76
Slika 83. Finansiranje sopstvenog poslovanja	76
Slika 84. Prepreke za pokretanje biznisa	77
Slika 85. Pogledi na obrazovanje	77
Slika 86. Obrazovni stavovi prema etničkoj pripadnosti	78
Slika 87. Pogled na obrazovanje prema mestu stanovanja	78
Slika 88. Pogledi na obrazovanje prema stepenu obrazovanja	79
Slika 89. Obrazovni pogledi prema finansijskoj situaciji	79
Slika 90. Važnost obrazovanja	80
Slika 91. Poruke koje nameću obrazovne institucije Fridmanov srednji rang	81
Slika 92. Žena treba da se uda i ima decu umesto karijere, po godinama	81
Slika 93. Žena treba da se uda i ima decu umesto karijere prema stepenu obrazovanja	82
Slika 94. Dominantne poruke po etničkim grupama	82
Slika 95. Žena ne bi trebalo da menja partnere ili da ih ima previše, po godinama	83
Slika 96. Dominantne poruke prema starosnoj grupi	83
Slika 97. Žena je ta koja po godinama treba da brine o domu i deci, po godinama	84
Slika 98. Žena treba da bude pasivna i tiha, po godinama	84
Slika 99. Žena treba da bude pasivna i tiha, po etničkoj pripadnosti	84
Slika 100. Žena ne treba da rizikuje, po godinama	85
Slika 101. Nametnute poruke tokom formalnog obrazovanja.	85
Slika 102. Članstvo u organizacijama	90
Slika 103. Percepcija o sopstvenim političkim stavovima	90
Slika 104. Gde najčešće izražavate svoje političke stavove?	91
Slika 105. Stavovi za žene naspram muškaraca politički učinak	92
Slika 106. Politički stavovi u poređenju sa članovima porodice	93
Slika 107. Interesi žena zastupljeni na različitim nivoima	93

Slika 108. Stavovi o više žena na visokim pozicijama	94
Slika 109. Ako postanem član političke stranke	94
Slika 110. Učešće žena ima pozitivan uticaj	95
Slika 111. Ako postanem član političke stranke, uradiću to	95
Slika 112. Glasanje na poslednjim parlamentarnim izborima	95
Slika 113. Da li biste izuzeli politički položaj?	95
Slika 114. Da li biste učestvovali u protestu da biste pokazali svoje neslaganje sa određenom politikom?	96
Slika 115. Zašto se političarke bave politikom...	96
Slika 116. Razlozi neglasanja	97
Slika 117. Stavovi o pravu glasa	98
Slika 118. Kada glasam na izborima	98
Slika 119. Izjave o političkim pozicijama žena	98
Slika 120. Izvori informacija za politička dešavanja	99
Slika 121. Politički pogledi u odnosu na ideologiju	100
Slika 122. Ideološko pozicioniranje	100
Slika 123. Zadovoljstvo demokratijom	101
Slika 124. Saglasnost sa izjavama o političkim pitanjima	101
Slika 125. Načini političkog angažovanja	102
Slika 126. Položaj žena u zemlji, narednih 10 godina	102
Slika 127. Efekti članstva zemlje u EU	103
Slika 128. Najvažnije vrednosti za društvo	103
Slika 129. Najveće pretnje uočene po sigurnost/bezbednost	108
Slika 130. Svedoci ili suočeni sa oružanim sukobom	108
Slika 131. Svedočenje oružanog sukoba prema starosti	109
Slika 132. Uočena najbezbednija mesta	109
Slika 133. Najviše percipirana bezbedna mesta po regionima	110
Slika 134. Koju od sledećih situacija smatraste potencijalnom pretnjom/opasnošću po vašu bezbednost/bezbednost i u kojoj meri?	111
Slika 135. Da li je neko pokušao da te fizički povredi?	111
Slika 136. Kako je on/ona pokušao da vas povredi?	112
Slika 137. Da li se sada plašite da će vas neko povrediti?	112
Slika 138. Da li biste se osećali sigurnije kada bi žene bile postavljene na ključne pozicije vezane za bezbednost zemlje (odbrana, vojska, policija, CMC, itd.)?	113
Slika 139. Da li biste se osećali sigurnije da su žene smeštene... prema godinama	114
Slika 140. Kako biste generalno ocenili svoje zdravlje/ po starosnim grupama	118
Slika 141. Da li znate da sami pregledate svoje grudi?	119
Slika 142. informacije o ranom otkrivanju malignih bolesti	119
Slika 143. Informacije o ranom otkrivanju...po regionima	120
Slika 144. Hronične bolesti	121
Slika 145. Broj obroka sa povrćem...	122
Slika 146. Broj pića sa kofeinom..	122
Slika 147. Periodi vežbanja prema godinama	122
Slika 148. Vrsta vežbi	123
Slika 149. Opažena telesna masa	123
Slika 150. Indeks telesne mase prema starosti	124
Slika 151. Uslovi života	124
Slika 152. Zagađenje po regionima	125
Slika 153. Zagađenje po nacionalnosti	125
Slika 154. Zadovoljstvo zdravstvenim uslugama po regionima	126
Slika 155. Zadovoljna posebnim zdravstvenim uslugama po regionima	126
Slika 156. Mentalno zdravlje i emocionalni problemi	127
Slika 157. Upotreba alternativne medicine	128
Slika 158. Vakcinisane žene	128
Slika 159. Nivo znanja o merama zaštite protiv Covid-19	128
Slika 160. Stanje izbegavanja zaraženih Covid-19	129

PREDGOVOR

Kancelarija fondacije Friedrich Ebert u Severnoj Makedoniji je 2020. godine odlučila da sproveđe studiju o ženama, da izmeri, opiše i objasni status žena u odnosu na društvo, porodicu, vrednosti, obrazovanje, zapošljavanje, politiku, bezbednost i zdravstvenu zaštitu. Kao i u prethodnim FES studijama, kao što je sveobuhvatna studija o mladima u svim zemljama regiona, FES kancelarije u drugim zemljama regiona Zapadnog Balkana će takođe sprovesti studiju za žene, tako da će biti moguće analizirati i uporediti rezultate kada sve zemlje budu završile svoje nacionalne studije. Ove studije imaju za cilj da obezbede neophodne podatke koji će poslužiti kao osnova za izradu i razvoj politika i projekata koji se tiču politike žena i rodne ravnopravnosti.

Podaci dobijeni ovim istraživanjem nisu u celini predstavljeni u ovoj publikaciji ali će biti dostupni javnosti. Zainteresovani istraživači ili institucije mogu da koriste naš besplatno dostupan skup podataka za sprovođenje drugih studija sa posebnim fokusom na jednu ili više teme.

Ova studija pruža sveobuhvatan pregled i analizu najrelevantnijih podataka dobijenih kroz jasnu metodologiju, fokusirajući se na najvažnija pitanja koja se odnose na položaj žena na Kosovu.

Ova ženska studija je temeljna i detaljna studija ženskih percepcija, izjava i stavova u mnogim oblastima interesovanja, i otvorena je za dalje tumačenje i analizu. Naša želja je da se rezultati studije uzmu u obzir od strane nadležnih institucija na Kosovu, kako bi zajedno radili na postizanju većeg nivoa rodne ravnopravnosti i boljeg života za žene i porodice na Kosovu.

Studija potvrđuje šta se dešava na Kosovu, a to je društvo u velikoj meri podeljeno po polu, zasnovano na patrijarhalnim normama, koje često prihvataju i same žene. Ssa ličnog aspekta, žene najviše cene porodicu i decu i ne smeta im da obavljaju skoro sve kućne poslove, sve dok muž više zarađuje. Čak se slažu da je stvarni udeo sasvim poštena podela uloga u porodici. Mlađe žene se ne slažu s tim, a rezultati pokazuju da se ponašaju progresivnije u tom pogledu, više uključivši svoje partnere u podelu odgovornosti za porodicu i decu. One više veruju članovima porodice i verskim vođama nego institucijama, nevladinim organizacijama i političkim partijama.

Samo nekoliko žena ima svoju imovinu (4%), dok većina živi sa partnerom i njegovom porodicom, u prilično slabom materijalnom stanju, a samo 4% upravlja porodičnim budžetom. Stoga su često zavisne i ne prepoznaju ili prihvataju stereotipe i uloge rodne diskriminacije koje se održavaju u porodičnom kontekstu, kao i ponekad u društvu i na radnom mestu. Samo 5% je izjavilo da su se ikada osećale diskriminisanim.

Njihov položaj na tržištu rada i dalje je nepovoljan, sa samo 21% zaposlenih žena, a manje od 50% žena teži visokim rukovodećim pozicijama na svom radnom mestu. One cene obrazovanje kao važno, ali im nedostaje bilo kakvo neformalno obrazovanje koje bi moglo povećati njihove šanse za zaposlenje.

Od najmanje vrednosti za njih je politički angažman, a iako učestvuju u glasanju, nisu uverene da će njihovo mišljenje i doprinos biti priznat, pa im nije zanimljivo da budu aktivne u političkim partijama ili drugim oblicima političkog aktivizma. One pristupaju informacijama o političkim dešavanjima uglavnom iz medija, ali im ne veruju.

Mnogi drugi zanimljivi rezultati su predstavljeni u svakom poglavlju, zahvaljujući doprinosu svakog autora, svih stručnjaka iz oblasti, koji su analizirali i interpretirali podatke i napisali pojedina poglavlja.

Zahvaljujemo se timu IDRA Kosovo na njihovom profesionalnom i etičkom prikupljanju podataka i na njihovoj podršci i u fazama analize i tumačenja, pomažući autorima da razjasne ili naprave dodatnu traženu analizu.

Poseban doprinos finalizaciji izveštaja je, svojim stručnim radom, dala naša pripravnica, Kathrin Rief, koja je pregledala svaku stranicu, grafikon i tabelu kako bi se uverila da je svako poglavlje podjednako i pravilno predstavljeno u konačnom izveštaju.

Ed.D Besa Luzha, koordinator programa FES, januar 2023

UVOD

Žene se dugi niz godina bore protiv preovlađujućih rodnih razlika i prepreka u različitim sektorima života: kod kuće, na svom radnom mestu, a posebno na rukovodećim pozicijama i pozicijama na kojima se donose odluke. Ne samo da je rodna ravnopravnost osnovno ljudsko pravo, već je i od suštinskog značaja za miran, prosperitetan i održiv svet. Trebalo bi da postoji jednak pristup resursima, mogućnostima i zaštiti, kao i jednaka zastupljenost, političko učešće i donošenje odluka, bez obzira na pol. Proteklih godina ostvaren je napredak u rodnoj ravnopravnosti. Veći broj devojčica pohađa školu, smanjene su rane udaje devojčica, a došlo je do reformi zakona o rodnoj ravnopravnosti kako bi se poboljšala efikasnost.

Međutim, i dalje postoje mnogi izazovi u vezi sa diskriminatornim zakonima i društvenim normama; zastupljenost žena u političkom rukovodstvu nije na zadovoljavajućem nivou u poređenju sa muškarcima; i još uvek postoje slučajevi u kojima žene prijavljuju fizičko ili seksualno nasilje od strane intimnog partnera, što je trend koji se intenzivira merama izolacije širom sveta (UN, 2022). Glavni problem je što žene nisu informisane o svojim pravima. U mnogim zemljama većina žena nije svesna svojih zakonskih prava, ali se svakodnevno dešavaju razne zloupotrebe, poput nasilja u porodici i diskriminacije pri zapošljavanju. Štaviše, izveštaji o ovakvim zločinima su retki. To je uglavnom zbog toga što su u mnogim zemljama novi zakoni koji se bave rodnom ravnopravnosti (UNICEF, 2020).

Rodnu neravnopravnost vide i devojčice i dečaci u svojim domovima, u njihovim školama i u njihovim zajednicama. U većini porodica postoji nejednaka odgovornost za neplaćeni rad u domaćinstvu, jer u većini slučajeva ovaj teret pada na žene. Postoji manja podrška za devojčice nego za dečake da nastave školovanje, što zauzvrat dovodi do toga da devojčice nisu zaposlene ili imaju niskokvalifikovan i nedovoljno plaćen posao. Ipak, beleži se porast devojčica koje pohađaju i završavaju školu. Sve je manje slučajeva da se devojčice udaju i postanu majke dok su još deca. Sve više žena diže svoj glas protiv rodne neravnopravnosti (UNICEF, 2020).

Ustav Republike Kosovo (usvojen 2008. godine) konstatuje brojne obavezujuće nacionalne i međunarodne

dokumente o rodnoj ravnopravnosti, koji zabranjuju rodnu diskriminaciju, kao što su Evropska socijalna povelja Saveta Evrope, Evropska konvencija o ljudskim pravima i Konvencija Ujedinjenih nacija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAV).

Ustav Republike Kosovo nudi pravni osnov za principe rodne ravnopravnosti i utvrđuje rodni kvalitet kao osnovno ustavno pravo. Prema članu 15. Ustava, „država mora garantovati ravnopravnost žena i muškaraca i razvijati politiku jednakih mogućnosti“.

U 2015. godini usvojen je „Zakon o rodnoj ravnopravnosti“ kojim se od svih državnih organa traži da poštuju principe rodne ravnopravnosti. Štaviše, Republika Kosovo je ispunila jedan od ciljeva postavljenih u Milenijumskim ciljevima – MCR rezoluciji koju je potpisala Skupština Kosova, odnosno o „MRC akcija III – Promovisanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje žena“ (Agencija za statistiku Kosova, 2016). Ipak, u praksi žene i dalje ne uživaju jednak tretman propisan zakonom.

Fondacija Friedrich-Ebert (FES) – Kancelarija u Prištini je ugovorila IDRA Research and Consulting na Kosovu da sproveđe empirijsku studiju širom zemlje o ženama na Kosovu. Studija daje pregled literature o relevantnim temama i posebno identificuje izazove sa kojima se žene na Kosovu suočavaju u svojim porodicama, radnom okruženju i društvu uopšte.

Ova istraživačka studija pruža sveobuhvatan pregled i analizu najrelevantnijih podataka. Ova ženska studija je interdisciplinarna i nadamo se da će se koristiti za razvoj politike o rodnoj ravnopravnosti u Republici Kosovo. Kosovsko društvo se još uvek smatra patrijarhalnim, sa tradicijom veoma važnom vrednošću; i prihvatanje načina na koji se stvari rade, posebno u pogledu kućnih poslova i brige o deci i starijima. Ipak, povećana je svest žena o borbi za svoja prava i za veću ravnopravnost u svojim porodicama i njihovom okruženju.

Vrednosti koje žene u Republici Kosovo smatraju najvažnijim su imati porodicu i decu, udati se, posedovati kuću/imovinu, živeti u bezbednoj, prosperitetnoj zemlji, biti nezavisne, živeti verskim životom i imati siguran posao. Postoji određeni napredak u stavovima žena o

percepciji društveno - rodnih uloga u društvu.

Većina žena se slaže da ne bi trebalo da postoje razlike između pola; i prema tome, odgovornosti ne bi trebalo da se dodeljuju i razlikuju između muškaraca i žena. Porodični i društveni život razgovarali su u okviru nacionalnog konteksta Republike Kosovo. Kosovo se i dalje smatra rigidno patrijarhalnim društvom, gde muškarci imaju poslednju reč u raznim stvarima, kao i pristup društvenim i ekonomskim resursima. Žene navode da njihove slobodne aktivnosti skoro uvek ili često uključuju provođenje vremena sa porodicom. Generalno, žene su primetile slabu povezanost sa COVID-19, što znači da se malo njih susrelo sa problemima, izazovima i rizicima u vreme krize. Većina žena u ovoj studiji su domaćice i zaposlene. Među izjavama o radnom okruženju najviše je istaknuto pozitivnih stavova međusobnog poverenja i poštovanja. Žene su izjavile da su donekle zadovoljne mogućnostima napredovanja na radnom mestu.

Takođe je veoma važno istaći da žene ne prepoznaju diskriminaciju, jer je 95% njih izjavilo da se nikada nisu osećale diskriminisane na poslu. Nemaju velike ambicije da započnu sopstveni biznis, ističući sledeće probleme: finansiranje, nedostatak imovine, nedostatak afirmativnih mera, nedostatak žena u poslovanju, nedostatak iskustva, nepoznavanje tržišta i mogućnosti na tržištu, nespremnost da preuzme značajan preduzetnički rizik, nedostatak potrebnog iskustva za vođenje sopstvenog posla, nedostatak preduzetničkih i upravljačkih veština, znanja, veštine i sposobnost vođenja biznisa i nedostatak podrške muža i/ili uže porodice. Žene su svesne

vrednosti obrazovanja i smatraju da ono ne treba da zavisi od pola. Najdominantnije poruke koje prenose obrazovne institucije su: „žena treba da se uda i rađa decu umesto karijere“ i „žena treba da bude lepa i privlačna“. Žene u Republici Kosovo nisu zastupljene u politici na zadovoljavajućem nivou jer je samo 3% izjavilo da suaktivne u politici.

Iako je učešće žena u politici preduslov za rodnu ravнопravnost i istinsku demokratiju, ovaj nalaz istraživanja ukazuje da žene nisu direktno angažovane u javnom odlučivanju i razvoju politike. Malo ispitanica zna šta se dešava u globalnoj situaciji ravnopravnosti žena i samo donekle je upoznata sa političkom platformom 50/50. Kada se procenjuje politički učinak, većina žena se slaže da političarke imaju više predrasuda od političara. Ali, slažu se i da su političarke posvećenije, vrednije, poštenije i hrabrije od muškaraca - političara.

Većina ispitanica je izjavila da je glasala, jer smatraju da je to obaveza svakog građanina, i to anonimno. Prema njihovim rečima, glavni razlog zašto glasaju na izborima je zasnovan na njihovim ličnim političkim uverenjima i političkim vrednostima.

Osim toga, žene veruju da će se njihov položaj poboljšati u narednih 10 godina i kada Kosovo uđe u EU. Efekti članstva Kosova u EU bili bi pozitivni za ekonomiju, rodnu ravnopravnost, kao i politički sistem.

2.

METODOLOŠKI PRISTUP

2.1 TEHNIKE ISTRAŽIVANJA

Ova studija uključuje kvantitativne i kvalitativne metode i tehnike istraživanja (dizajn mešovitih metoda), kao i primarnu i sekundarnu analizu podataka. Tačnije, za prikupljanje podataka korišćene su četiri istraživačke tehnike:

- Pregled literature
- Analiza dokumenata
- Lične ankete uz pomoć kompjutera (CAPI), koristeći nacionalno reprezentativan uzorak (kvantitativni metod)
- Polustrukturirane diskusije u fokus grupama, koristeći kvotni uzorak (kvalitativni metod)

Slika 1:
Izvor sekvencijalnog modela objašnjenja:

izvor: (Creswell, 2009)

I upitnik CAPI ankete i diskusije u fokus grupama sastoje se od sledećih tematskih delova:

- DEMOGRAFSKI PODACI
- VREDNOSTI, POVERENJE I RELIGIJA
- PORODIČNI I DRUŠTVENI ŽIVOT
- OBRAZOVANJE I ZAPOŠLJAVANJE
- POLITIKA I UČEŠĆE
- BEZBEDNOST I SIGURNOST
- ZDRAVLJE ŽENA

Polustrukturirane diskusije u fokus grupama vode se po moću dva upitnika, koji se neznatno razlikuju po nivou apstrakcije. Oba upitnika uključuju otvorena pitanja i potpitanja usklađena sa sedam tematskih poglavila upitnika CAPI ankete.

Upitnik br. 1 se koristi za prve dve diskusije fokus grupe, koje se održavaju sa građanima, čiji sastav odgovara nacionalno reprezentativnom uzorku. Ovaj prvi upitnik ima za cilj dalje istraživanje individualnih iskustava i percepcija žena, upotpunjavajući kvantitativne nalaze individualnim utiscima. Upitnik br. 2 se primenjuje na treću diskusiju fokus grupe, koja uključuje aktiviste OCD i predstavnike NVO, kao i na četvrtu diskusiju fokus grupe, koja je održana sa predstavnicima javnih institucija na centralnom nivou. Drugi upitnik ima za cilj da dobije kontekstualizirajuću perspektivu o stanju žena u svim tematskim dijelovima CAPI istraživanja od žena stručnjaka, koji rade u oblasti rodne ravnopravnosti. Sve diskusije fokus grupe su održane onlajn preko ZOOM-a, a učesnici su se pridružili uz audio i video.

2.2 DIZAJN ISTRAŽIVAČKOG UZORKA I PRIKUPLJANJE PODATAKA

Istraživanje CAPI ankete koristi metodu višestepenog klasterskog uzorkovanja za generisanje stratifikovanog uzorka kvote na osnovu zvaničnih podataka popisa iz 2011. godine¹ o karakteristika stanovništva, objavljenih na sajtu Kosova.

Agencija za statistiku Republike Kosovo (Agencija za statistiku Kosova, 2011)². Ciljna populacija obuhvata žene starosti od 18 do 65+ koje su imale prebivalište u Republici Kosovo na dan popisa.

ISTRAŽIVAČKI UZORAK

Region	Starosna grupa	Etnička pripadnost	Nivo obrazovanja	Radni status
Mesto stanovanja	Verska uverenja	Status odnosa	Ima decu	
Po naseljavanju				
Ruralni	637	Starost		
Urbani	363	18-24	209	
Ukupno	1000	25-34	191	
		35-44	183	
		45-54	206	
		55-64	107	
		65+	104	
		Ukupno	1000	

Višestepeno klastersko uzorkovanje kao primarnu jedinicu uzorkovanja koristi popisne zone (PZ) koje su korišćene u Popisu iz 2011. godine, u njima geografske oblasti definisane biračkim/glasačkim centrima. Broj PZ, nasumično odabranih unutar svakog statističkog regiona (kojih ima sedam u zemlji) proporcionalan je broju domaćinstava u tom regionu i uzima u obzir ukupnu veličinu uzorka od 100 PZ. Da bi se postigao reprezentativan uzorak, studija zatim koristi dvostepenu stratifikovanu metodologiju randomizovanog uzorkovanja klastera verovatnoće do veličine (PPS).

Na taj način dolazi do prve stratifikacije po regionima, kao i po podeli urbano-ruralno, generisanoj kroz PSS-Systematic algoritam. Druga stratifikacija se vrši prema broju domaćinstava unutar stratura, sa namerom da se izaberu PZ koje pokrivaju 70-150 domaćinstava u opštinskim okruzima. U drugoj fazi klaster uzorkovanja, popisivač bira stambene jedinice prema nasumičnom procesu selekcije sve dok se ne dostigne dodeljeni broj intervjua u biračkom centru. U trećoj fazi uzorkovanja klastera, kao ispitanik za ovu stambenu jedinicu bira se članica čiji je rođendan najbliži datumu intervjeta.

Ovom metodom, ukupno N = 850 albanskih ispitanika je obuhvaćeno za terensko istraživanje CAPI u periodu od 9. februara do 04. aprila 2022.

Da bi se pridržavale etničkih kvota navedenih u procenama popisa iz 2011. godine, Romkinje, Aškalije i Egipćanke (N= 50), kao i kosovske Srpske (N = 100) bili su preuzorkovani ciljanjem na one krugove koji su registrovali najveći broj stanovnika koji pripadaju odgovarajućoj etničkoj pripadnosti. Dalje, ponderi nakon stratifikacije su dodati da bi se obračunala raspodela starosnih grupa koju je proglašio popis.

Sa procenjenom populacijom od 1.873.000 građana u deset opština Republike Kosovo, izračunata je granična greška od 3,1% s obzirom na reprezentativni uzorak od N = 1000. Upitnik je vođen na albanskom i srpskom jeziku za Srpske, koristeći tehnologiju elektronskog prikupljanja podataka. Uz pomoć mobilnih uređaja (tableta), popisivači iz IDRA Research and Consulting su sprovele CAPI ankete licem u lice, na celoj teritoriji Republike Kosovo. Prosečno vreme potrebno za popunjavanje svake ankete je 90 minuta.

Za polustrukturisanu diskusiju fokus grupe, uzorak se sastoji od 27 stanovnica. Za prve dve fokus diskusije, uzorak je sastavljen od 6/7 građanki starosti 18-55 godina, koje su odabранe istim metodom višeklastera i

¹ Sprovodenje popisa stanovništva planiranog za 2021 odloženo je za kraj 2022. Stoga tome, u vreme prikupljanja podataka, procene za 2011. predstavljale su najnovije.

² Popis 2011_(rks-gov.net).

etničkih kvota uzorkovanja sa stratifikacijom na osnovu podataka popisa iz 2011. godine, uposlenih i za kvantitativni CAPI istraživanja. Za treći fokus grupu, uzorak se sastoji od 7 predstavnika OCD i NVO iz različitih regiona Kosova, koji se direktno bave pitanjima rodne ravnopravnosti i ženskih prava. Za četvrtu fokus grupu, uzorak se sastoji od 7 predstavnica javnih institucija sa znanjem o temi ili na pozicijama koje se odnose na stanje žena na Kosovu. Popisivači su uspešno sproveli četiri detaljne polustrukturirane fokus diskusije putem ZOM-a, što se poklopilo sa vremenom kvantitativnog istraživanja.

2.3 ANALIZA PODATAKA

Studija o ženama Kosova 2022. je izvela višestruke (po-prečne) analize iz podataka prikupljenih tokom kvantita-

tivnih istraživanja, kao i kvalitativnih diskusija. Sledеće dimenziјe karakterиšу ову istraživačku studiju:

- Istraživačka
- Deskriptivna
- Uporedna
- Objasnjavajuća

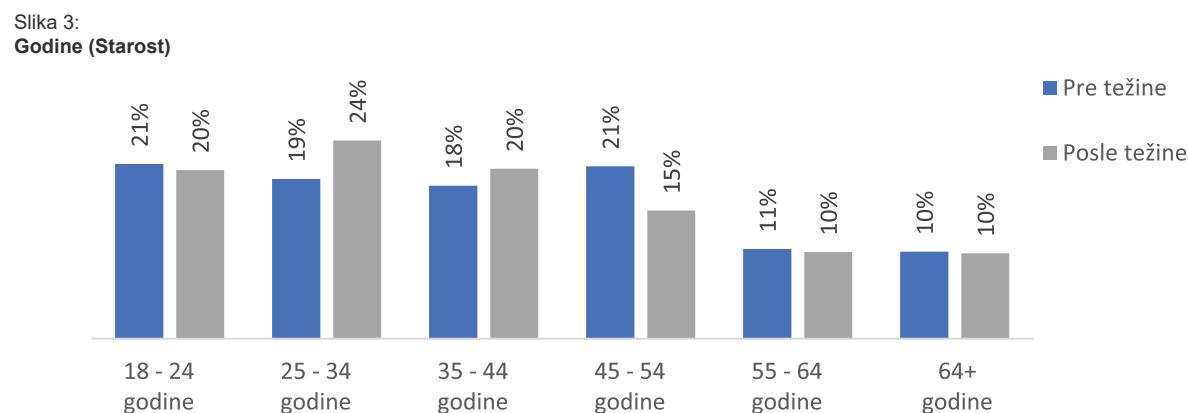
Kvantitativni podaci obezbeđeni iz CAPI istraživanja analizirani su na univariantnim, bivariantnim i multivariantnim nivoima, primenom odgovarajućih statističkih (deskriptivnih i inferencijalnih) procedura u SPSS-u, vizuelizovani kao slike, tabele, dijagrami i grafikoni, i interpretirani u odnosu na specifičnu zemlju kontekst. Kvalitativni podaci izvedeni iz polustrukturiranih fokusnih diskusija su anonimizovani, kontekstualizovani i uključeni kao anegdote i citati.

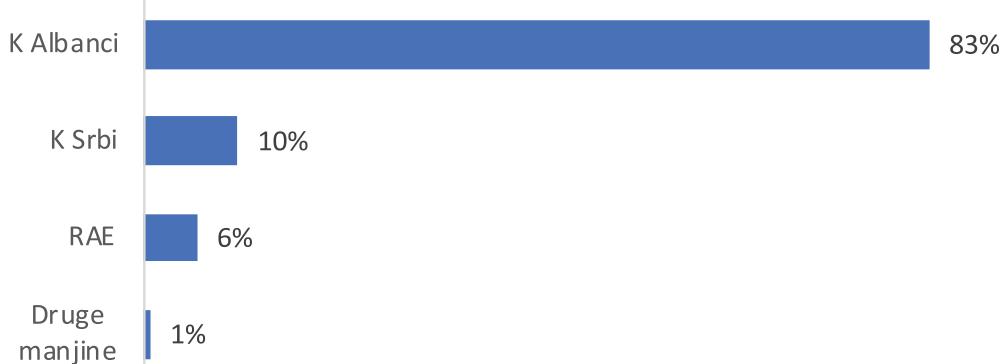
2.4 PROFIL UČESNIKA

Prvi deo ovog izveštaja pruža detaljne informacije o profilu ispitanika. Većina ispitanika spada u starosnu grupu 18–54 godine (79%). Značajan broj ispitanika ima visoko obrazovanje (36%), osnovno obrazovanje (27%) i fakultet (oko 18%). Većina ispitanika dolazi iz ruralnih sredina (64%). Vezano za region, većina njih dolazi iz Prištine (26%) i Prizrena (22%). Uzorak obuhvata 83% kosovskih Albanaca, dok samo 17% uključuje druge etničke grupe.

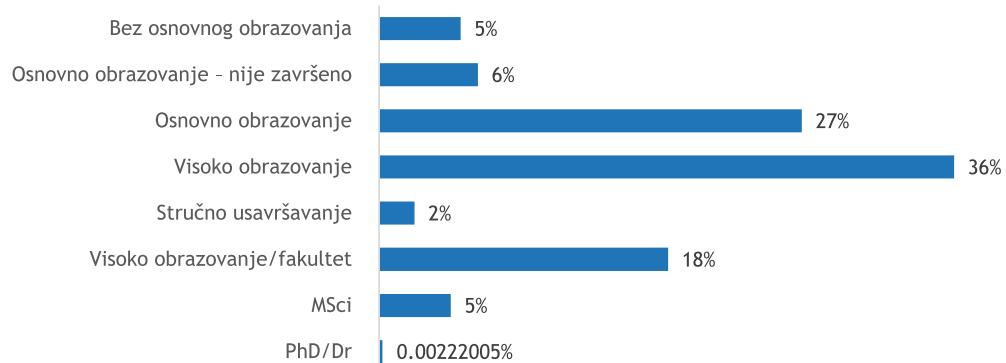
Uzorak je uključivao sledeće učesnike: 21% starosti 18–24, 19% starosti 25–34, 18% starosti 35–44 godine, 21% starosti 45–54 godine, i niže učešće, 11%, onih od 55–64 godine, i 10% onih koji imaju 65 ili više godina. Lako je starosna dob ispitanika dobro izbalansirana, ipak većina ispitanika spada u starosnu grupu od 18–54 godine.

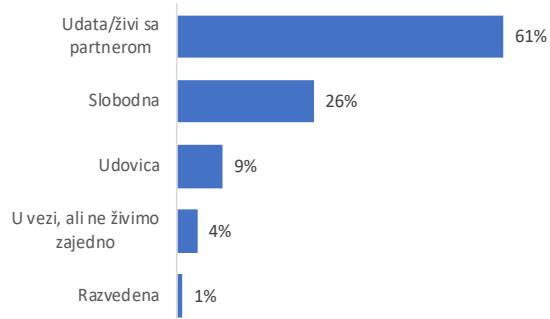
Slika 4:
Etnička
pričapnost

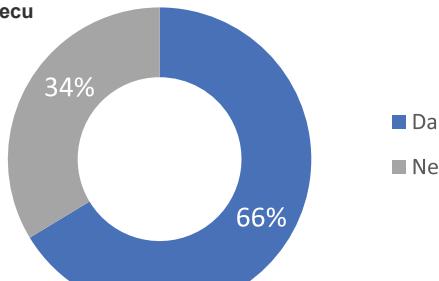
Slika 5:
Nivo obrazovanja

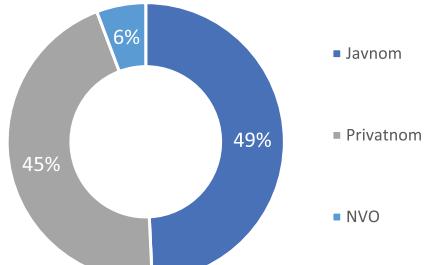
Slika 6:
Građansko stanje

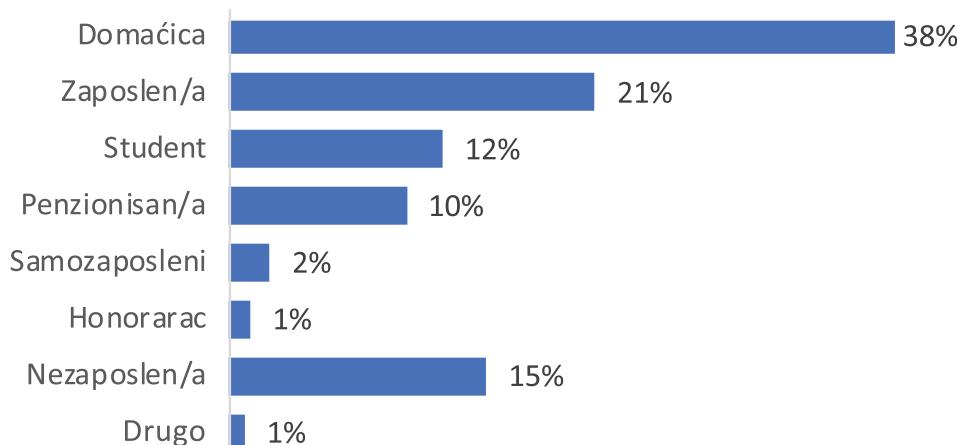
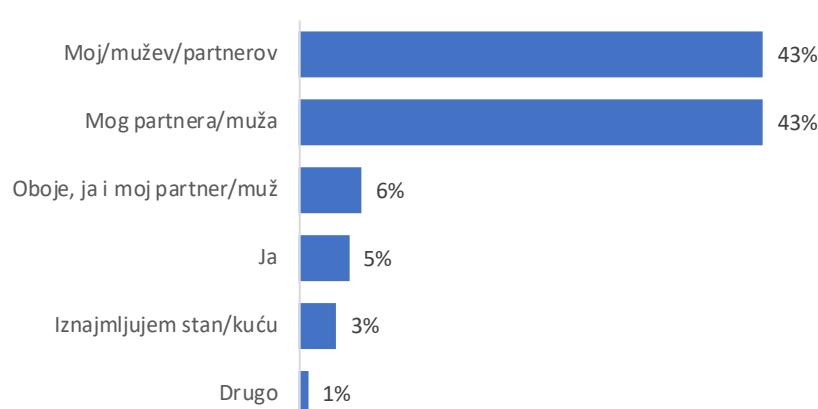
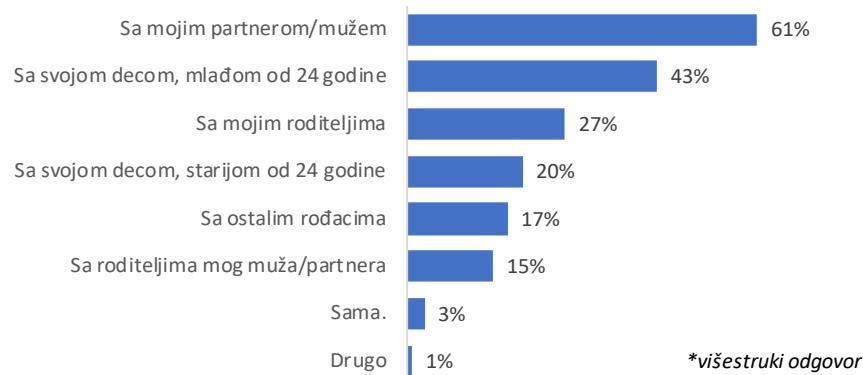

Slika 7:
Imati decu

Slika 8:
Sektor zapošljavanja

Slika 9:
ZapošljavanjeSlika 10:
SvojinaSlika 11:
Živeti sa ...

3.

VREDNOSTI, RELIGIJA I POVERENJE

3.1 VREDNOSTI, STAVOVI PREMA RODNO ZASNOVANOJ RAVNOPRavnosti, STEREOTIPI I DRUŠTVENE ULOGE

Rodna ravnopravnost je jedan od najvažnijih pokazatelja nivoa demokratije i ukupnog razvoja društva. Kao takav, on ostaje ključan za progresivni društveni razvoj. Prema smernicama fondacije Friedrich Ebert za rodnu ravnopravnost, ističe se da su one skup „preduslova za demokratiju, održivi razvoj, smanjenje siromaštva i očuvanje mira“ (Friedrich Ebert Stiftung, 2021).

Rodni stereotipi su društveni i kulturni obrasci ili ideje, unapred zamišljeni u mentalitetu društva gde su žene i muškarci odredili uloge ograničene društveno konstruisanim idejama koje su zasnovane i ograničene njihovim polom ili rodom. Ovi stereotipi predstavljaju prepreku za postizanje rodne ravnopravnosti i doprinose rodnoj diskriminaciji i mogu ozbiljno da ometaju razvoj devojčica i dečaka, žena i muškaraca, kao i njihove mogućnosti za obrazovanje i život (Savet Evrope, 2018). Oni su takođe koren i uzrok stavova, vrednosti, normi i predrasuda, koji opravdavaju odnose moći između žena i muškaraca, i seksističkih stavova koji utiču na položaj žena u privatnom i javnom prostoru. Stereotipni stavovi stvaraju strukturalne nejednakosti, koje pogadaju žene i devojke u obrazovanju, i svim sferama života, pa sve do tržišta rada.

Zbog ovako definisanih rodnih uloga, vrednost žene se uvek vezuje za muškarce u njihovim životima (otac, brat, muž ili sin), ili obezvredjuje ako neko od muškaraca u životnom ciklusu nedostaje (ćerka bez oca, majka bez sina, brat manje sestra ili žena bez muža). U međuvremenu, na žene se gleda kao na majčinske figure, stavljajući ih u sporedne uloge, dok se muškarci smatraju davaocima prihoda, koji imaju centralnu ulogu autoriteta u porodici, a samim tim i u društvu. Definicija rodnih stereotipa koju je dala Kancelarija za ljudska prava Visokog komesara (OHROH) pokazuje obim štetnog uticaja na žene i devojčice koji može da nastane ako se takvi stereotipi normalizuju i institucionalizuju:

„Rodni stereotip je generalizovani pogled ili predra-suda o atributima ili karakteristikama, ili ulogama koje žene i muškarci imaju ili bi trebalo da imaju, ili da ih obavljaju. Rodni stereotip je štetan kada ograničava sposobnost žena i muškaraca da razviju svoje lične sposobnosti, nastave svoju profesionalnu karijeru i/ili donose odluke o svojim životima. Bilo da su otvoreno neprijateljski (kao što je „žene su iracionalne“) ili naizgled benigne („žene neguju“), štetni stereotipi održavaju nejednakosti. Na primer, tradicionalni pogled na žene kao negovateljice znači da odgovorno-sti za brigu o deci često padaju isključivo na žene.“ (Ujedinjene nacije, 2020)

Istorijski gledano, uloga žene u porodici je povezana sa njenom reproduktivnom sposobnošću. Ženama se veruje da podižu decu i obavljaju kućne poslove. S druge strane, muškarci su odgovorni za odluke koje se donose u porodici, kao i za sticanje prihoda za izdržavanje porodice. Postoje porodice koje su napustile ove društvene norme, posebno one koje žive u gradovima na Kosovu (UNICEF, 2017).

Štetne društvene norme i rodne stereotipe prema devojkama i ženama treba ublažiti, a jedan od načina da se to uradi je suočavanje sa njima kako bi se postigla transformativna promena. Štaviše, porodične politike i intervencije na pozitivnom roditeljstvu poboljšavaju dobrobit dece i povećavaju angažovanje očeva u kućnim obavezama (UNESCO, 2020).

Društvene norme i vrednosti smatraju se ključnim preprekama za rodnu ravnopravnost. U mnogim slučajevima, društvene i kulturne norme podstiču ponašanja koja vode do rodne nejednakosti, dok koncentracije moći stvaraju neravnoteže, koje preuzimaju dominantne patrijarhalne elite. Ljudske vrednosti su definisane kao vodeći principi u životima ljudi. Patrijarhalne norme često postaju izvor rodno zasnovanog nasilja (Kebingin & Riyanto, 2022).

U ovom poglavlju studije, analiziraju se i izveštavaju stavovi kosovskih žena prema rodnoj ravnopravnosti, rodno zasnovanim stereotipima i društvenim ulogama, kao i koje vrednosti su najvažnije za njih lično i za društvo uopšte.

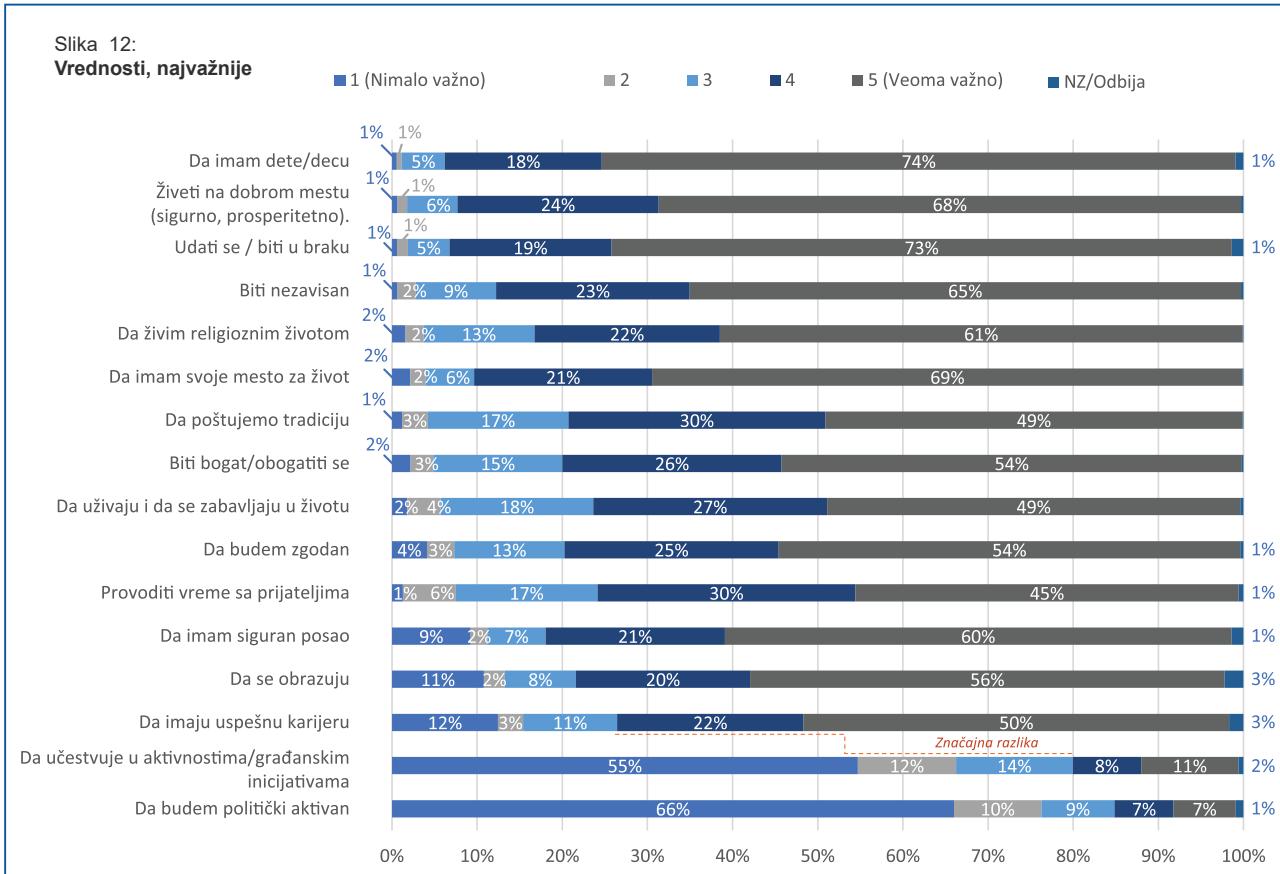
VREDNOSTI

Vrednosti među ljudima se razlikuju na osnovu njihovih motivacionih ciljeva, kao što su sigurnost, postignuće i drugi faktori. Prioriteti koje pojedinci pripisuju različitim vrednostima odražavaju njihovu ličnost, iskustvo i okolnu kulturu (Prince-Gibson & Schwartz, 1998). Važnost određenih životnih vrednosti za ciljnu populaciju, rangira se na skali važnosti od 1 (uopšte nije važno) do 5 (veoma važno).

Prema analizi, žene na Kosovu pridaju najveći značaj da imaju porodicu/dete (74%), udaju (73%), poseduju kuću/imovinu (69%), žive u bezbednoj, prosperitetnoj zemlji (68%), da su nezavisne (65%), da žive verskim životom (61%) i imaju siguran posao (60%).

Ostale životne vrednosti, koje su važne za žene, su da su obrazovane (56%), da izgledaju dobro (54%), da imaju bogatstvo (54%), da imaju uspešnu karijeru (50%), da poštuju tradiciju (49%), uživanje u životu i zabavu (49%), kao i druženje sa prijateljima (45%). Vrednosti za koje žene smatraju da su od najmanjeg značaja u životu su **građanski aktivizam (11%) i politički angažman (7%)**.

Slika 12:
Vrednosti, najvažnije

(Croson & Gneezi, 2009) ističu da žene imaju tendenciju da budu dobromernije i nesklone riziku i konkurenciji, kao i da su otvorene za diskusiju o svojim osećanjima, dok muškarci imaju tendenciju da budu asertivniji, vrednuju moć, hedonizam i dostignuća (Marcinkovska, et al., 2014).

Dalje, žene imaju više životnih ciljeva, ali pridaju manji značaj ciljevima koji se odnose na moć, a u poređenju sa muškarcima, obično ne koriste prednosti profesionalnog napredovanja (Gino, Vilmuth, & Brooks, 2015).

Korelaciona analiza pokazuje da postoji statistički značajna korelacija u odgovorima prema obrazovanju, etničkoj pripadnosti, starosti i naselju (urbanu i ruralno) u ovim životnim vrednostima:

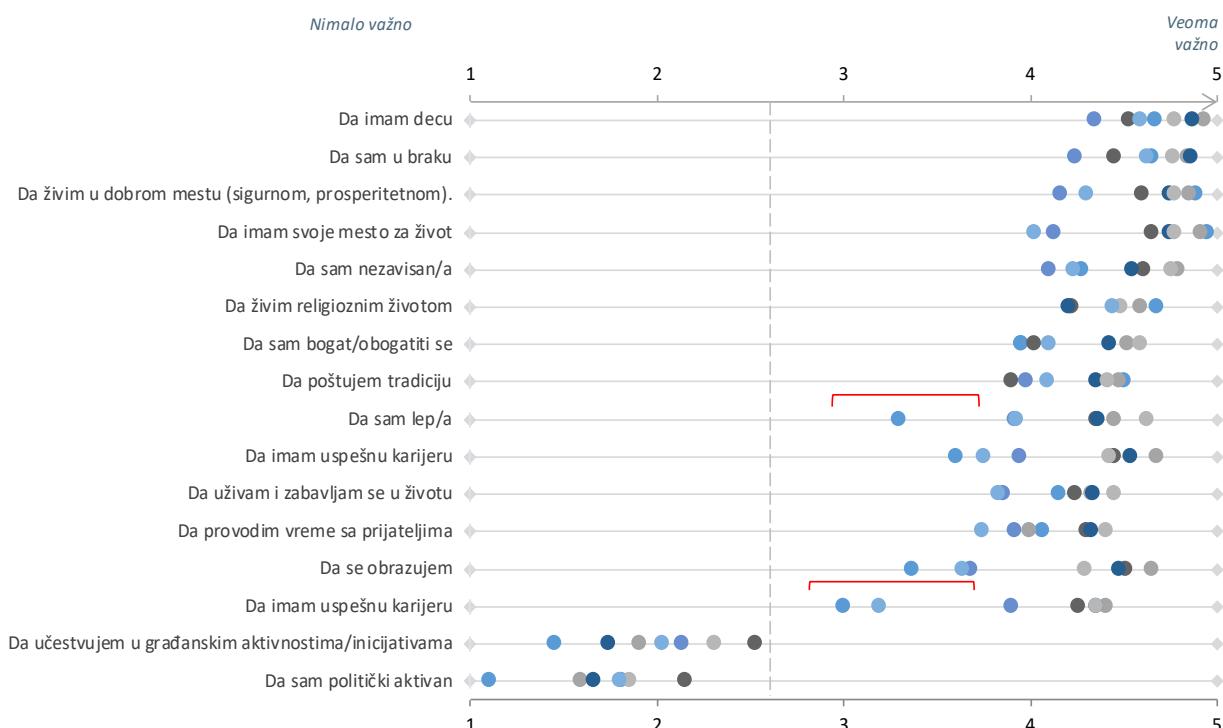
Obrazovanje je proporcionalno povezano sa druženjem sa prijateljima ($r=1.10$), političkim aktivnostima ($r=1.27$), učešćem u građanskim aktivnostima/inicijativama ($r=.140$), uživanjem i zabavljanjem u životu ($r=.125$), imati uspešnu karijeru ($r=362$), biti samostalan ($r=.191$), obrazovati se

- ($r=.342$), dobro izgleda ($r=.193$), ima siguran posao ($r=.330$) i biti bogat ($r=.134$), statistički značajno na $p<0.01$;
- Obrazovanje je u obrnutoj korelaciji sa verskim životom ($r=-.253$), poštovanjem tradicije ($r=-.289$), sklapanjem braka ($r=-.125$) i rađanjem dece ($r=-.111$),

statistički značajno na $p<0.01$. Ovo pokazuje da kako se nivo obrazovanja povećava, žene daju prioritet vrednostima koje se tiču njihovog društvenog života, druženja sa prijateljima, uspeha, nezavisnosti i obrazovanja, dok je manje verovatno da će tradiciju, brak ili decu smatrati najvažnijim životnim vrednostima.

Slika 13:
Značaj sledećih vrednosti u životu za njih lično, prema regionu

Uroševac Đakovica Gnjilane Mitrovica Peć Priština Prizren

Bivariantna analiza podataka o životnim vrednostima pokazala je statistički značajnu korelaciju između starosti i sledećih životnih vrednosti:

Životne vrednosti kao što su: Religiozni život ($r=.166$), poštovanje tradicije ($r=.210$), stupanje u brak ($r=.168$) i rađanje dece ($r=.176$), pokazale su značajnu pozitivnu korelaciju, statistički značajno na $p<0.01$;

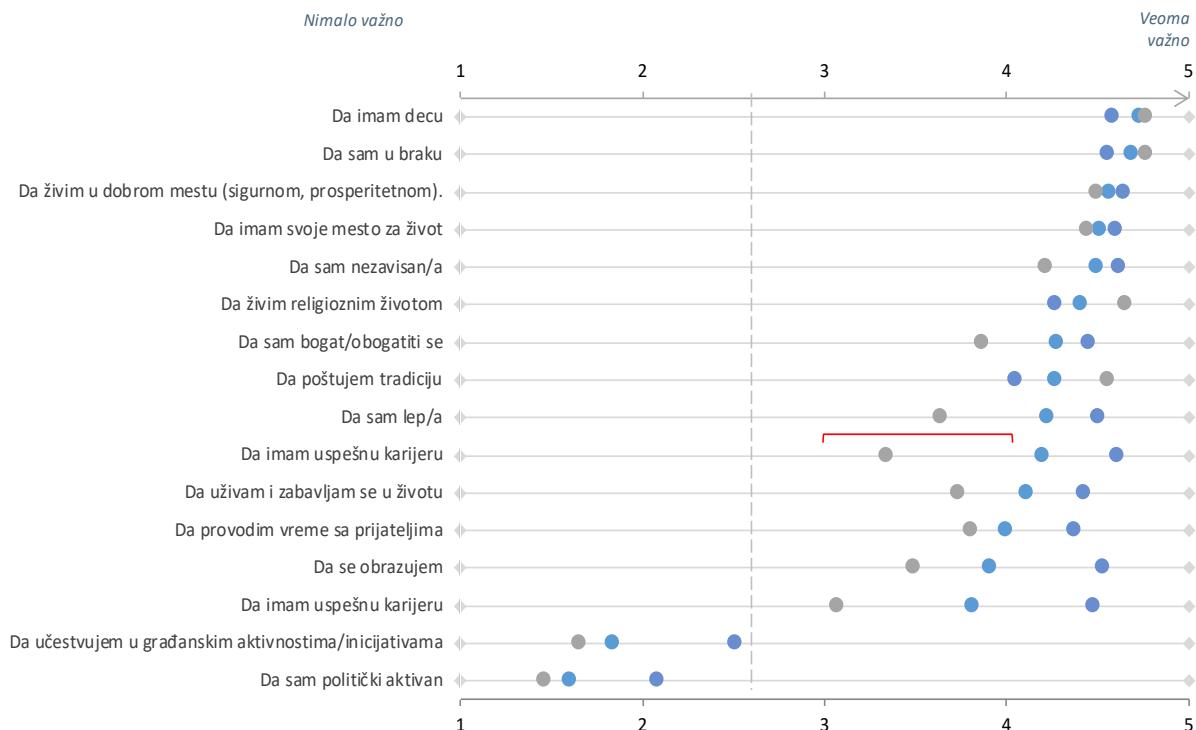
Životne vrednosti kao što su: provoditi vreme sa prijateljima ($r=-.213$), uživati i zabavljati se u životu ($r=-.259$), biti politički aktivan ($r=-.231$), učestvovati u građanskim aktivnostima ($r=-.248$), imati uspešnu karijeru ($r=-.350$), biti nezavisna ($r=-.146$), biti obrazovan ($r=-.260$), dobro

izgledati ($r=-.251$), imati siguran posao ($r=-.273$) i bogati ($r=-.183$), pokazali su inverznu korelaciju sa godinama, statistički značajnu na $p<0.01$.

Uvažavanje životnih vrednosti na osnovu starosne grupe, pokazuje da se značaj određenih životnih vrednosti povećava ili smanjuje u zavisnosti od starosti. Ove analize pokazuju da sa porastom starosti žene češće smatraju da su tradicija, brak i deca važniji, pridajući manji značaj drugim životnim vrednostima, kao što su izgled, siguran posao, politički aktivan ili čak aktivan društveni život. U međuvremenu, što su žene mlađe, važnije su životne vrednosti kao što su lep izgled, uživanje i zabava u životu, obrazovanje i druženje sa prijateljima.

Slika 14:
Vrednosti prema starosti

● 18 - 34 ● 35 - 54 ● 54 +

STAVOVI O RODNOJ RAVNOPRAVNOSTI

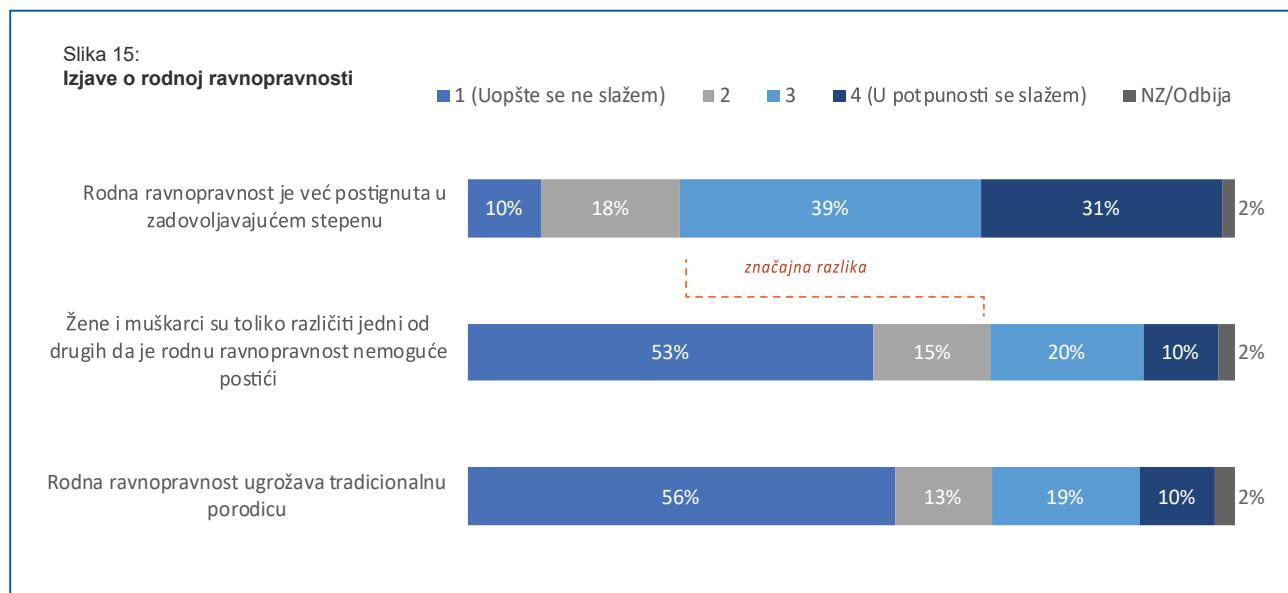
Stepen u kojem se žene slažu sa izjavama o rodnoj ravnopravnosti i drugim pitanjima procenjen je na skali od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem). Žene na Kosovu pokazuju umerenu podršku rodnoj ravnopravnosti. Analiza podataka prikupljenih na nivou slaganja sa stavovima o rodnoj ravnopravnosti, na skali od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem) pokazuje da su žene na Kosovu svesne i podržavaju rodnu ravnopravnost, ali su i one zadovoljne do sada postignutim nivoom rodne ravnopravnosti.

Većina žena (53%) se snažno ne slaže sa izjavom da su „žene i muškarci toliko različiti da je jednakost nemoguće postići“, a većina žena (56%) se takođe snažno ne slaže sa izjavom da „rodna ravnopravnost ugrožava tradicionalnu porodicu“. Ovo ukazuje da je više od polovine ispitanika svesno da rodna ravnopravnost ne zavisi od razlika između žena i muškaraca, niti je tradicionalna porodica važnija.

Otprilike 39% i 31% procenata žena odgovorilo je na

skali 3 i 4 slaganja sa tvrdnjom, „rodna ravnopravnost je već postignuta na zadovoljavajućem nivou“. Ovo je percepcija učesnika, uprkos studijama i izveštajima koji tvrde da je rodna ravnopravnost na Kosovu još uvek niska u pogledu njene primene u praksi. (OECD, 2021).

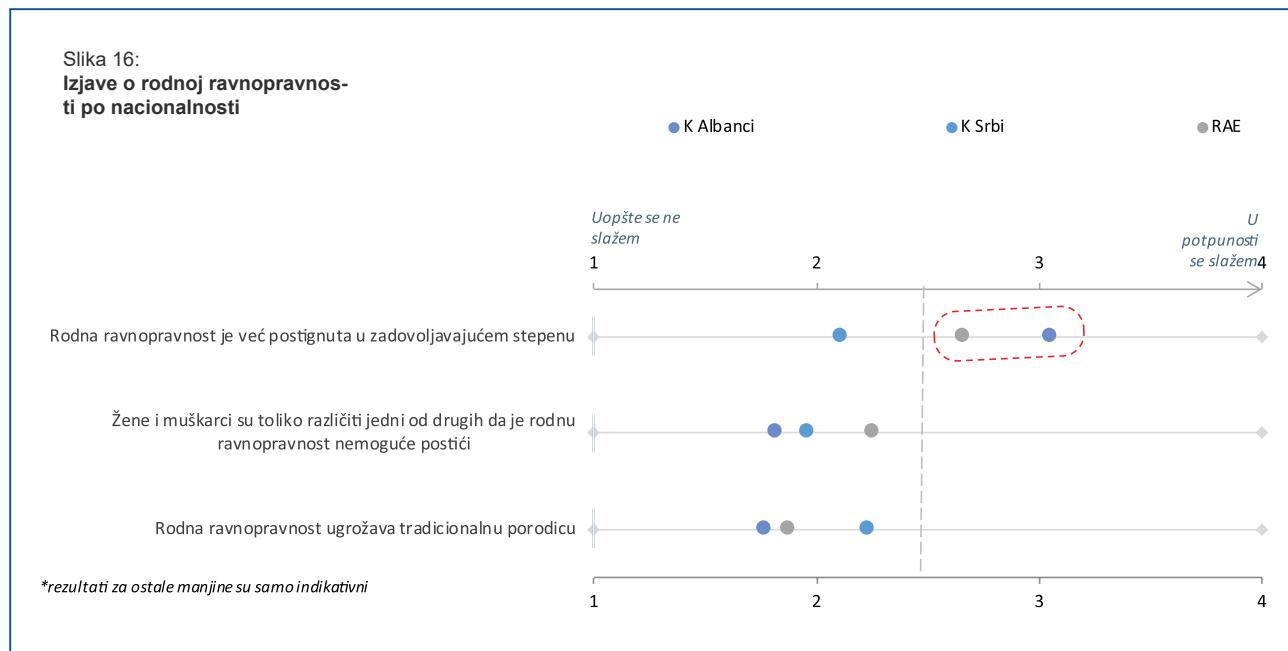
Stoga, ostaje nejasno šta žene na Kosovu razumeju pod rodnom ravnopravnosti. Program Kosova o rodnoj ravnopravnosti 2020-2024 (Kosovska agencija za rodnu ravnopravnost, 2020) definiše rodnu ravnopravnost kao osnovno pravo i važan faktor za ekonomski razvoj i stabilnost, kao i osnovni ustavni princip koji treba da bude u centru transformacije procesi na Kosovu, u svim strukturama, institucijama, politikama, procedurama, vladinim, agencijama, programima i praksama civilnog društva, kao i među privatnim i javnim sektorom i donatorskom zajednicom.

Dalja analiza korelacije je pokazala da postoji statistički značajna korelacija između **obrazovanja i starosti** i izjava o rodnoj ravnopravnosti i drugim pitanjima:

- Tvrđnja, „žene i muškarci su toliko različiti jedni od drugih da je rodnu ravnopravnost nemoguće postići“ u obrnutoj je korelacijskoj sa obrazovanjem ($r=-.189$) i proporcionalno u korelacijskoj sa godinama ($r=.167$, statistički značajno u $p<0.01$).
- Tvrđnja „jednakost polova je već postignuta u zadovoljavajućem stepenu“ je u obrnutoj korelacijskoj sa obrazovanjem ($r=-.138$) i proporcionalno sa uzrastom ($r=.141$, značajno na $p<0.01$).
- Tvrđnja „ravnopravnost polova ugrožava tradicionalnu porodicu“ je u negativnoj korelacijskoj sa obrazovanjem ($r=-.118$) i proporcionalno u korelacijskoj sa uzrastom ($r=.101$, statistički značajno na $p<0.01$).

Podaci ukazuju da se žene starije životne dobi više slažu sa ovim tvrdnjama u vezi sa stavovima o rodnoj ravnopravnosti, ali što je viši nivo obrazovanja, to je niža saglasnost sa ovim stavovima. Dakle, kako se obrazovanje povećava, manje je verovatno da će žene verovati da je rodna ravnopravnost postignuta na zadovoljavajućem nivou, ili da rodna ravnopravnost nije moguća zbog razlika između žena i muškaraca, i snažno se ne slažu da rodna ravnopravnost ugrožava tradicionalnu porodicu. U međuvremenu, dalji podaci pokazuju da postoji značajna razlika između nivoa saglasnosti o stavovima o rodnoj ravnopravnosti među ženama koje žive u urbanim i ruralnim sredinama. Stepen u kojem se žene slažu sa izjavama o rodnoj ravnopravnosti i drugim pitanjima procenjen je na skali od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 potpuno se slažem). **Žene na Kosovu pokazuju umerenu podršku rodnoj ravnopravnosti.**

DRUŠTVENE ULOGE

Različite studije koje su sprovele lokalne i međunarodne organizacije na Kosovu konstatovale su jasnu podelu rodnih uloga u društvu, koje počinju u porodici i odražavaju se u skoro svim sferama života. Studija o Ženama na Kosovu 2022 koristila je Likertovu skalu za merenje percepcije o rodnim ulogama. Definisano je sedam tvrdnji kako bi se izmerio nivo slaganja i neslaganja o podelama rodnih uloga među ispitanicama. Prema analizi, paradoksalno, među ženama postoji snažno slaganje sa tvrdnjom „trebalo bi da prestanemo da razmišljamo da li su ljudi muškarci ili žene (42%) i „majke treba da

dobiju većinu odluka o tome kako odgajati decu“ (39%) kao i „primarna odgovornost oca je da obezbedi finansijski za svoju decu“.

Slede neke tvrdnje koje se odnose na percepciju društvenih rodnih uloga, koristeći prilagođenu i skraćenu skalu od 1 (potpuno se ne slažem) do 5 (potpuno se slažem), preuzete iz upitnika za društvene uloge (Baber & Tucker, 2006), model korišćen u studiji sprovedenoj u Severnoj Makedoniji 2020.

Slika 17.
Sporazumi sa izjavama o pol e ulogama

■ 1 (Uopšte se ne slažem) ■ 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5 (U potpunosti se slažem) ■ ND/Odbija

Moramo da prestati razmišljati o tome da li su ljudi muškarci ili žene i fokusirati na druge karakteristike

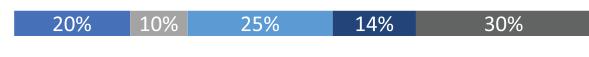
Kućne obaveze ne bi trebalo da se dodeljuju na osnovu pola

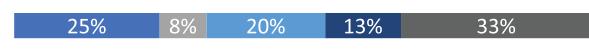
Majke bi trebalo da donose većinu odluka o tome kako se deca odgajaju

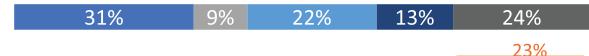
Neke vrste posla jednostavno nisu pogodne za žene

Primarna odgovornost oca je da finansijski obezbedi svoju decu

Za mnoge važne poslove bolje je izabrati muškarce umesto žena

Majke treba da rade samo ako je potrebno

Dalja bivarijantna analiza pokazala je značajnu inverznu korelaciju između obrazovanja i sledećih izjava:

- Majke bi trebalo da donose većinu odluka o tome kako se deca vaspitavaju ($r=-.248$, $p<0.01$)
- Majke treba da rade samo ako je potrebno ($r= -.387$, $p<0.01$)

- Očeva glavna odgovornost je da finansijski obezbedi svoju decu ($r=-.370$, $p<0.01$)
- Neke vrste posla jednostavno nisu prikladne za žene ($r=-.278$, $p<0.01$)
- Za mnoge važne poslove bolje je izabrati muškarce umesto žena ($r=-.362$, $p<0.01$)
- Odgovornosti kod kuće ne treba dodeljivati na osnovu pola ($r=-.067$, $p<0.01$)

Slika 18.
Rodne uloge prema stepenu obrazovanja

● Osnovno ili niže

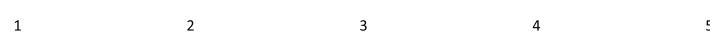
● Visoko obrazovanje

● Univerzitet ili više

Uopšte se ne
slažem

U potpunosti
se slažem

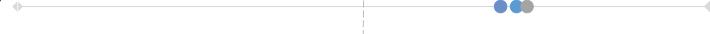
Moramo prestati razmišljati o tome da li su ljudi muškarci ili žene i fokusirati se na druge karakteristike

Majke bi trebalo da donose većinu odluka o tome kako će se deca odgajati.

Neke vrste posla jednostavno nisu pogodne za žene

Kućne obaveze ne bi trebalo da se dodeljuju na osnovu pola.

Primarna odgovornost oca je da finansijski obezbedi svoju decu

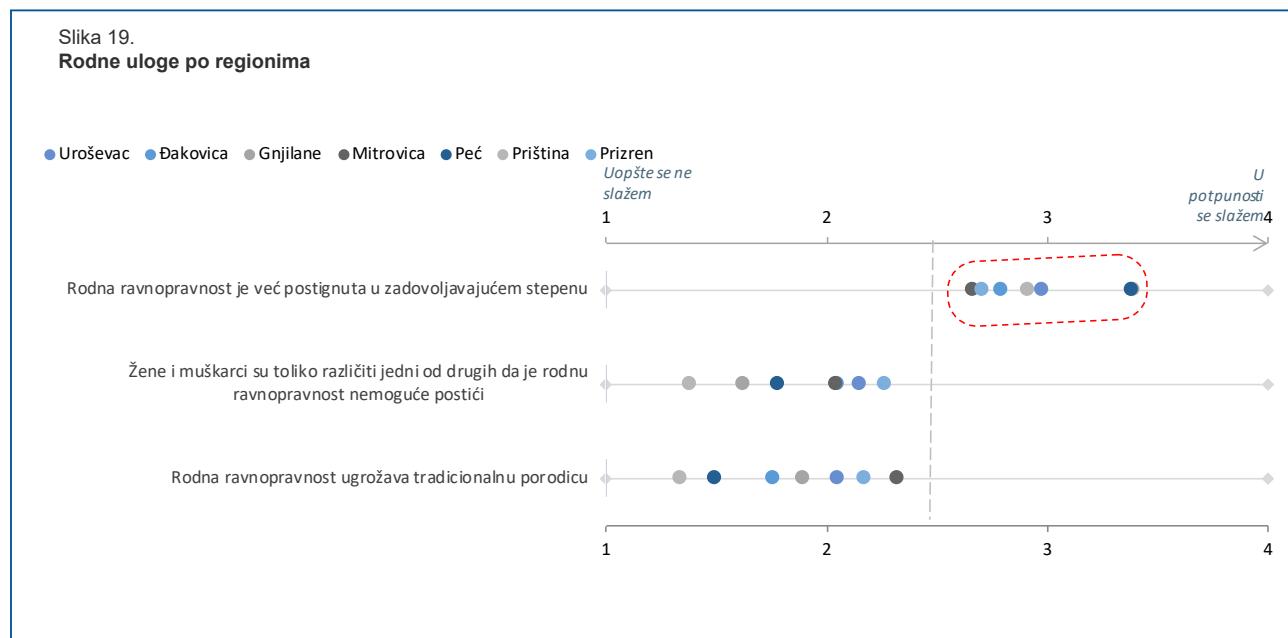
Za mnoge važne poslove bolje je izabrati muškarce umesto žena.

Majke treba da rade samo ako je potrebno.

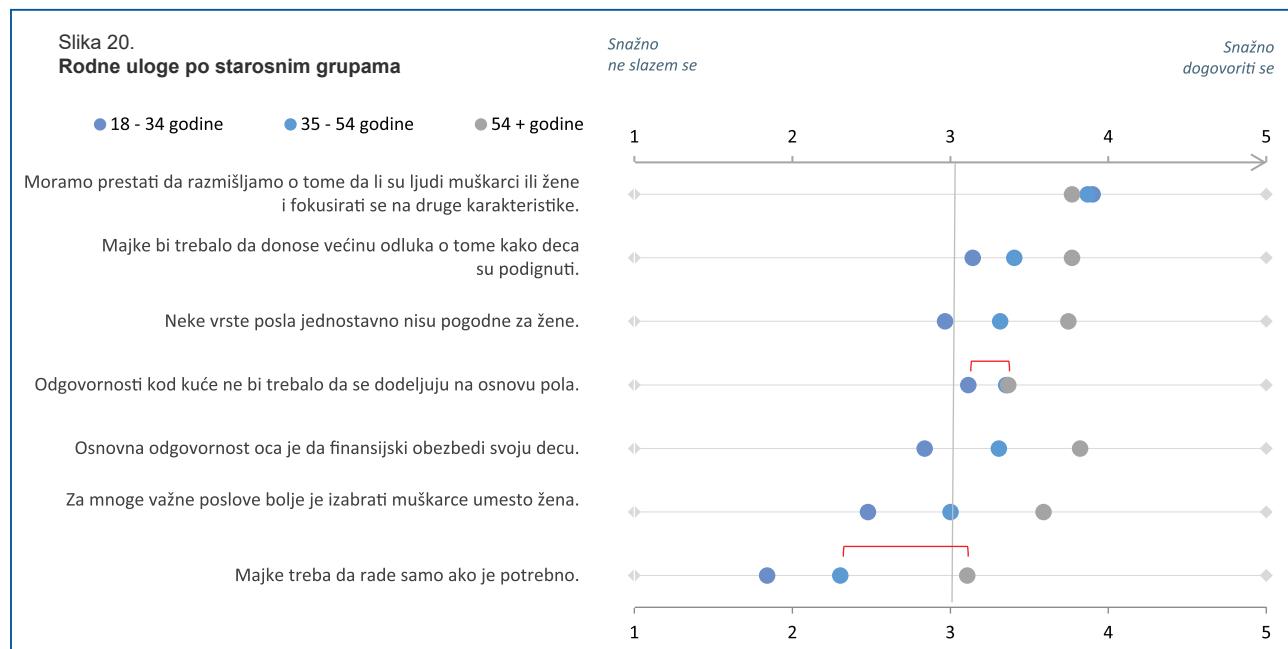

Razlike se primećuju i po regionima.

P4: Da, postoji velika razlika. Živim u gradu, ali imam drugare sa sela, i oni se čude kako je moguće da slobodno izlazim od jutra do večeri, iako sam majka. To je omogućeno razumevanjem koje imam sa svo-

jim svekrovima. Takođe, život u gradu nudi veće mogućnosti za zapošljavanje. Rad i zasnivanje porodice moguće je samo ako imate podršku svih članova porodice, inače je teško.

Bivariantna analiza po godinama pokazala je statistički značajnu korelaciju između uzrasta, uz sledeće tvrdnje.

- Majke treba da donose većinu odluka o tome kako se deca vaspitavaju ($r=.174$, $p<0.01$)
- Majke treba da rade samo po potrebi ($r=.319$, $p<0.01$)

- Očeva glavna odgovornost je da finansijski obezbedi svoju decu ($r=.267$, $p<0.01$)
- Neki tipovi posla jednostavno nisu prikladni za žene ($r=.221$, $p<0.01$)
- Za mnoge važne poslove bolje je izabrati muškarce umesto žena ($r=.263$, $p<0.01$)

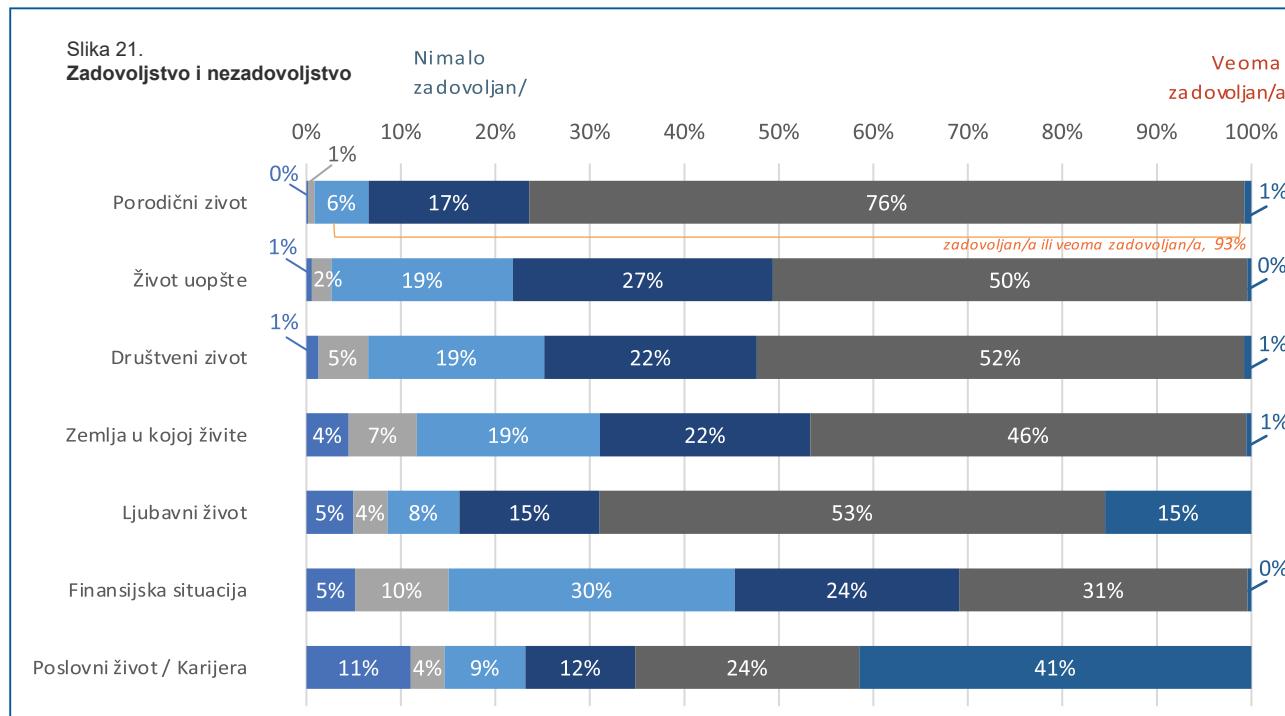
Što se tiče izjava o društvenim i rodnim ulogama, podaci pokazuju da je u porastu skala slaganja prema obrazovanju, među ženama od 18 do 34 godine, sa izjavama za koje smatraju da predstavljaju manje podele rodnih uloga (najviša saglasnost je sa konstatacijom da treba eliminisati rodne karakteristike, a najjače je neslaganje sa konstatacijom da majke treba da rade samo po potrebi). Mala razlika je primetna kod žena između 35-54 godine i žena od 54+. Ovo ukazuje na to da što je žena mlađa, veća je verovatnoća da će se samoosnažiti.

3.2 ZADOVOLJSTVO I NEZADOVOLJSTVO MEĐU ŽENAMA

Na slici ispod prikazan je stepen zadovoljstva žena različitim pitanjima prema analiziranim podacima.

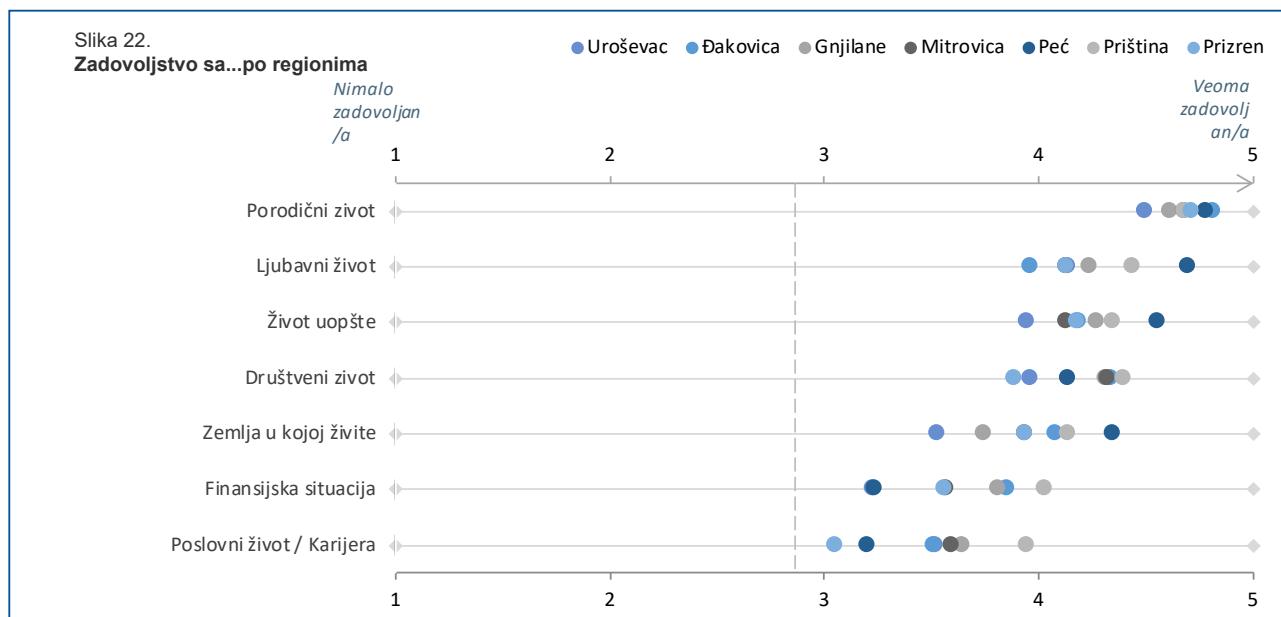
Većina žena je zadovoljna ili veoma zadovoljna svojim porodičnim životom (93%). Rezultati pokazuju visoko zadovoljstvo i životom uopšte (78%), društvenim životom (74%), ljubavnim životom (68%), kao i zemljom u kojoj žive (68%). Nastavlja sa zadovoljstvom finansijskim stanjem (54%) i radnim vekom/karijerom (35%). Važno je istaći da 40% žena nije odgovorilo na izjavu koja se odnosi na zadovoljstvo radnim životom/karijerom.

Slični rezultati za zadovoljstvo se takođe mogu primetiti u različitim regionima. Najveće zadovoljstvo među regionima je porodičnim životom, zatim zadovoljstvo društvenim životom, životom uopšte i ljubavnim životom. Žene iz različitih regiona su prilično zadovoljne zemljom u kojoj žive, sa najvećim zadovoljstvom u Peći ($m=4.4$), a najnižim u Uroševcu ($m=3.5$).

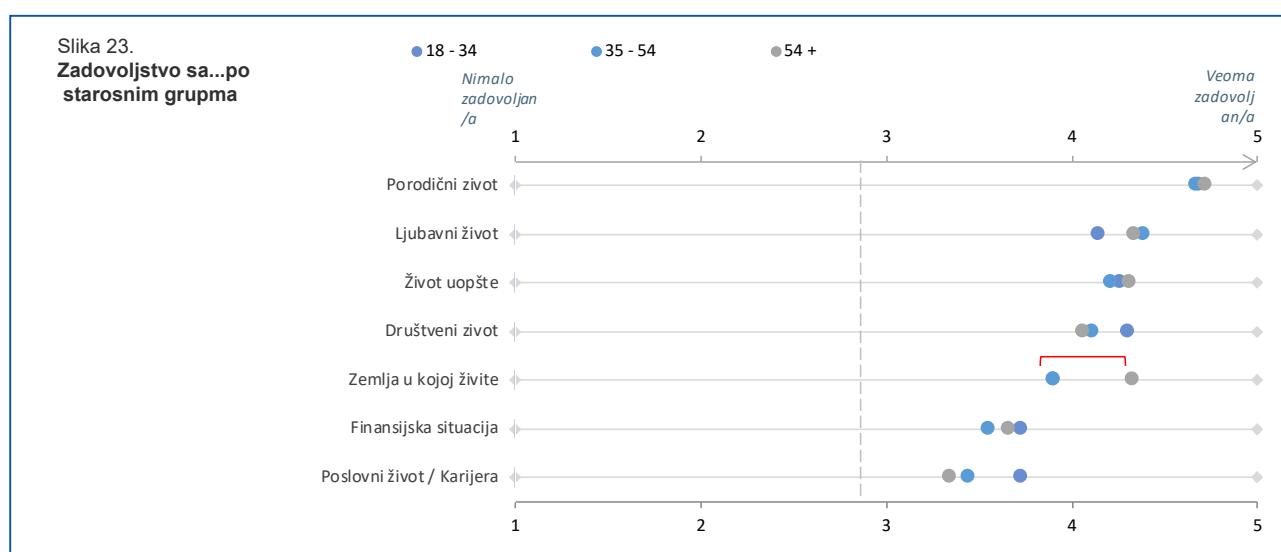
Što se tiče materijalne situacije, prosečan nivo zadovoljstva među regionima je 3,6, što nije zadovoljavajući nivo. Region Prištine je najzadovoljniji ($m=4.0$), a najmanje zadovoljan Uroševac ($m=3.2$). Nivo zadovoljstva finansijskom situacijom ukazuje da u Prištini, glavnom gradu Kosova, ima više mogućnosti za zapošljavanje, više brige o deci i institucija za brigu o starima, što omogućava ženama da rade. Slični rezultati su zabeleženi i za zadovoljstvo radnim životom/karijerom, sa prosekom od 3,5 u svim regionima, i najvećim zadovoljstvom u Prištini ($m=3.9$), a najnižim u Prizrenu ($m=3.1$).

Analiza je pokazala male razlike među ženama u različitim starosnim grupama. Žene starosti 18-34 godine manje su zadovoljne zemljom u kojoj žive ($m=3.9$), u poređenju sa ženama od 55 godina ili više ($m=4.3$). Za radni vek/karijeru veće je zadovoljstvo kod žena starosti 18-34 ($m=3.7$), u poređenju sa onima koje imaju 35-54 ($m=3.4$) ili 55 i više ($m=3.3$).

Korelaciona analiza je pokazala da postoji statistički značajna (inverzna) korelacija između obrazovanja i stepena zadovoljstva ljubavnim životom ($r=-.116$, $p<0,01$), državom u kojoj živate ($r=-.195$, $p<0,01$) i život uopšte ($r=-.112$, $p<0,01$) i proporcionalnu korelaciju između sta-

rosti i ljubavnog života i zemlje u kojoj živite i inverznu korelaciju sa društvenim životom. U međuvremenu, podaci ne pokazuju značajnu razliku između nivoa zadovoljstva žena koje žive u ruralnim i urbanim sredinama.

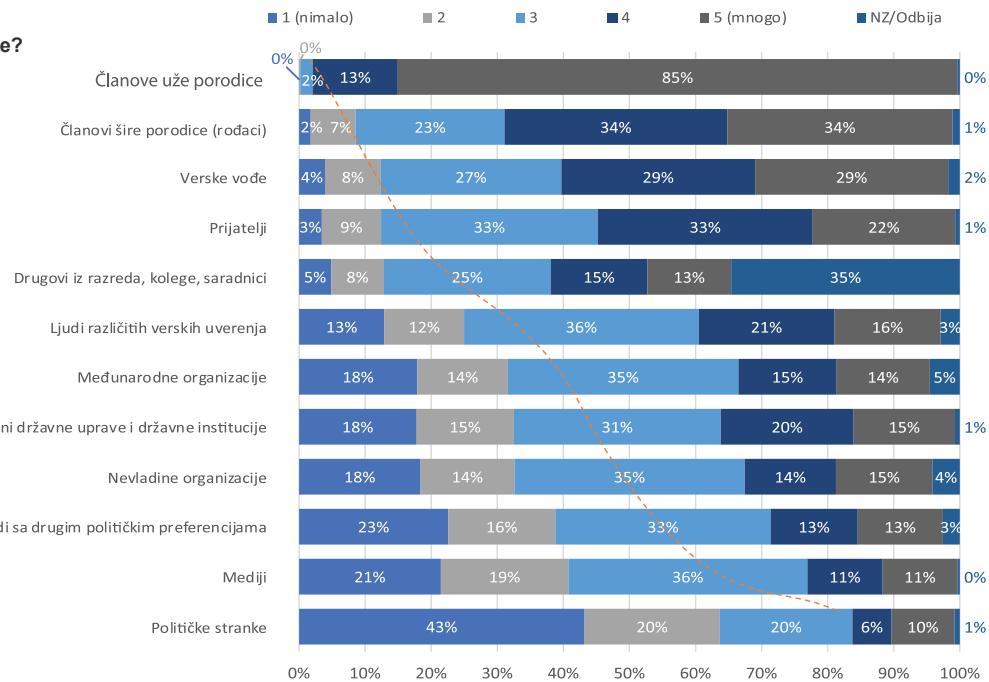
3.3 POVERENJE

Društveno poverenje je povezano sa društvenim kapitalom i često se odnosi na odnos između građana i javnih institucija. Welch et al, 2005. veruju da je socijalno poverenje uslov i za društveni poredak i za društvene odnose:

verujemo da socijalno poverenje obezbeđuje kohezivnost neophodnu za razvoj smislenih društvenih odnosa, mi poverenje tretiramo kao odraz funkcionišanja srca zdravog društva, ekonomije i demokratske politike. (Welch, et al., (2005), str. 454).

Podaci u ovoj studiji uključuju ocene žena o poverenju u nekoliko entiteta, na skali od 1 (ne veruju uopšte) do 5 (potpuno poverenje). Žene na Kosovu najveće poverenje polažu u članove svoje uže porodice (98%), zatim u članove šire porodice (68%), verske vode (58%) i prijatelje (55%). Žene su iskazale niži nivo poverenja za osobe različitog verskog uverenja (37%), državne organe uprave i državne institucije (35%), međunarodne organizacije (29%), nevladine organizacije (29%), drugarice iz razreda, kolege, ko -radnici (28%), ljudi sa drugim političkim opredeljenjima (26%), mediji (22%) i političke stranke (16%).

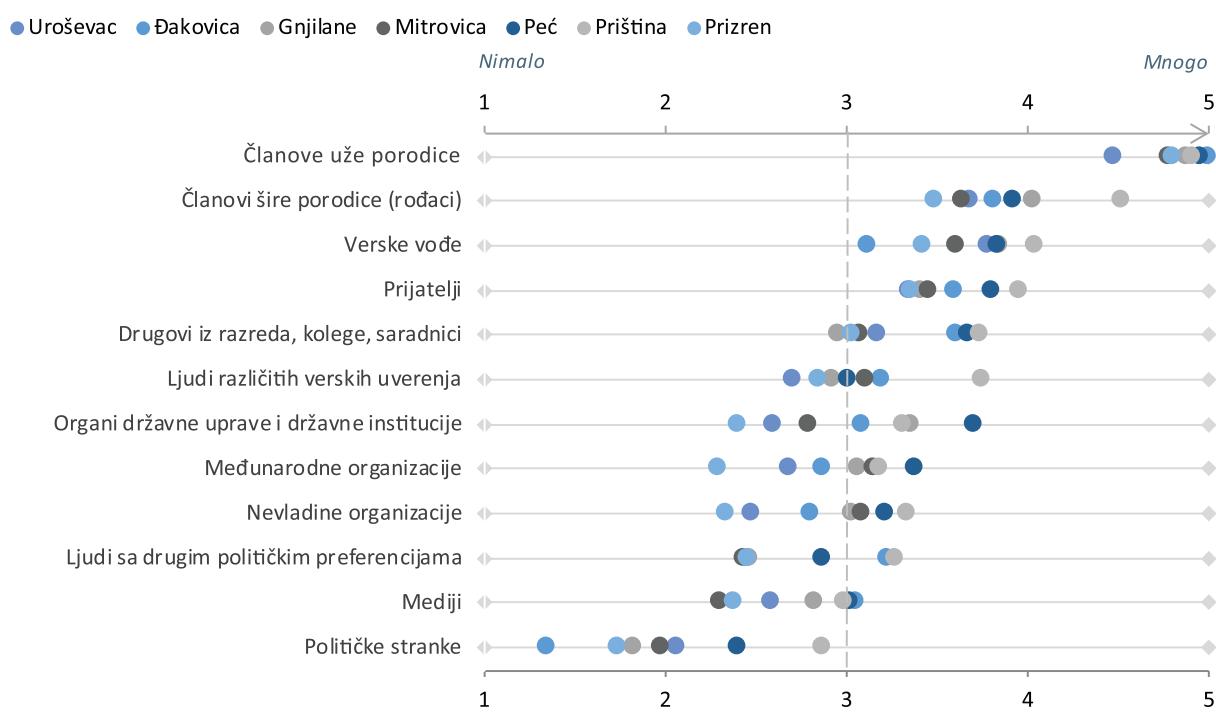
Slika 24.
Kome najviše verujete?

Malo je razlika među ženama u različitim regionima u pogledu poverenja koje ulažu u navedene entitete. Poverenje u članove uže porodice je visoko u svim regionima, pri čemu je najveće u Peć (m=5.0) i Đakovici (m=5.0), dok je najniže u Uroševcu (m=4.5). Poverenje u prijateljima je najveća u slučaju Prištine (4,0), a

najmanja u slučaju Uroševca (m=3,3). Poverenje u političke partije nije bilo na zadovoljavajućem nivou, a najmanje u Đakovici (m=1,3), zatim Prizrenu (m=1,7), Gnjilanu (m=1,8), Mitrovici (m=2,0), Uroševcu (m=2,1), Peć (m=2,4) i najveće poverenje u Prištini (m=2,9).

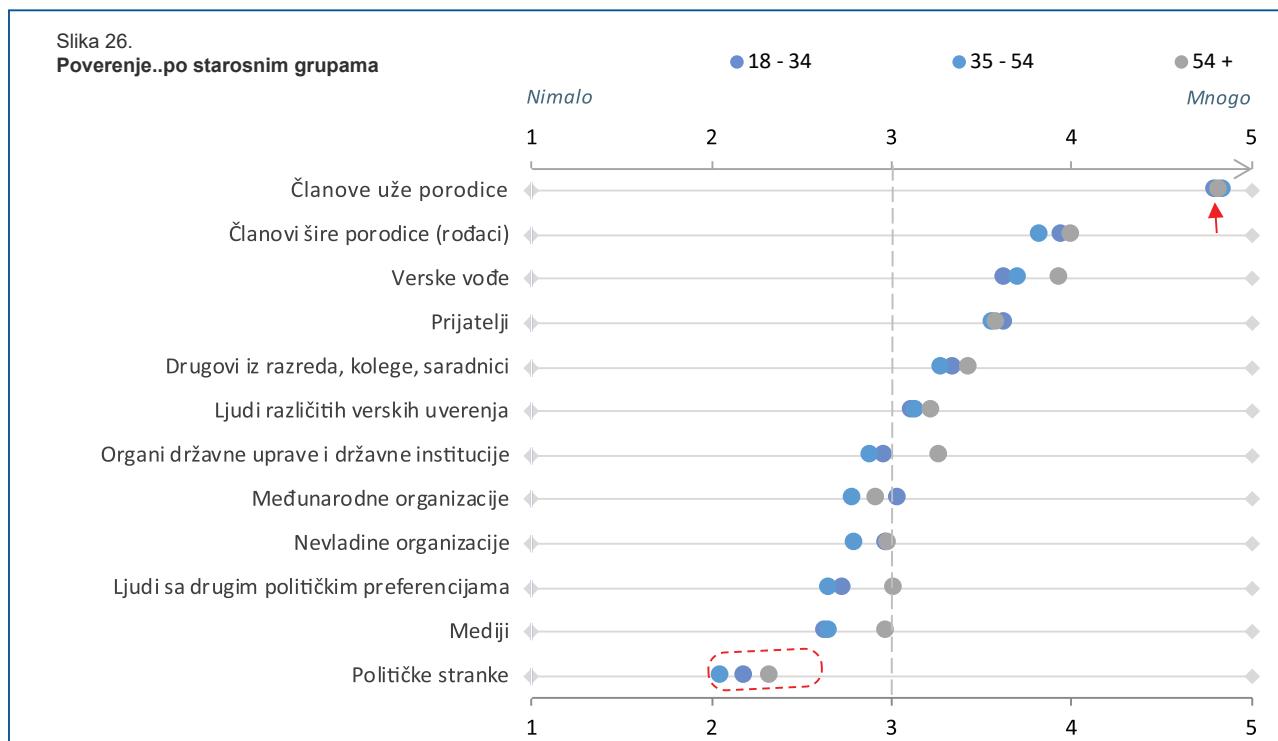
Slika 25.
Poverenje po regionima

Nivo poverenja u različite entitete po starosnoj grupi je skoro sličan za sve starosne grupe. Rezultati su isti u sve tri starosne grupe za poverenje u članove uže porodice ($m=4,8$) i prijatelje ($m=3,6$). Poverenje u političke stranke je nisko u svim starosnim grupama: za starosnu grupu od 54 ili više godina rangira se na $m=2,3$, za starosnu grupu 18-34 ($m=2,2$), i za starosnu grupu 35-54 ($m=2,1$). Slično, poverenje u međunarodne organizacije je nisko među starosnim grupama: najniže je u staros-

noj grupi od 35-54 ($m=2,8$), zatim u starosnoj grupi od 54 ili više ($m=2,9$) i na kraju u starosnoj grupi od 18-35 ($m=3,0$). Dalja bivarijantna analiza pokazuje da postoji značajna korelacija između starosti i poverenja žena u sledećim aspektima: poverenje u užu porodicu (članovi uže porodice (majka/otac/sestra/brat/muž/partner/deca); poverenje u verske vođe, organima i institucijama državne uprave i medijima i obrnutoj korelaciji sa međunarodnim organizacijama.

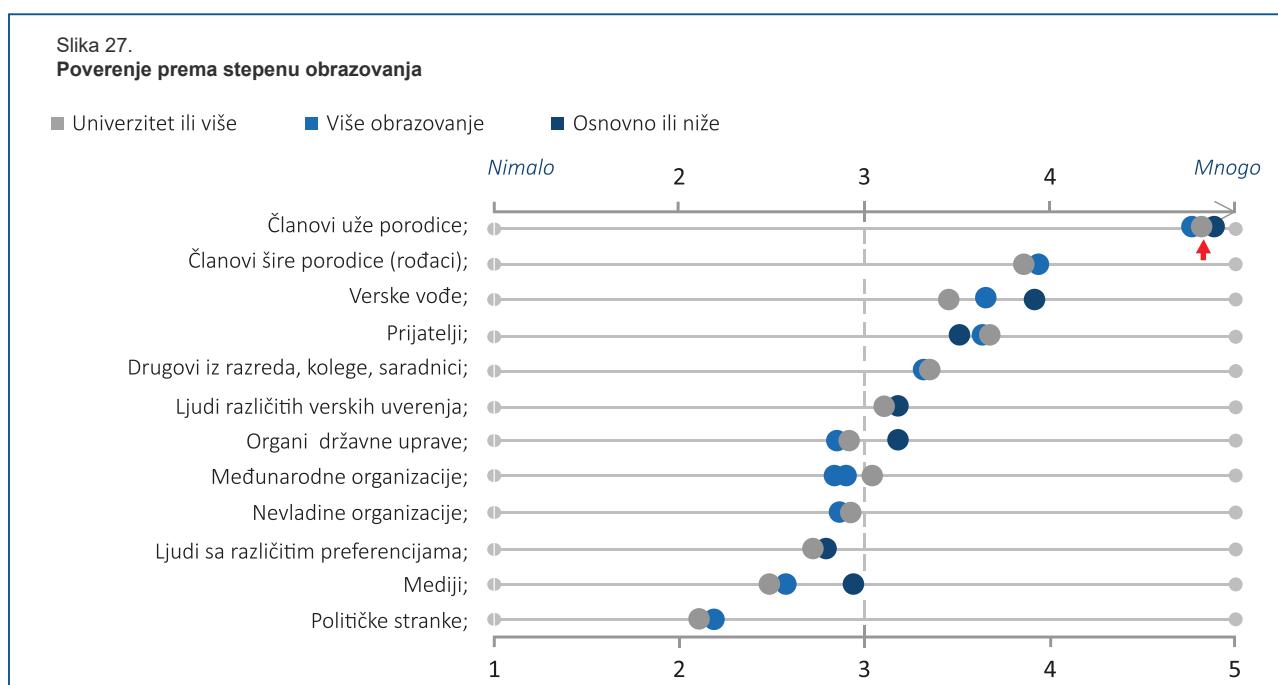
Slika 26.
Poverenje..po starosnim grupama

Postoji jaka negativna korelacija između obrazovanja i poverenja u sledećim aspektima: bliska porodica,

verski rukovodioci, organi državne uprave i državne institucije i mediji.

Slika 27.
Poverenje prema stepenu obrazovanja

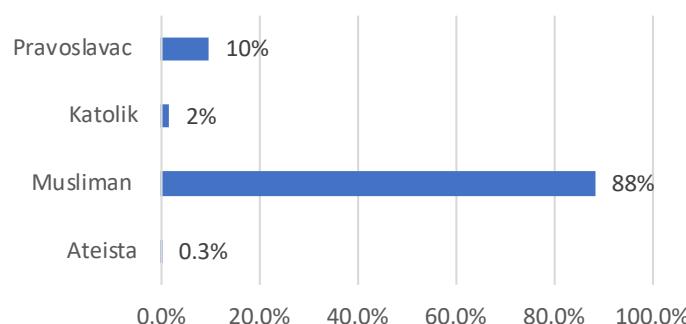

3.4 ZNAČAJ I PRAKSA RELIGIJE

Postoji složen odnos između religije i rodne ravnopravnosti. Religija takođe igra važnu ulogu u kulturnim, društvenim, ekonomskim i političkim normama, koje su ukorenjene u iskustvima ljudi i u velikoj meri utiču na društva. Religijske institucije širom sveta imaju tendenciju da podržavaju patrijarhalnu društvenu dominaciju unutar društvenih struktura. Položaj žena u religiji je komplikovaniji, njihov glas se manje čuje zbog patrijarhalnih tradicija (Ujedinjene nacije,p.d.).

Religije širom sveta poštuju ulogu žena u porodičnom životu kao majke i supruge, ali ipak ne promovišu emancipaciju žena u meri koja je potrebna za potpunu jednakost sa muškarcima (Klingorova i Havlicek, 2015). Anketirane žene iz različitih regiona su uglavnom muslimanke (88%), zatim pravoslavne (10%), katolkinje (2%) i ateistke (0,3%).

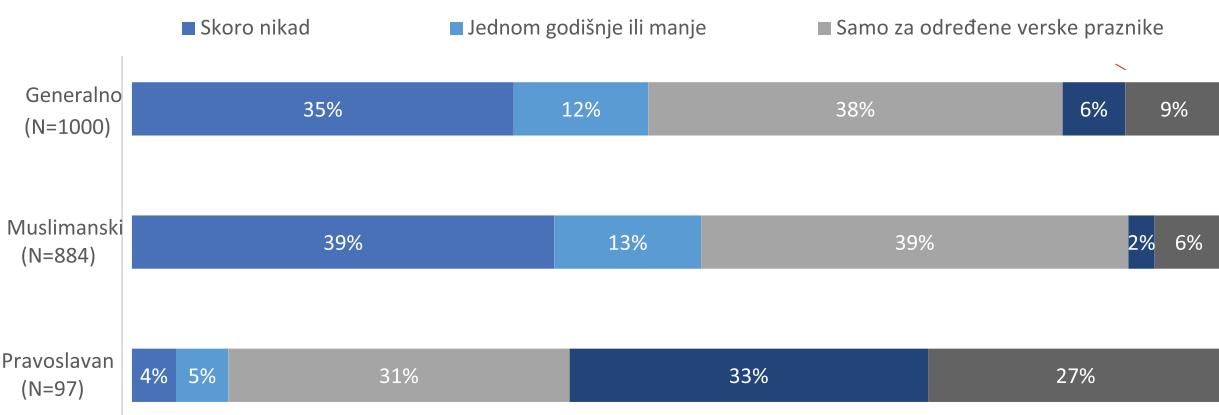
Slika 28.
Religija

Na pitanje da li su osim venčanja i sahrane prisustvovali verskim ceremonijama/ritualima, većina njih skoro da i ne prisustvuje (35%), dok 38% žena ističe da prisustvuje samo određenim verskim praznicima. Slične rezultate pokazala je i većina muslimanki (39%) koje su odgovorile da gotovo nikada ne prisustvuju drugim verskim obredima/ritualima, i idu samo na određene verske praznike (39%).

Rezultati za pravoslavne žene su nešto drugačiji. Otprije 33% pravoslavnih žena ide jednom mesečno, a 31% njih ide samo na određene verske praznike (31%), dok samo 4% gotovo nikada ne prisustvuje drugim verskim obredima/obredima. Nalazi pokazuju da pravoslavne žene (uglavnom srpske nacionalnosti) češće praktikuju veru u poređenju sa muslimankama.

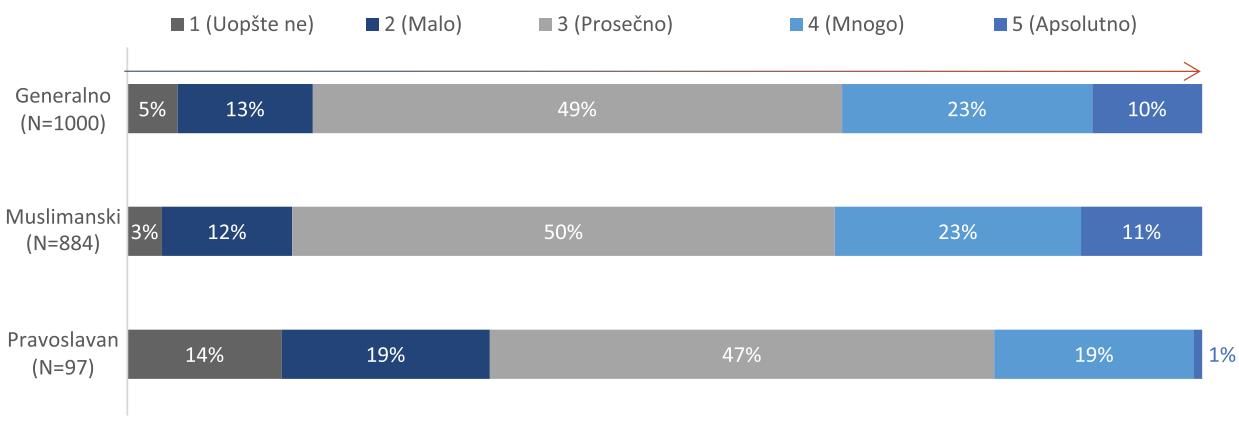
Slika 29.
Učestalost posećivanja verskih ceremonija/rituala, pored venčanja i sahrana, po verskoj

Nivo prihvatanja žena i njihovih napora da ispune zahtev/očekivanja religije sličan je među različitim religijama. U proseku, muslimanke (50%) i pravoslavke (47%) prihvataju i nastoje da ispune zahteve/očekivanja od religije. Manji procenat muslimanki (23%) i pravoslavnih žena (19%) prihvata i mnogo se trudi da ispuni ove zahteve/očekivanja.

Upoređivanje ova dva pitanja otkriva da iako postoji visok procenat muslimanki (39%), koje gotovo nikada ne prisustvuju verskim ceremonijama/ritualima, većina muslimanki i dalje prihvata i teži da ispuni zahteve/očekivanja religije.

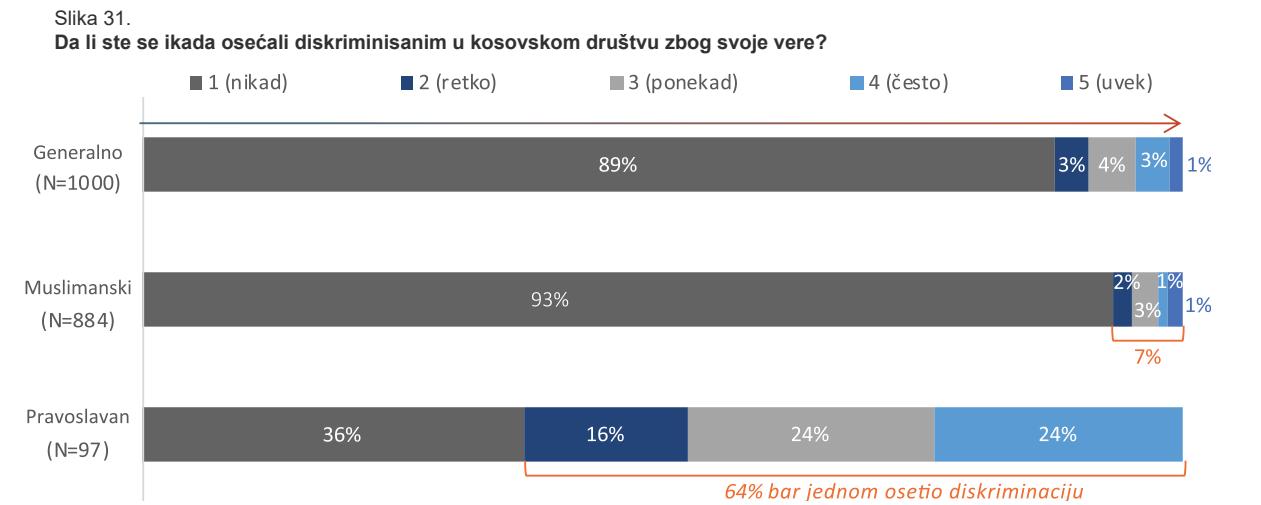
Slika 30.
Prihvatanje i nastojanje da se ispune zahtev/očekivanja od religije od strane verskih grupa

Pitali smo žene da li se osećaju diskriminisanim od strane kosovskog društva na osnovu vere. U slučaju muslimanki, većina njih nikada nije bila diskriminisana zbog vere (93%). Međutim, dok 37% pravoslavnih

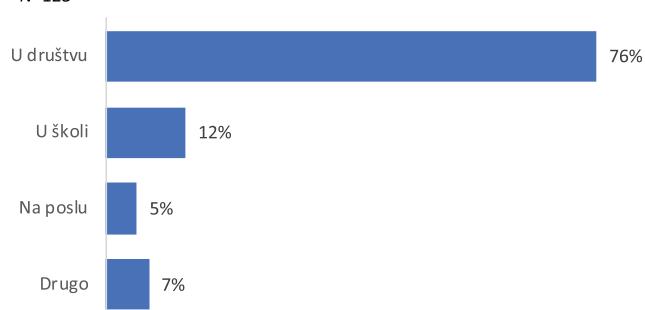
žena se složilo da nikada nisu bile diskriminisane zbog vere, 24% pravoslavnih žena je izjavilo da su često bile diskriminisane, a još 24% je reklo da su bar jednom bile diskriminisane.

Slika 31.
Da li ste se ikada osećali diskriminisanim u kosovskom društvu zbog svoje vere?

Što se tiče mesta na kojima se osećaju najviše diskriminisanim, 76% ispitanika je izjavilo da je to u društvu, zatim škola (12%), posao (5%) i ostalo (7%).

Figure 32:
Mesta na kojima se osećaju diskriminisanim... *oni koji su se bar jednom
osetili diskriminisanim
N=123

NALAZI IZ KVALITATIVNIH RASPRAVA FOKUS GRUPA

Kao što je objašnjeno u metodologiji istraživanja, održane su i četiri diskusije u fokusnim grupama kako bi se podstaklo dublje razumevanje šest modula ankete. Zaista, dva su održana sa nasumično odabranim ženama iz različitih regiona na Kosovu, podeljenim u dve različite starosne grupe, naime 18-35 godina i 36-55 godina. Jedna fokus grupa je održana sa predstavnicima OCD koje se direktno ili indirektno bave pitanjima rodne ravnopravnosti i ženskih prava, a jedna je održana sa predstavnicima javnih institucija koji su upoznati sa temom ili na pozicijama u vezi sa tom temom.

Učesnice su odgovarale na pitanja u vezi sa vrednostima, religijom i poverenjem žena starosti 18-35 godina iz različitih regiona. S obzirom da je procenat verskih stavnika veći na području Prizrena i Mitrovice, poverenje i vera su veoma važni. Neki drugi učesnici su rekli da je to manje važno za mlađe generacije. Verski obredi su uglavnom ograničeni na post tokom ramazana i odlazak u džamiju za Bajram. Žene su takođe izjavile da poštuju religiju društva i da ne misle da postoji diskriminacija onih koji nisu iste vere. Nalazi fokus grupe, održane sa predstavnicima javnih institucija, koji su upoznati sa temama ili na pozicijama u vezi sa temom, odražavaju percepciju žena koje kažu da su vera i tradicija veoma važni faktori u društvu Republike Kosovo. Drugi su naveli da je posebno poslednjih godina došlo do porasta praktikanata vere među mladima.

Što se tiče vrednosti, neke žene smatraju da je zbog mentaliteta važnije stvoriti porodicu nego raditi. Drugi su istakli da žene treba da rade i stvaraju finansijsku nezavisnost.

U vezi sa stepenom ravnopravnosti žena jedna učesnica je izjavila da se „od žene očekuje da pere, čisti i brine o porodici. Pored toga, žene obično ne uzimaju svoje ideo u nasledstvu, na primer, jedna ispitanica je rekla: „Muž mi je rekao da ako tražim svoj deo porodičnog nasledstva, neće više razgovarati sa mnom.“ Žene veruju da je moguće raditi i stvarati porodicu, uz

podršku ostalih članova porodice. Republika Kosovo je i dalje patrijarhalno društvo, ali rad koji rade različite organizacije, koje imaju za cilj promovisanje rodne ravнопravnosti, u velikoj meri je uticao da se situacija u tom pogledu promeni na bolje.

Žene ističu da rodna ravnopravnost nije postignuta na visokom nivou i da institucije treba da se više angažuju u borbi protiv nejednakosti. Jedan od glavnih problema prema njima i dalje ostaje pitanje nasleđivanja imovine, jer trenutno samo 17% žena i devojaka nasleđuje imovinu. Drugi problem je nedostatak finansijskih podsticaja i podrške ženama. Takođe, za mnoge nezaposlene žene ključni faktor za nepokretanje pitanja rodne neravnopravnosti je nedostatak znanja o zakonskom okviru i konkretnim pravima koja imaju.

U nastavku su rezultati fokus grupe predstavnika OCD, koje se direktno ili indirektno bave pitanjima rodne ravnopravnosti i ženskih prava. Jedna od učesnica je izjavila da se žene na Kosovu smatraju uspešnim samo ako se udaju i imaju decu. Prema njenim rečima, to znači da je imati posao nešto suvišno, ali je brak ono što žene u većini slučajeva karakteriše uspešnim u očima zajednice, ali i društva.

Neki od razloga su identifikovani kao teret brige, rodna diskriminacija, kao i pristup tržištu rada. Na primer, pošto se porodičko odsustvo mora platiti, poslodavac bira muškarca, čak i ako žene i muškarci imaju iste kvalifikacije. Od ključne je važnosti da se vide promene u društvu, tradiciji i patrijarhatu, kako bi se promovisalo zapošljavanje, posebno mladih žena. Rekli su i da postoje rodne predrasude prema ženama, posebno razvedenim i samohranim majkama. Postignuća u karijeri će se smatrati neuspehom, jer se društvo više fokusira na to koliko izlaze i šta rade. U prošlosti su žene imale predrasude od strane porodice i prijatelja na osnovu njihove reprodukcije. Žene su često bile razvedene samo zato što nisu bile reproduktivne.

P6 F4: ...Način na koji su porodice organizovane i porodični život na Kosovu, odraz je opšte organizacije društva. Ako posmatramo iz perspektive uloga, 14% žena je fokusirano na tržište rada, a oko 80% je neaktivno, dok je zaposlenost muškaraca znatno veća. Shodno tome, mislim da to utiče na porodične odnose. Muž je glavni finansijski snabdevač u porodici, pa odlučuje o finansijskim pitanjima u porodici. Naravno, ima i odstupanja, pošto sam lično deo ovih 14% žena koje su zaposlene, ali se pokazalo da finansijske odluke donose oni koji su glavni finansijski davaoci, a obično su to muškarci. Postoje studije, ne samo MCC-a, već i neke naše, koje pokazuju da su žene posvećenije i obraćaju više pažnje na obrazovanje dece jer imaju više slobodnog vremena – u smislu plaćanja, kako ističe P7. Ali oni imaju više slobodnog vremena ako nisu zaposleni, pa je njihova odgovornost da se brinu o vaspitanju dece, obrazovanju, domaćim zadacima, tako da, da zaključim, organizacija porodice je odraz društvenog života uopšte na Kosovu.

P6F1: Mislim da pojedinac treba sam da odluči, bez obzira na veru, tradiciju itd., da će početi porodicu, napravi karijeru, uradi oboje ili ništa. Dakle, individualno je pravo svakog da se orientiše u životu. Mislim da je znatno veći nivo školovanih devojaka u odnosu na predratni period, pa su im pružene jednakne mogućnosti za razvoj.

P2: Mislim da je vera veoma važna. Posebno ovde u Prizrenu, ljudi su veoma religiozni.

P5: I u Mitrovici su ljudi veoma religiozni, ima pritužbi stranaca jer se ovde tokom meseca Ramazana alkohol ne služi ni u jednom lokalnu.

Iako je sada došlo do opadanja takvih predrasuda, ima još posla na tom planu.

P6 F2: Tradicionalno u našim porodicama postoji takva podela, koja je donekle „prirodna“, jer je to uradila porodica. Dakle, poznato nam je da žena brine o deci, starima, kućnim poslovima, hrani. Takva podela mislim da ne bi trebalo da se desi, i donekle je počela da se menja, ali posla i vremena ima još mnogo. Za razliku od nekada, kada žene nisu radile, već su bile u potpunosti angažovane na kućnim poslovima, danas žene takođe rade, ali istovremeno i brinu o svim navedenim poslovima. Ali nešto pozitivno u tom pogledu je to što su muškarci već počeli da preuzimaju više odgovornosti za kućne poslove, što bi trebalo posmatrati kao normalno, a ne kao pomoć ženama. Ove stvari treba početi da se uče od malih nogu, odnosno od vrtića.

P4F1: Da, na primer, ne odvajam se od nedostatka ljubavi. Rastavljena sam jer mi muževljeva porodica nije dozvolila da radim, odlučili su za mene. Ne poznajem ni taj mentalitet. I ja sam sa sela, ali sam ranije radila i finansijski izdržavala porodicu. Nisam završila fakultet jer sam počela da radim, a kada sam se udala, rekli su mi da njihova snaja ne treba da radi. Ali dozvolili su svojim čerkama da idu na fakultet. Dakle, mentalitet se razlikuje od porodice do porodice, a ne samo od sela-grada.

P6F1: Ja imam suprotan slučaj. Kada sam počinjala studije, bila sam veoma koncentrisana, ali onda sam upoznala svog dečka, sada muža, i ostala sam trudna. Nakratko nakon porođaja sam prekinula studije, ali sam se posle tri meseca vratila. Porodica mog muža me mnogo podržava, brinu o mojoj čerki kada imam obaveze i uopšte im ne smeta kada učestvujem na raznim obukama, iako sam iz sela u Gnjilanu.

P3F1: Za ženu je veoma važno da radi, mora imati finansijsku nezavisnost, mora imati svoj novac. Pomaže, dopunjuje ženu, kada ne treba da zavisi od članova porodice. Dakle, mislim da je veoma važno da žena ima svoj posao.

P2: Jednakost postoji ali ne toliko, još uvek ima mnogo razlika. Od žene se očekuje da pere, čisti, brine o porodici. Osim toga, žene obično ne uzimaju udeo u nasledstvu, na primer, muž mi je rekao da ako tražim svoj deo porodičnog nasledstva, on više neće razgovarati sa mnom.

ZAKLJUČAK

Ovo poglavlje govorilo je o stavovima prema rodnoj ravnoopravnosti, vrednostima, zadovoljstvu i nezadovoljstvu žena, njihovom poverenju i važnosti/praktikovanju religije.

- Vrednosti koje žene u Republici Kosovo smatraju najvažnijim su imati porodicu/dete, udati se, posedovati kuću/imovinu, živeti u bezbednoj, prosperitetnoj zemlji, biti nezavisna, živeti verskim životom i imati siguran posao. Rezultati životnih vrednosti su slični na osnovu regionala. Zbog etničkog sastava Kosova, i neravnopravnog učešća žena po nacionalnoj pripadnosti, nije vršena statistička analiza žena po etničkoj pripadnosti u vezi sa životnim vrednostima, posebno zbog niskog uzorka žena iz drugih zajednica osim albanske i srpske zajednice.

- Značaj pojedinih vrednosti u životu pokazao je značajnu korelaciju (pozitivnu) sa poštovanjem žena da budu politički aktivne i učestvuju u građanskim aktivnostima, da se zabavljaju u životu i uživaju u vremenu sa prijateljima, da se obrazuju i da imaju siguran posao. Iako u ukupnoj listi ove vrednosti nisu najcenjenije, broj žena koje su učestvovali u anketiranju na osnovu obrazovanja takođe nije proporcionalan kategorijama obrazovanja. U međuvremenom, podaci pokazuju negativnu korelaciju između obrazovanja i tradicionalnog i religioznog života, sklapanja braka i rađanja dece, što pokazuje da što su žene obrazovanje, one ne smatraju ove vrednosti najvažnijim u svom životu. Paralelno, analiza podataka je pokazala da na osnovu godina žene menjaju svoj stav prema životnim vrednostima. Dok žene koje imaju 54+ i 35-25 godina žene menjaju svoj stav prema životnim vrednostima. Dok žene koje imaju 54+ i 35-25 godina i dalje smatraju

da su rađanje dece i brak najvažnije životne vrednosti, podaci pokazuju pozitivnu korelaciju sa ovim vrednostima, znači što su žene starije, te vrednosti postaju sve važnije. U međuvremenu, sa porastom godina, druženje sa prijateljima, uživanje u životu, karijeri, nezavisnosti, obrazovanju, izgledu i političkom aktivizmu sve je manje važno. Ipak, ovo takođe pokazuje da mlađe žene smatraju da su ove vrednosti važne, dok promena intenziteta interakcija i aktivnosti kod žena starije životne dobi utiče na njihovo obeshrabrenje i distanciranje od vrednosti koje ih čine većim delom društva.

- Žene u Republici Kosovo samo donekle podržavaju rodnu ravnopravnost. Najveću saglasnost pokazuje konstatacija da je rodna ravnopravnost već postignuta u zadovoljavajućem stepenu. S druge strane, većina žena se snažno ne slaže sa tvrdnjom da su žene i muškarci različiti, što ukazuje na povećanje svesti žena da zapravo moraju biti tretirane jednakom.
- Pored toga, većina žena se nije složila sa provokativnom izjavom da rodna ravnopravnost ugrožava tradicionalne porodice. Analiza podataka je pokazala da se sa povećanjem stepena obrazovanja povećava i neslaganje sa tvrdnjama (ima negativnu korelaciju između obrazovanja i stepena slaganja o tvrdnjama o rodnoj ravnopravnosti), dok je korelacija između starosti i stepena slaganja pozitivna, što ukazuje da se sa porastom godina povećava slaganje sa izjavama o rodnoj ravnopravnosti.
- Posebno je važno obratiti pažnju na konstataciju da „rodna ravnopravnost ugrožava tradicionalnu porodicu“ koja pokazuje dvostruki odgovor, da je tradicionalna porodica jaka i da je rodna ravnopravnost ne može ugroziti, kao i nijansu odgovora da rodna ravnopravnost i tradicionalna porodica može koegzistirati i jedna ne ugrožava drugu.
- Postoji određeni napredak u stavovima žena o percepciji društvenih rodnih uloga u društvu. Većina žena se slaže da ne bi trebalo da postoje razlike između polova, te da se odgovornosti ne smeju isključivo deljivati i razlikovati između muškaraca i žena. Takođe, treba da rade ne samo kada je potrebno, već i da napreduju u karijeri. Ipak, još uvek postoji snažno uverenje da žene treba da odlučuju o tome kako će se deca vaspitavati; da neke poslove treba da preuzimaju samo žene; da neki poslovi nisu prikladni za žene; a otac je taj koji treba da bude odgovoran za finansijsku stabilnost dece.
- Kada se uporede stavovi žena o društvenim rodnim ulogama na osnovu regiona, rezultati istraživanja pokazuju nešto bolju ravnotežu rodne ravnopravnosti u regionima Prištine, Prizrena, Mitrovica, Uroševca i Đakovice u poređenju sa Peći i Gnjilanom. Štaviše, rezultati pokazuju da su obrazovanje i mlađe žene sposobne da donesu progresivnije sudove o društvenim rodnim ulogama.
- Vezano za nivo zadovoljstva u vezi sa različitim pitanjima, žene su izrazile zadovoljstvo uglavnom u pogledu porodičnog života, života uopšte, društvenog života, ljubavnog života i zemlje u kojoj žive. / karijera. Slični rezultati za zadovoljstvo ovim aspektima primećeni su u različitim regionima. Vrednost je veća za finansijsku situaciju u glavnom gradu Kosova, Prištini, jer ima više mogućnosti za zapošljavanje, brige o deci i institucija za brigu o starima, koje omogućavaju ženama da rade. Žene su takođe izjavile da svoje najveće poverenje poklanjam članovima uže porodice i dalje poverenje članovima šire porodice, verskim vođarama i prijateljima.
- Što se tiče političkih partija, najveće poverenje su iskazale žene u regionu Prištine. Analiza pokazuje da što su žene obrazovanje, manje su zadovoljne konceptom ljubavnog života i zemlje u kojoj žive, kao i životom uopšte, dok su starije žene više zadovoljne svojim ljubavnim životom i zemljom u kojoj žive. , ali manje zadovoljni svojim društvenim životom.
- U Republici Kosovo većina ljudi je muslimanske veroispovesti. Slično tome, većina intervjuisanih žena su muslimanke, dok su ostale uključene katolici, pravoslavci i ateisti.
- Rezultati istraživanja pokazuju da pravoslavne žene češće praktikuju vjeru od muslimanki, jer prisustvuju drugim događajima, osim vjerskim ceremonijama /ritualima. Ipak, muslimanke prihvataju i nastoje da na nekom nivou ispune zahteve/očekivanja, iako gotovo nikada ne prisustvuju različitim verskim događajima. Što se tiče osećaja diskriminacije na osnovu vere u kosovsko društvo, većina muslimanki je izjavila da nisu bile diskriminisane, dok su neke pravoslavne žene izrazile osećaj diskriminacije, posebno od strane društva.
- Nalazi fokus grupe pokazuju da se zbog tradicije žene u Republici Kosovo smatraju uspešnim ako su udate i imaju decu. Čak i ako dođu do visokih pozicija u karijeri, nisu cenzene ako su samice. Takođe, pošto porodiljsko odsustvo mora da plati kompanija koja zapošjava, poslodavci daju prioritet muškarcima kandidatima, čak i ako žene i muškarci imaju iste kvalifikacije. Procena podataka iz 2017. godine pokazala je da na Kosovu postoji jaz u plaćanju polova, što znači da su žene sa istim obrazovanjem, iskustvom i kapacitetima manje plaćene od svojih muških kolega. Dalje, postoje rodne predrasude prema ženama, posebno razvedenim i samohranim majkama.

PREPORUKE

- Jedna od ključnih strategija za sve relevantne aktere treba da bude rad na promovisanju i praktikovanju jednakih uloga i odgovornosti među devojčicama i dečacima, kao i ženama i muškarcima u porodicama i u celom društvu.
- Štaviše, akteri bi trebalo da rade sa roditeljima i obrazovnim institucijama kako bi osigurali da deca imaju jednakе mogućnosti i izbore na ličnom nivou, kao što su brak i podizanje porodice, ili na profesionalnom nivou, bavljenje različitim karijerama – kao što su STEM ili društvene nauke i rukovodeće pozicije. Mediji posebno treba da promovišu i praktikuju rodnu ravnopravnost kako bi povećali javnu svest kritičkim ispitivanjem primera rodnih stereotipa i rodnih uloga.
- Ova studija je pokazala da u društvu postoje jaki rodni stereotipi, posebno prisutni u nižem obrazovanju i starijim godinama. Stoga bi trebalo preduzeti više mera za povećanje nivoa kvalitativnog obrazovanja, posebno u ruralnim sredinama, i eliminisanje svih rodnih stereotipa iz školskih udžbenika.
- Društvo bi uopšte trebalo da se fokusira na promenu upotrebe jezika kada šalje poruke maloj deci, kao što je da se ne govori koliko su lepe devojčice ili koliko su dečaci jaki jer ove poruke održavaju razlike u polovima od ranog detinjstva. Državne institucije treba da formiraju trougao saradnje između institucija, škole i roditelja, gde je rad sa roditeljima podjednako važan kao i rad sa decom i njihovo pravilno vaspitanje u smislu rodne ravnopravnosti.
- U pogledu mogućnosti zapošljavanja za različite pozicije, poslodavci treba da koriste rodno neutralan jezik, ili množina za položaje koji se mogu smatrati tradicionalno muškim položajima, kao što je policijski oficir, a ne policajac. Eliminacija verovanja u rodne

uloge je povezana i sa stavom da je „na nekim pozicijama bolje zaposliti muškarce nego žene“, ali su važne i vrednosti koje žene smatraju bitnim za svoj život. Verovanje žena da je za žene najveća vrednost da imaju decu i porodicu, dok je političko učešće i aktivizam najniži prioritet, pokazatelj je nedovoljnog podsticaja i promocije uspešnih političkih karijera žena u društvu, umesto da se fokusiraju na njihovu brižnost i emotivnu prirodu, a ne moć odlučivanja.

- Agencija za rodnu ravnopravnost bi trebalo da obezbedi više obuka i programa za promovisanje rodne ravnopravnosti, kao i sprovođenje postupaka preduzetih u slučaju rodne neravnopravnosti.
- Žene čine polovinu stanovništva, marginalizovane tradicionalnim mitovima i stereotipima, koji su u suprotnosti sa vrednostima koje promovišu zakon i Ustav Kosova. Stoga bi ova studija posebno trebalo da posluži kao osnova za identifikaciju jaza između žena u urbanim i ruralnim područjima, kao i za izradu specifičnih i rodno osjetljivih politika tržišta rada i socijalne politike.
- Nevladine i međunarodne organizacije treba da izdajaju više sredstava za kampanje podizanja svesti i aktivnosti koje podržavaju žene i promovišu rodnu ravnopravnost i treba da budu više koncentrisane na merljiv uticaj.
- Političke partije treba da promovišu angažovanje više žene u svim stranačkim strukturama i nivoima, ali i promovišu deljenje moći.
- Političke partije treba da striktno sprovode programe za rešavanje potreba i zabrinutosti kosovskih žena u svim aspektima.
- Vlada treba da blisko sarađuje sa nevladinim organizacijama u njihovim pokušajima da obezbede primenu postojećih zakona koji promovišu rodnu ravnopravnost i promene/dopune one koji su u suprotnosti sa međunarodnim standardima ženskih prava.

4.

PORODICA I DRUŠTVENI ŽIVOT

4.1 Porodica i brak u kosovskom kontekstu

Porodica je veoma važna za građane Kosova, bez obzira na etničku pripadnost. Ona služi kao neka vrsta sigurnosne mreže i često kao „glavni izvor grupne solidarnosti i primarna jedinica za odbranu i napad, striktno organizovana po korporativnim i patrijarhalnim linijama“ (Duijzings, 2000, str. 6). Naučnici u različitim kontekstima sugerisu da se društvene grupe u nepovoljnem položaju, kao što su rasne/etničke manjine, mogu oslanjati na neformalne izvore podrške kao što su rođaci jer ekonomske i socijalne barijere ograničavaju njihov pristup formalnijim izvorima socijalne pomoći (Landale, Orpesa i Bradatan, 2006).

Kosovski Albanci su tradicionalno bili tretirani kao etnička manjina u različitim periodima pod različitim režima, i zbog toga je porodica bila skoro institucija i deli elemente „familizma“, koji se generalno koristi da opiše značaj porodice u kontekstu latino kulture (Almeida, Molnar, Kavachi i Subramanian, 2009). Ovaj koncept smatra da su porodični interesi mnogo važniji od interesa pojedinca. Ovaj pristup se prenosi i na druge nivoe, pri čemu su kolektivne vrednosti važnije od individualnih.

Čuvani sociolog Anthony Giddens (1997) predlaže da porodicu treba analizirati na osnovu tri glavna aspekta: srodstva, porodice i braka. Na Kosovu tradicionalnu porodicu čine roditelji i deca, ali i bake i dede, a ponekad čak i tetke, ujaci, pa čak i rođaci su deo srodstva, koji često žive zajedno. Obično su muškarci u porodici radili van kuće, a žene u porodici su se brinule o gotovo svim kućnim poslovima (deca, hrana, održavanje itd.). Žene su se ponekad pridružile muškarcima u radu na terenu, posebno u ruralnim oblastima.

Albanske porodice na Kosovu u prošlosti su bile više kao korporativna grupa u kojoj samo muškarci imaju pravo da vladaju, a žene da brinu i služe (Latifi, 2018, str. 151).

„Žene se nisu smatrali dijelom korporativne grupe, a samim tim i nisu imale imovinsko pravo. Čak i u ovom trenutku, vrlo je malo slučajeva da one imaju pravo na imovinu“.

Važnost kredibiliteta i imidža porodice je toliko velika da su članovi primorani ili osećaju obavezu da teže da se pridržavaju i zaštite, često žrtvujući svoje individualne želje ili želje.

...snažna fiksacija na porodicu ili lozu, nepoverenje prema onima koji nisu nečiji srodnici, snažan pritisak da se zaštiti integritet porodice i da se osveti narušavanje njenog ugleda, sklonost prikrivanju informacija ili obmanama ili obmanama drugih , što odgovara instrumentalnom pogledu na odnose van porodice (ibid).

Albanske porodice su često velike i običaj zajedničkog života sa roditeljima (uglavnom muževim) još uvek je široko rasprostranjen. Rezultati FES Omladinske studije (FES, 2019) pokazali su da mladi i dalje žive u velikim porodicama, sa 7 i više članova u jednom domaćinstvu. Studija je tvrdila da su „ove proširene porodice glavni faktor u prenošenju vrednosti porodice sa starije generacije na mlađe“ (str.32). Poslednjih godina mladi parovi se udaljavaju od velikih porodica i žive samo sa najmanjim porodičnim neksusom (roditelji+deca) pod uticajem sve atraktivnije ponude građevinske industrije za nove stanove koji se mogu kupiti na dugoročne rate u kombinaciji sa kreditima. Na Kosovu je sve češće da oba roditelja rade i u tom slučaju bake i deke koji žive u istoj kući ili u posebnoj kući i dalje brinu o deci, u nedostatku dovoljnih ustanova za brigu o deci (privatnih ili javnih).

Prema zvaničnoj statistici u 2021. godini bilo je 19.249 sklopljenih brakova (ASK, 2022), što pokazuje skoro pozitivan trend rasta na godišnjem nivou od (2017.), osim u 2020. godini gde je zabeležen pad, sa 12.793 nova braka, mnogo manje od prethodnih godina. Na ovo je možda uticala pandemija COVID-19, sprečavajući velika društvena okupljanja kao deo bračnih rituala na Kosovu. Istovremeno, broj razvoda je značajno povećan u istom periodu, sa 674 u 2017. na 1.987 u 2021. godini.

Starost za stupanje u brak za građane Kosova je prosečna 29,7 (ukupno), 31 za muškarce i 28 za žene (UNFPA, 2022). Ovaj raspon godina potvrđuje i FES-ova studija mladih koja je pitala mlaade ljudi na Kosovu o tome šta preferiraju za uzrast kada bi radije stupili u brak. Rezultati studije pokazuju da: „Dečaci preferiraju niže godine za brak i za muškarce i za žene. Devojke preferiraju u prosjeku starost od 26 godina za sebe i 29 godina za brak muškaraca“ (FES, 2019, str. 37). Fenomen dečijih brakova je relativno retkost na Kosovu, ali neki slučajevi su zabeleženi među zajednicama i/ili etničkim grupama, pre svega, ali ne isključivo, Romima, Aškalijama, balkanskim Egipćanima i Gorancima. (UNFPA, 2022)

Deca su, kao što smo videli u poglavljiju o vrednostima, važna za žene – najviša vrednost na ličnom nivou. Broj željene dece je i dalje visok, a broj rođene dece, prema zvaničnoj statistici, ima pozitivan trend svake godine, od 2017. godine. U 2022. rođeno je 28.549 dece (14, 36 dečaka i 13.713 devojčica). Anketirani mladi u FES studiji (2019) ukazali su na to da oko 41% mladih na Kosovu želi da ima troje ili više dece.

Struktura porodice na Kosovu se transformiše mnogo sporije nego u drugim zemljama, uglavnom zbog ekonomskih okolnosti koje zahtevaju da porodice žive zajedno u nedostatku efektivne politike pristupačnog stanovanja. Drugi razlog za sporu promenu je uloga žena u porodici u pogledu neplaćene nege, na primer, čišćenja, kuvanja i brige o deci, starima, bolesnima i tako dalje. Moguća promena koja se može desiti kroz državne politike je kreiranje politike prilagođene porodici, na primer, omogućavanje jednakog roditeljskog odsustva, koncept koji su predložile organizacije civilnog društva, u izmenama i dopunama članova o porodičkom odsustvu

u zakonodavstvu o radu (Mreža žena Kosova. , 2022). Organizacije civilnog društva i stručnjaci smatraju da bi to omogućilo ženama da budu aktivnije na tržištu rada. Ipak, ovaj proces rasprave je nastavljen već dugi niz godina, a zakon još nije propisno izmenjen.

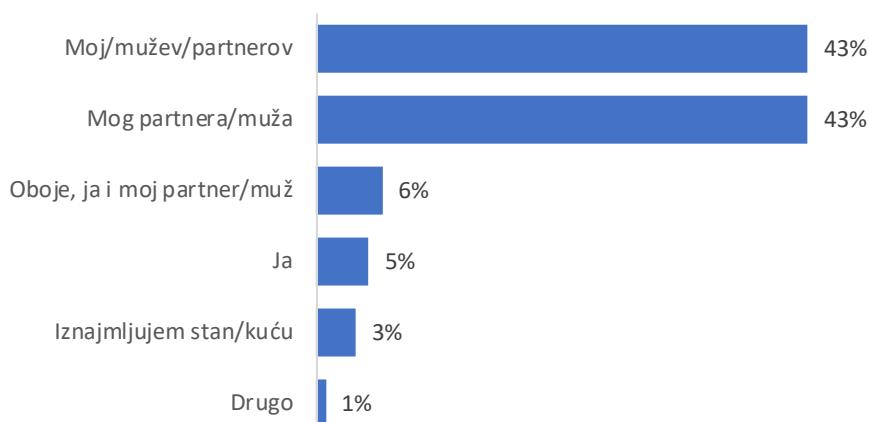
Kosovu je **stanovanje i imovina** važno individualno pravo, i iako država nema nikakvu ulogu u obezbeđivanju istog, zakonodavstvo štiti imovinska prava građana. Država često planira da se socijalno ugroženim građanima obrati politikama socijalnog stanovanja, koje se još razvijaju i prate. U nedostatku adekvatne politike i mehanizama socijalnog stanovanja, solidarnost porodice i društvene mreže obraćaju se tim grupama brže od državnih institucija. Veliki broj samoorganizovanih pojedinaca ili grupnih humanitarnih aktivnosti opremio je ljudе u nevolji odgovarajućim životnim uslovima.

Rezultati ove studije pokazuju da je većina učesnika studije **u braku ili živi sa partnerom**, a samo 1% njih je izjavilo da je razvedeno. **66% ispitanika ima decu**, dok njih 34% nema. Većina žena ima **3-4 dece** (45%) i 1-2 dece (41%), zatim više od 4 dece u 14% slučajeva. Starost dece se razlikuje, a većina ima više od 23 godine (43%), 4-12 godina (38%), 13-18 (27%), 19-22 godine (20%) i 0-3 godine (18%).

Na pitanje sa kim žive žene, većina je odgovorila da žive sa partnerom/mužem (61%), zatim sa decom, mlađom od 24 godine (43%), sa roditeljima (27%), sa decom starijom od 24 (20%), sa ostalom rodbinom (17%) i samo 3% žive same.

Među ispitanim ženama, većina njih je navela da su vlasnici kuće žene sa roditeljima muža/partnera (43%), kao i partner/muž (43%), dok je samo 6% njih odgovorilo da je stan/kuća u vlasništvu žena i njihovog partnera/muža i da samo 5% njih poseduje svoj stan/kuću. Zvanični podaci pokazuju da je učešće žena u vlasništvu nad imovinom veoma nisko na Kosovu i iznosi 15,2% u poređenju sa muškarcima, što je 74,1%. Naročito u ruralnim oblastima, imovina je uglavnom registrovana na ime muža. Uprkos zakonu o nasleđivanju, koji daje jednaka nasledna prava muškarcima i ženama, postojanje diskriminatorskih tradicija i društvenih normi podriva ovo pravo, još više u ruralnim područjima.

Slika 33.
Vlasništvo nad imovinom

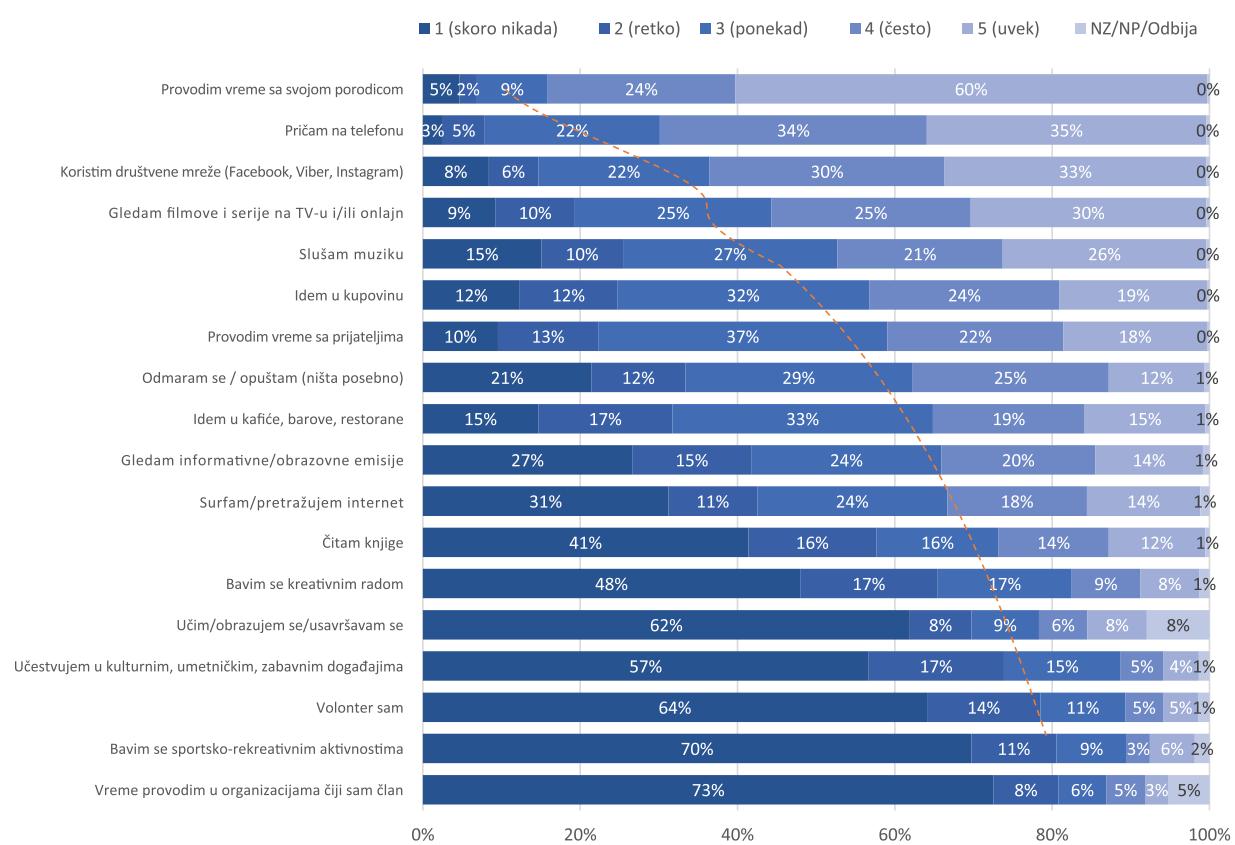

Dalje, žene često nemaju pristup smernicama i informacijama o svojim pravima. Ovo je prepreka za žene da osnuju biznis ili da imaju pristup spoljnim fondovima (Svetska banka, 2017). Mnoge žene na Kosovu smatraju sramotnim tražiti pravo na nasledstvo u okviru svoje porodice. U retkim prilikama, kada se žene ne odreknu svojih imovinskih prava, bivaju prinuđene ili fizički ugrožene (Kushi, 2015).

4.2 AKTIVNOSTI U SLOBODNOM VREMENU ZA ŽENE

Veoma je važno imati ravnotežu između posla i privatnog života, kako bi se porodične obaveze, slobodno vreme i posao efikasno kombinovali. Studije pokazuju da širom sveta muškarci imaju više vremena za slobodne aktivnosti. Samo u Holandiji i Norveškoj žene provode više vremena na slobodne aktivnosti i ličnu negu u poređenju sa muškarcima (OECD, 2020).

Slika 34.
Aktivnosti u slobodno vreme žena

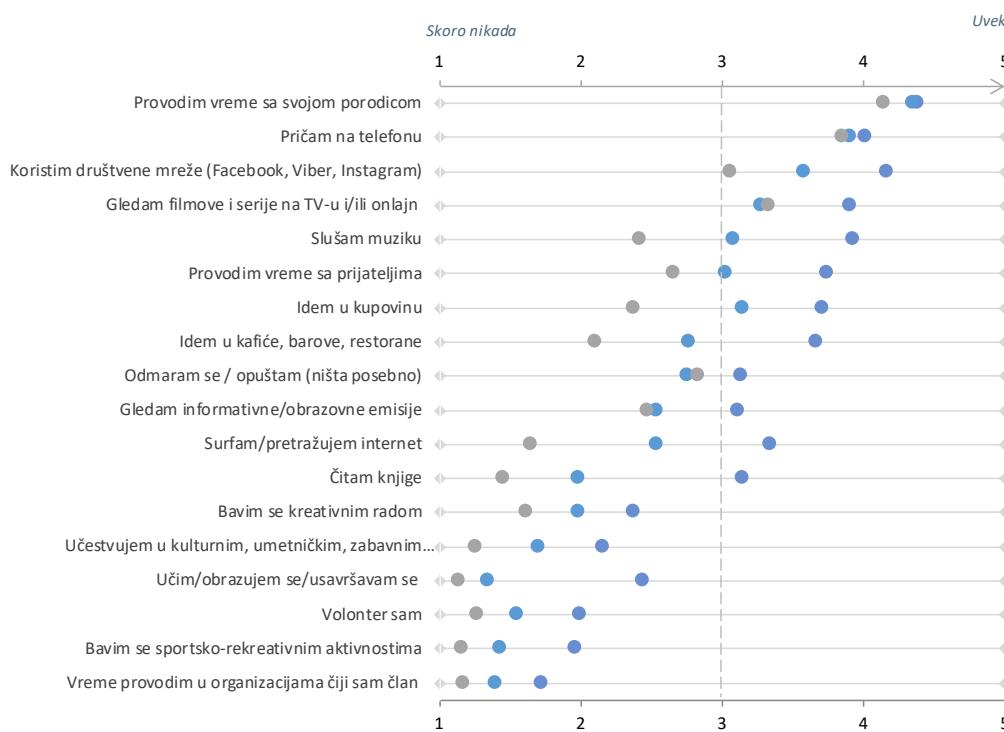
Gornja slika pokazuje kako žene provode svoje vreme. Većina njih je izjavila da su uvek ili često provodili vreme sa **porodicom** (84%), zatim **razgovarali telefonom** (69%), koristeći **društvene mreže** (63%) Viber, Facebook, Instagram, itd. kao i **gledanje filmova** i serija na TV-u ili onlajn (55%).

Sledeće na listi omiljenih aktivnosti su slušanje muzike (47%), odlazak u kupovinu (43%), druženje sa prijateljima (41%), opuštanje/odmor (37%), odlazak u kafiće, barove, restorane (35 %), gledanje informativnih/obrazovnih emisija (33%) i pregledavanje/surfovanje internetom (32%). Žene su navele da su **manje naklonjene čitanju knjiga** (26%), kreativnom radu (16%), učenju / obrazovanju /**usavršavanju** (14%), pohađanju **kulturnih/zabavnih sajtova/događaja** (10%), volontiranju (9 %), sportsko-rekreativni događaji (9%) i provođenje vremena u organizacijama čiji su članovi (8%).

Bivarijantna analiza korelacije, u odnosu na uzrast, pokazuje da su sledeće aktivnosti obrnuto proporcionalne starosti (tj. postaju manje popularne sa godinama): idite u kafiće, barove ($r=-.504, p <0.01$); gledanje filmova ($r=-.191, p <0.01$); gledati obrazovne emisije ($r=-.182, p <0.01$); slušanje muzike ($r=-.450, p <0.01$); čitanja knjiga ($r = - .487, str <0.01$); sport i rekreacija ($r = - .304, p <0.01$); provoditi vreme sa prijateljima ($r = - .380, p <0.01$); kupovina ($r= -.418, p <0.01$); studiranje/učenje ($r = - .441, p <0.01$); odlazak u kafiće ili barove ($r = - .504, p <0.01$); kreativni rad ($r = -.241, p <0.01$); surfovanje internetom ($r = -.477, p <0.01$); korišćenje društvenih medija ($r = -.357, p <0.01$); odlazak na kulturno-zabavne objekte/događaje ($r = -.310, p <0.01$); članstvo u organizacijama ($r = -.218, p <0.01$); volontiranje ($r = -.251, p <0.01$); opuštanje ($r = -.096, p <0.01$).

Slika 35.
Aktivnosti žena po starosnim grupama

● 18 - 34 ● 35 - 54 ● 54 +

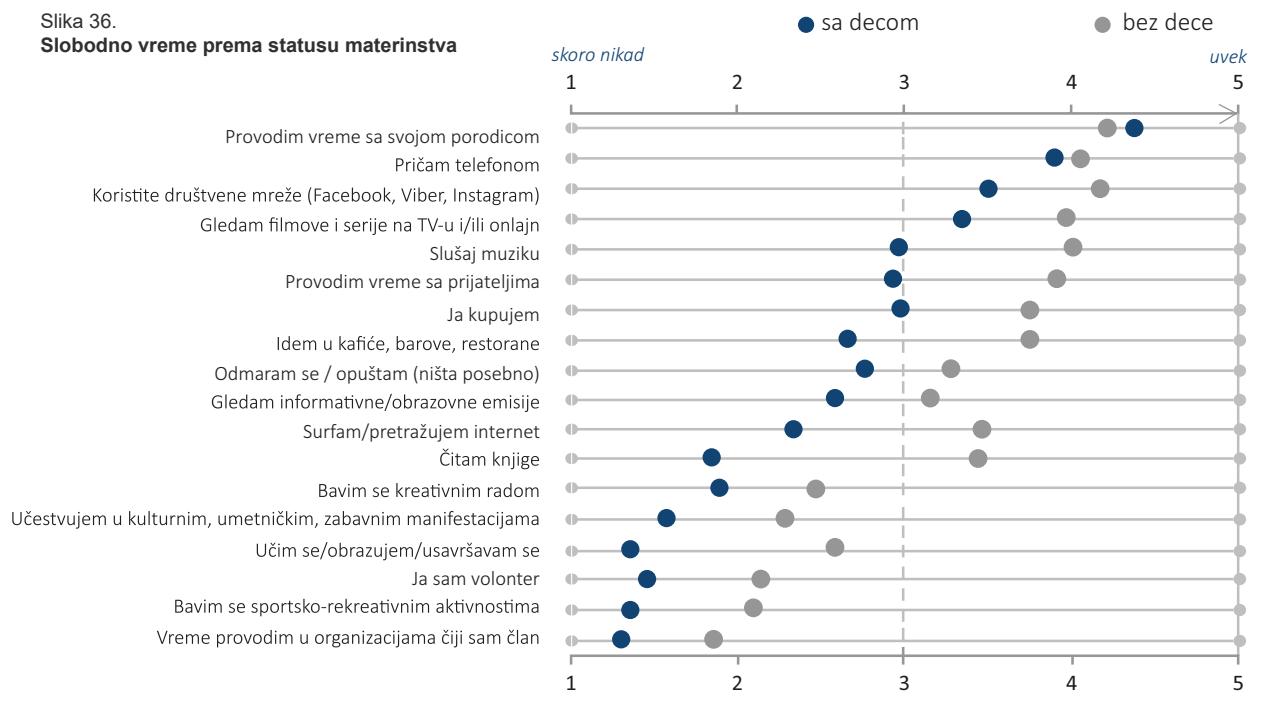

Analiza podataka o tome šta žene rade u slobodno vreme, na osnovu starosnih grupa, ukazuje na činjenicu da su za skoro sve ovde navedene stavke mlađe žene doatile veći rezultat od starijih žena. Samo za neke stavke, žene u starosnoj grupi 35-54 i 54 ili više imaju isti rezultat, kao što je slučaj razgovora telefonom, gledanja filmova i serija na TV-u, opuštanja/odmaranja i gledanja informativnih/obrazovnih emisija. Upadljivo je da je srednja vrednost veća za grupu od 18-34 ($m=4,4$) i 35-54 ($m=4,4$), u poređenju sa starijim ženama starosne

grupe 54 ili više ($m=4,1$) za provođenje vremena sa porodicom.

Neparametarski testovi pokazuju da za sve aktivnosti postoje statistički značajne razlike ($p <0,001$) prema statusu materinstva, pri čemu je verovatno da će majke izabrati vreme sa porodicom u odnosu na druge aktivnosti, u poređenju sa ne-majkama, koje ne samo da favorizuju provođenje vremena sa porodicom, ali se i bave raznim aktivnostima.

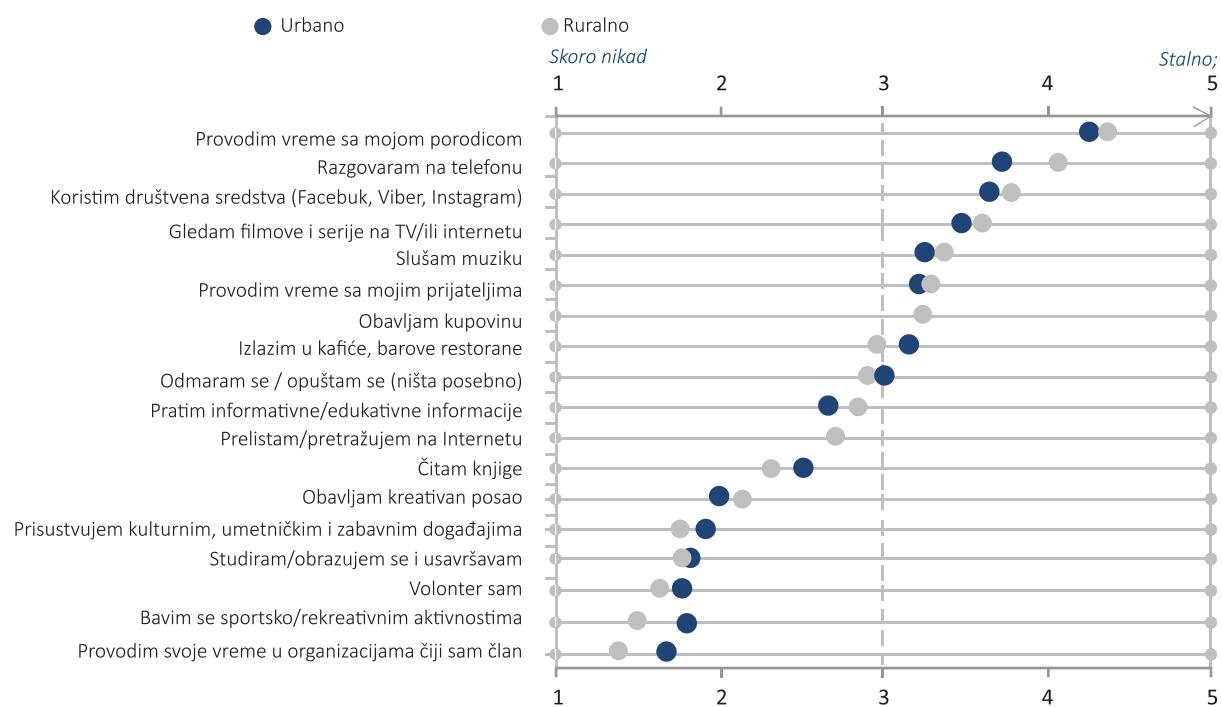
Slika 36.

Slobodno vreme prema statusu materinstva

Neparametarski testovi su registrovali statistički značajne razlike ($p < 0,05$) između izbora aktivnosti u slobodno vreme i mesta stanovanja (urbano/ruralno).

Žene na seoske sredine provode više vremena razgovarajući telefonom, dok se žene u urbanim sredinama više bave sportskim aktivnostima ili provode vreme u organizacijama čiji su članovi.

Slika 37.

Aktivnosti žena po urbano-ruralnom

P4: Poznato je da žene obično imaju više obaveza u porodici. Žena koja radi, nakon radnog vremena na svom poslu, nastavlja po povratku sa posla, jer mora da sprema obroke, brine o deci i tako dalje, dok muškarci obično ne osećaju istu odgovornost kao žene. Život sa svekrvom sve olakšava, jer ako imaš posao, imaš ko da brine o deci. Ali generalno, čak i ako žena donosi isti prihod kao muž, to ne umanjuje odgovornost koja pada na nju kao na ženu.

P2: Domaćinstva u ruralnim sredinama veća nezaposlenost, a to sa sobom nosi još ograničenje mogućnosti za rano obrazovanje dece, što je uglavnom posledica patrijarhalnih ideja. Za razliku od žena u ruralnim sredinama, one u urbanim sredinama imaju veće mogućnosti za praćenje tržišta rada i profesionalni razvoj.

P7: Verovatno je važno reći, a takođe ste to pomenuli ovde, da je naša briga kao organizacija da se kućni poslovi ne prepoznaju kao rad. Nažalost, ni od strane porodice, jer se smatra da kućni poslovi pripadaju ženama zbog njihovog pola, a ni državnim mehanizmima ne smatraju se poslom, iako mnogo doprinose privredi. To je veoma velika neformalnost i mislim da je to i veoma veliki problem, a razlika koju mogu lakše da artikulišem je u tome što žene na selu imaju manji pristup javnom životu. Zato smatram da je veoma važno kako se organizuju sednice veća u selima i gradovima. Na primer, u selu iz kojeg ja dolazim nema žena članica veća, tako da se većina sastanaka održava uveče, kada žene spremaju obroke, pa im je zbog toga onemogućen pristup javnosti. života ili imaju reč u donošenju odluka. Međutim, ima žena koje svakodnevno putuju u Prištinu i ovde su zaposlene, ali većina njih nema ugovor o radu, jer rade kao spremičice, pa im se ne plaćaju penzije i porezi. P7: Možda je ovde važno napomenuti da je naša briga kao organizacije da se kućni poslovi ne prepoznaju kao rad. Nažalost, čak ni iz porodice, jer se smatra da kućni poslovi pripadaju ženama zbog njihovog pola. To se čak i ne smatra radom državnih mehanizama, iako mnogo doprinosi privredi. To je veoma velika neformalnost i mislim da je to takođe veliki problem, i razlika koju mogu lakše da artikulišem, a to je da žene na selu imaju manji pristup javnom.

4.3 ORGANIZACIJA DOMAĆINSTVA I OPŠTA RAVNOPRAVNOST ULOGA

Rodne uloge su od suštinskog značaja za razumevanje njihovih odgovornosti u vezi sa poslom i kućom. Kućni poslovi su i dalje više na teret žena u odnosu na muškarce, što dovodi do sukoba među njima. Štaviše, muškarci ne osećaju obavezu da doprinose kućnim poslovima koliko žene, koje to doživljavaju kao slobodan izbor (Cerrato & Cifre, 2018). S obzirom na kulturološke norme i verovanja u vezi sa podelom rada po polu na Kosovu, žene i muškarci provode svoje vreme na suštinski različite načine, pri čemu su njihove uloge i odgovornosti u velikoj meri određene tradicionalnim, patrijarhalnim modelom porodice. U proseku, žene troše 300 odsto više vremena na aktivnosti nege nego muškarci. Ovde, aktivnosti nege uključuju društveno propisane produktivne i reproduktivne odgovornosti unutar domova koje doprinose niskom učešću žena u radnoj snazi. Aktivnosti nege su među glavnim razlozima neaktivnosti žena na tržištu rada. Ovo je dodatno pogoršano nedostatkom pristupačnih ustanova za brigu o deci (UNICEF, 2020).

Na Kosovu postoji povećana ekonomski ranjivost i nejednakost polova zbog velike količine vremena koje žene posvećuju brizi o članovima porodice, posebno deci i starijima (Svetska banka, 2017).

Predškolsko vaspitanje i obrazovanje je prvi step-

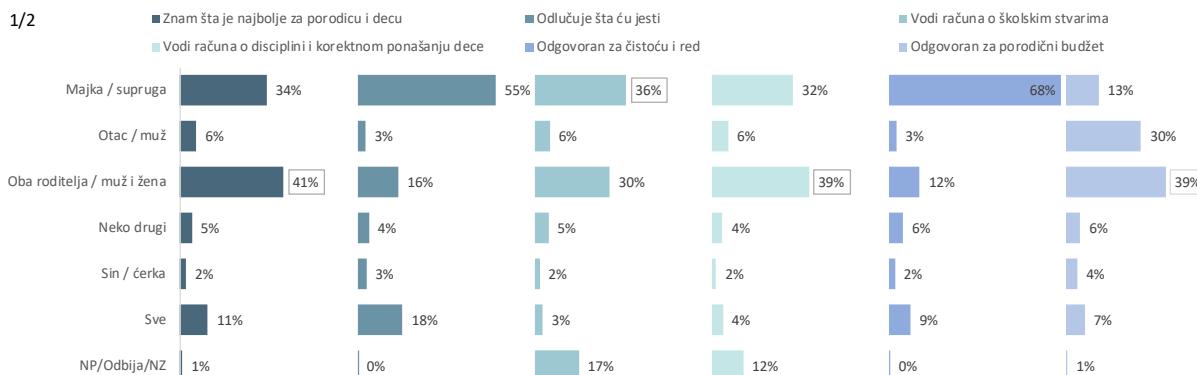
en obrazovanja koji obuhvata decu do šest godina, a pružaju ga javne, privatne i lokalne predškolske ustanove. Ipak, ne postoji zadovoljavajući nivo upisa dece u predškolsko obrazovanje uprkos primjenjenoj obrazovnoj politici na Kosovu. Rezultati podataka MES-a pokazuju da je samo 6% dece uzrasta 0-4 godine upisano u predškolsko obrazovanje.

S druge strane, deca uzrasta 5-6 godina su upisana u predškolska odeljenja sa visokim udeom od 92,4%. Štaviše, privatni sektor u predškolskom obrazovanju je razvijen u poslednje vreme, koji trenutno broji 113 predškolskih ustanova i sa kapacitetom za smeštaj 6.500 dece, od kojih je polovina osnovana u glavnom gradu Kosova, Prištini. Jedan od glavnih razloga zašto žene ne rade je taj što moraju da brinu o svojoj deci, posebno u drugim gradovima osim Prištine, kao i u ruralnim područjima (UNICEF, 2020). Ovo pokazuje da je potražnja za brigom o deci neispunjena od strane službi za brigu o deci. Štaviše, ni briga o starima nije razvijena na zadovoljavajućem nivou. Postoji ograničen broj rezidencijalnih centara, koji su veoma skupi. Štaviše, zbog društvenih normi, odvođenje starijih u rezidencijalne ustanove smatra se neprikladnim i donekle se smatra uvredljivim da nema ko da brine o njima kod kuće. Takođe, ne postoji adekvatna infrastruktura i bezbednosne

karakteristike za posebne potrebe za brigu o starima (Svetska banka, 2017). Zaista, žene u ruralnim sredinama su u nepovoljnijem položaju od žena u urbanim

sredinama, zbog ograničenih mogućnosti za predškolsko obrazovanje i usluge brige o starima (Ivanovska & Dimitrovska, 2015).

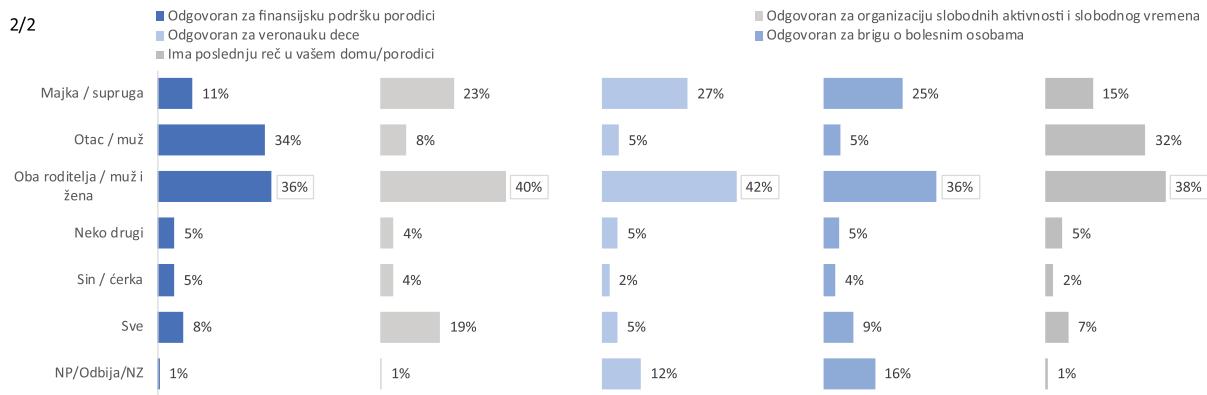
Slika 38.
Domaći poslovi 1/2

- Većina ispitanica (39%) kaže da oba roditelja podjednako disciplinuju decu, dok 32% kaže da odgovornost leži na majci, 6% je reklo da je na ocu, 4% je reklo da je neko drugi, 2% je reklo da je sin/čerka i 4% reklo svi.
- Više od polovine (68%) ispitanika reklo je da su žene u potpunosti odgovorne za kućne poslove, čistoću i red, a samo 3% je reklo da je to odgovornost muškaraca.

- Oba supružnika/roditelja su podjednako odgovorna u 12% slučajeva, neko drugi 6%, sin/čerka 2%, i svi 9%.
- Oba roditelja/supružnika su podjednako odgovorna za izdatke porodičnog budžeta u 39% domaćinstava, dok je otac/muž isključivo odgovoran u 30% slučajeva, a majka/žena u 13% slučajeva; 6% je reklo neko drugi, 4% je reklo sin/čerka i svi 7%.

Slika 39.
Domaći poslovi 2/2

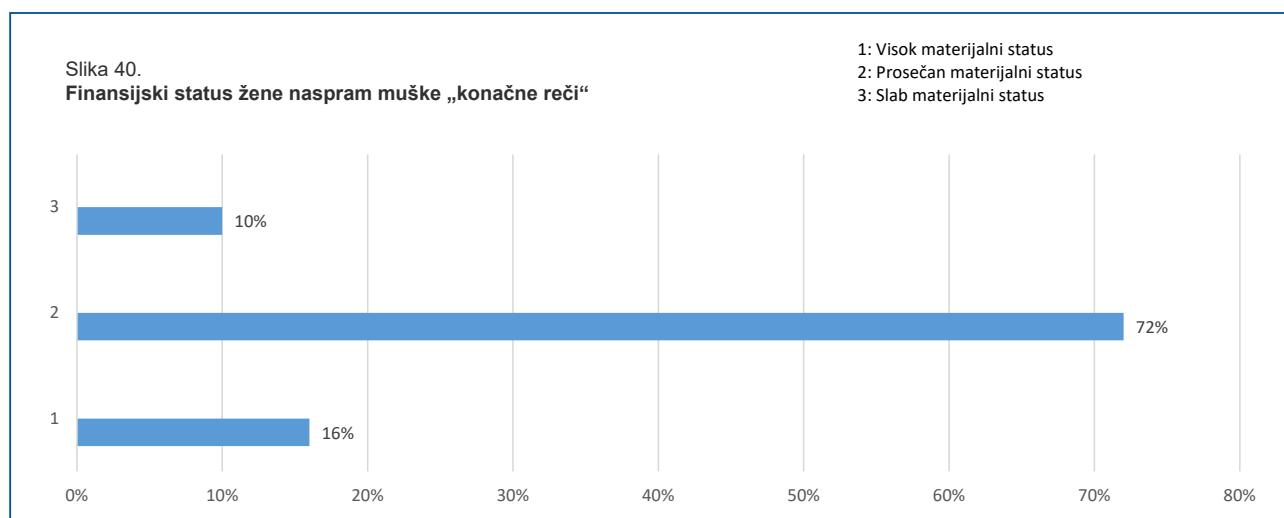
- Učesnice istraživanja su izjavile da su otac (34%) i oba roditelja (36%) odgovorni za finansijsko izdržavanje porodice, dok je samo 11% izjavilo da majke treba da imaju tu odgovornost.
- Majke (23%) i oba roditelja (40%) su odgovorni za organizovanje slobodnih aktivnosti i slobodnog vremena, a samo 8% je reklo da je to dužnost očeva.
- 27% žena smatra da je to obaveza majke za versko vaspitanje, a 42% je reklo da je to zadatak za oba

- roditelja, dok je samo 5% izjavilo da je to zadatak za očeve.
- 25% je reklo da majke brinu o bolesnim osobama, u poređenju sa 5% očeva, ali u 36% slučajeva to rade oba roditelja.
- Samo 15% majki ima poslednju reč u poređenju sa 32% očeva i 38% oba roditelja/muža i žene, a samo 7% je izjavilo da svi imaju konačnu reč.

Unakrsna tabelarna analiza izjave „muž/otac je verovatnije da će imati ‘konačnu reč’ u domaćinstvu” i status finansijske situacije žene/majke pokazuje da generalno konačna reč u domaćinstvu ima muža/oca bez obzira na materijalno stanje žene.

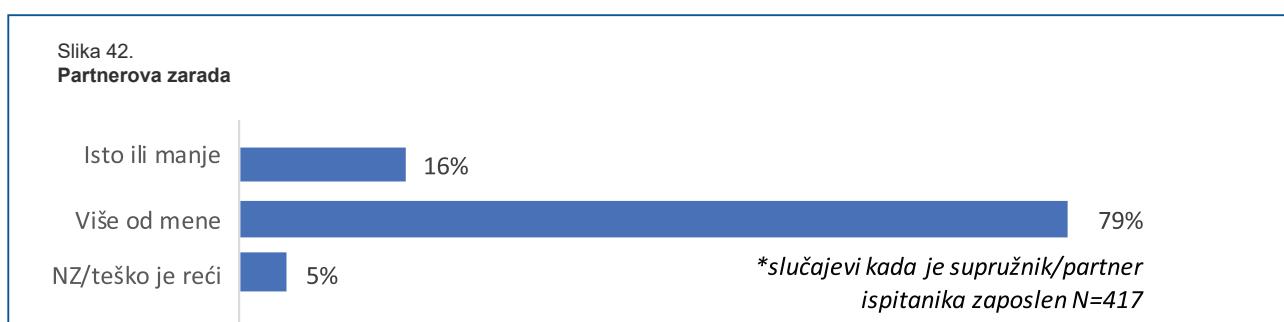
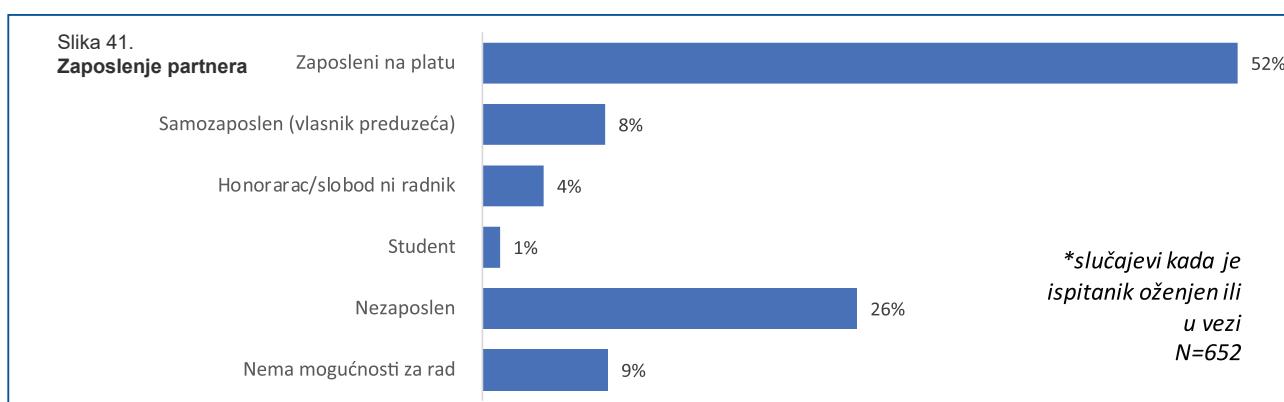
- Više žena sa prosečnim finansijskim statusom (mogu sebi priuštiti sve što mi treba, ali moram da štedim/štedim (živim ekonomski) i mogu priuštiti sve što je potrebno dobra bez žrtava, ali ne mogu da sačuvam za nju budućnost (72%) smatra da muškarci imaju poslednju reč.

- Oni sa najslabijim materijalnim stanjem (jedva mogu da priuštим sva potrebna dobra, ponekad mi nedostaje novca; I ne mogu priuštiti osnovna dobra) (manje misli da muž ima poslednja reč (16%) smatra da muškarci govore poslednju reč.
- Žene sa višim materijalnim statusom (mogu da priuštим sve Trebam i u stanju sam da uštedim) manje misliti na to imaju muškarci poslednju reč (10%).

Sledeći podaci se odnose samo na ispitanike koji su u braku/žive sa partnerom (N=652). Pitali smo ih o statusu zaposlenja njihovih muževa/partnera. Otpriklje 52% njihovih partnera je zaposleno, a samo 8% je samo-

zaposleno. Još 26% je nezaposleno, a 9% nesposobno za rad. Takođe su podelili informacije o prihodima svojih partnera, a 79% je reklo da njihovi partneri zarađuju više od njih.

Oštra rodna podela na tržištu rada i dalje postoji na Kosovu. Prema Anketi o radnoj snazi, u 2019. godini, samo 21,1% žena je bilo ekonomski aktivno za razliku od 59,7% muškaraca (KAS 2020). Iako imaju mnogo nižu stopu aktivnosti, stopa nezaposlenosti žena je veća nego kod muškaraca. Dok žene predstavljaju 49,8% radno sposobnog stanovništva, one čine samo 22,9%

od ukupno zaposlenih pojedinaca na Kosovu (KAS 2020). Ovo je zbog niske stope zaposlenosti žena, koja je zabeležena na 13,9% u 2018. za razliku od 46,2% za muškarce, što je veće više od tri puta od stope žena. Između 2012. i 2019. prosečan rodni jaz u zaposlenosti bio je oko 31 procennti poen (Gashi, 2020).

Slika 43.
Finansijsko stanje

Pitali smo učesnike i o njihovoj finansijskoj situaciji. Većina ispitanika je izjavila da mogu da priušte sve što im je potrebno, ali moraju da štede, dok je 35% reklo da bez žrtvovanja mogu da priušte sve što im je potrebno, ali ne mogu da štede za budućnost. Drugi su izjavili da teško mogu da priušte svu potrebnu robu (13%), a 2% je reklo da ne može priuštiti ni osnovne potrebe. Samo 12% može da priušti sve što im je potrebno i još uvek može da štedi za budućnost.

Ovom zabrinjavajućem položaju žena na tržištu rada doprinose mnogi faktori, koje drže zakonodavnu. Nejednaka rodna podela neplaćenog rada na nezi rezultira nejednakim odnosima, nesigurnim zapošljavanjem kada žene učestvuju na tržištu rada i feminizacijom srodaštva tokom života (KGSC 2021). Važeći Zakon o radu na Kosovu ne uzima u obzir koncept društvene reprodukcije u razumevanju radnih odnosa, s obzirom na to da njegove odredbe o odsustvu regulišu za prvih šest meseci, sa 70% osnovnog dohotka koji se na-

doknađuje od poslodavca, a tri uzastopna meseca sa 50% prosečnog primanja koji se nadoknađuje od strane države, i tri dodatna meseca koja su neplaćena, koja padaju majci, i samo dva do tri dana plaćenog odsustva i dodatne dve nedelje fakultativnog neplaćenog odsustva za očeve. Ovo se može tumačiti kao glavni teret odsustva koji se stavlja u privatni sektor, što direktno utiče na nisko zapošljavanje i napredovanje žena, kao i na pojavu diskriminacije po osnovu pola. Odsustvo prema važećem zakonu uglavnom se sastoji od porodičnog odsustva i samo 5% ovog vremenskog perioda mogu da koriste očevi (KGSC 2021).

Učesnici su upitani kako organizuju svoje domaćinstvo, a većina žena (44%) je odgovorila da „udružimo sav novac i svako uzima ono što nam je potrebno“, nakon čega je sledila izjava „moj partner/muž upravlja svim novcem i daje mi moj deo“ (36%). Otpriklje 6% drži svoj novac odvojeno, a samo 4% žena je izjavilo: „Ja upravljam svim novcem i dajem svom partneru njegov deo“.

Slika 44.
Kako upravljuju svojim domaćinstvom

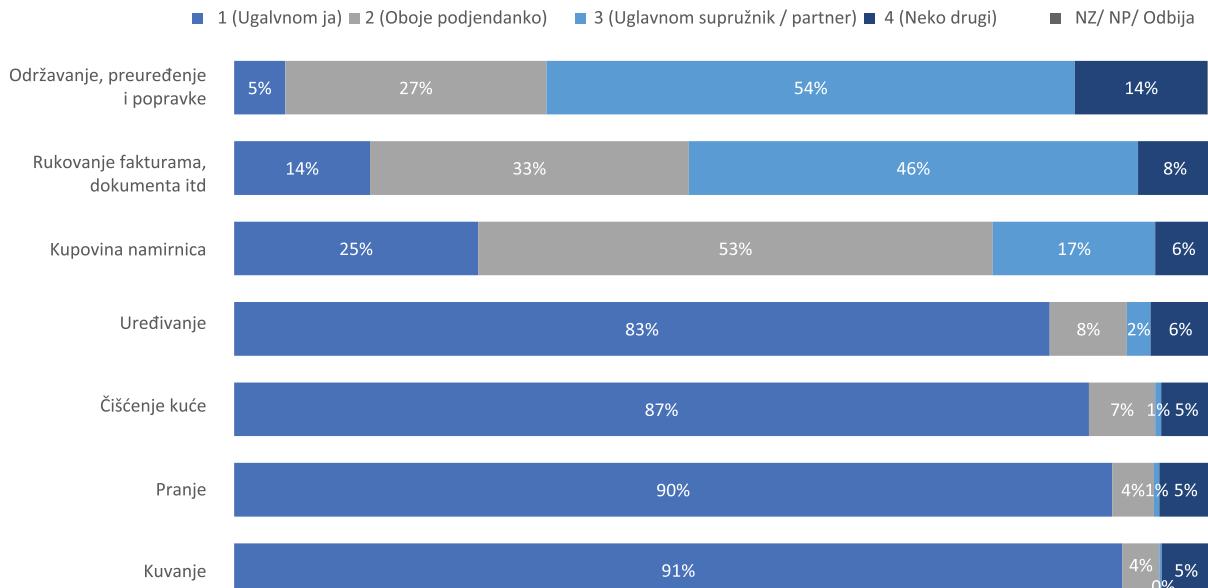

N=652

Studija pokazuje da je većina kućnih poslova odgovornost žena. Otprilike 91% žena uglavnom kuva, 83% sprema, 87% čisti, 90% pere, dok obaveze koje obavljaju uglavnom partneri/muževi uključuju održavanje, de-

koraciju i popravku (54%) i rad sa fakturama i računima (46%). Račune takođe vrše obojica (33%), a druga zajednička aktivnost za oboje je kupovina namirnica (53%).

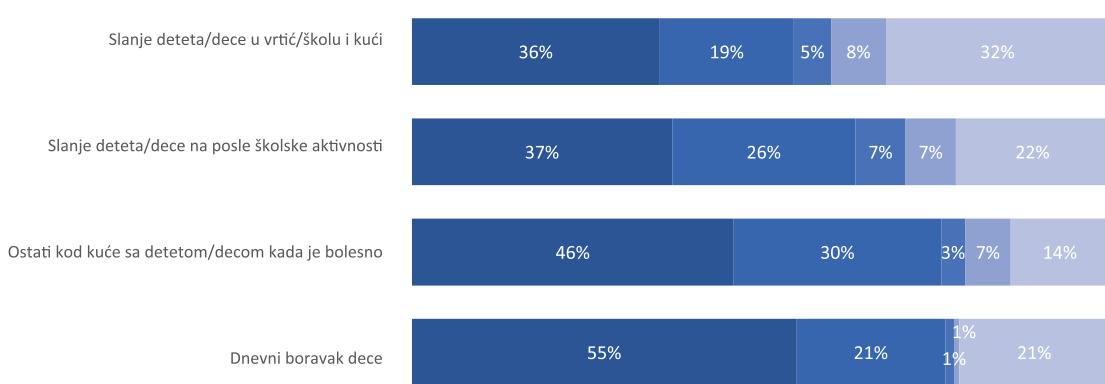
Slika 45.
Ko u vašem domaćinstvu radi ove zadatke?

*ispitanica živi sa mužem/partnerom N=616

Žene sa decom odgovarale su na pitanje ko je odgovoran za različite aktivnosti. Njihovi odgovori pokazuju da većinu toga rade isključivo žene:

Slika 46.
Ko se brine o deci

*ispitanici koji su imali decu N=675

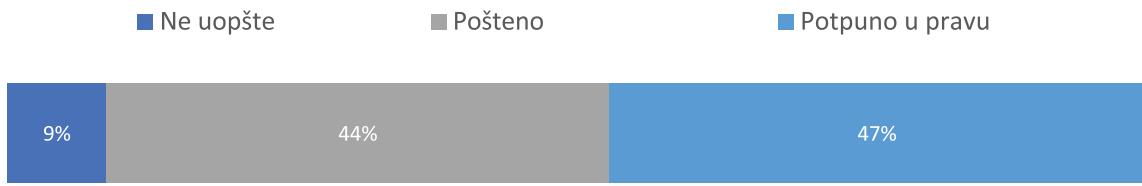
- Svakodnevna briga o deci (55%), boravak kod kuće sa decom kada su bolesna (46%), odvođenje dece u posle škole.

- Aktivnosti (37%) i odvođenje dece u vrtić/školu i nazad kući (36%).

Ovi rezultati ukazuju na to da su žene u znatno većoj meri opterećene ovim kućnim poslovima, ali izgleda da im to ne smeta. Na pitanje o podeli obaveza vezanih za kućne poslove, 47% ispitanika

izjavilo je da među njima postoji potpuno pravedna podela, dok je 44% reklo prilično pošteno, a samo 9% je reklo da podela kućnih poslova uopšte nije fer.

Slika 47.
Dogovor da je podela kućnih poslova pravedna

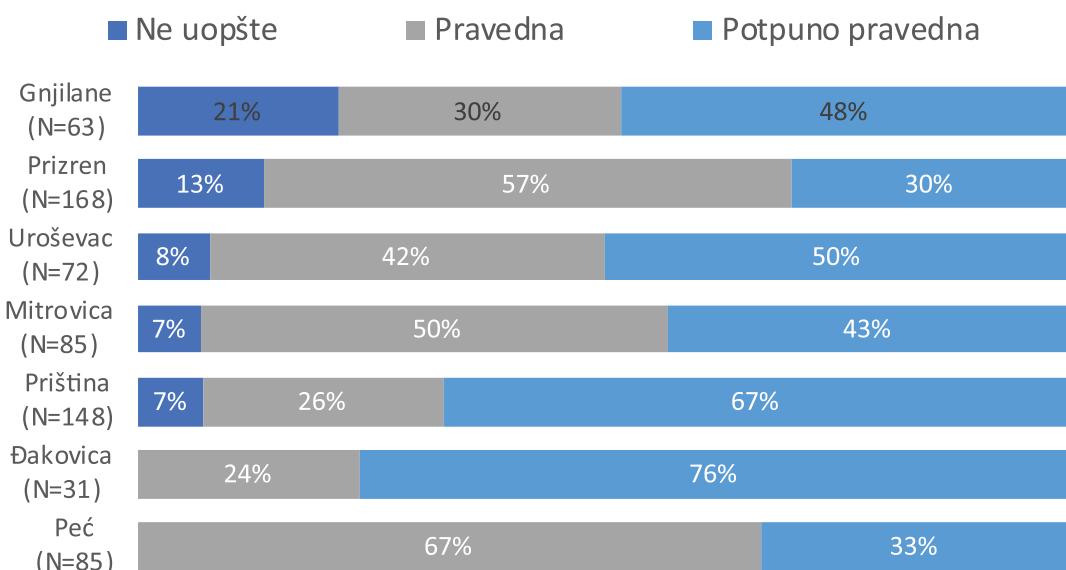

*slučajevi kada je ispitanik u braku ili u vezi N=652

Ovaj stav da je udeo prilično pravičan, slično se reflekтуje u svim regionima, pri čemu je region Đakovice dobio najviši rezultat na odgovoru „potpuno fer“ (76%). Više

žena u Gnjilane smatraju da to uopšte nije fer podela (21%), u poređenju sa ženama iz drugih regiona, uključujući Prištinu (7%).

Slika 48.
Dogovor da je podela kućnih poslova pravedna, po regionima

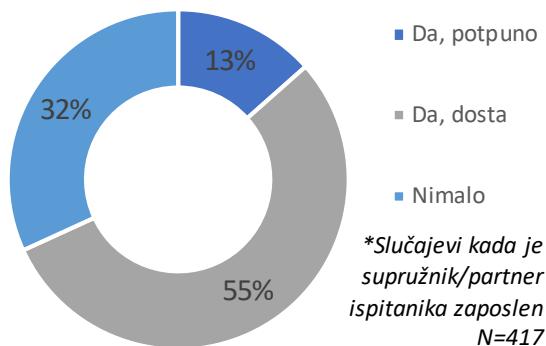

*slučajevi kada je ispitanik u braku ili u vezi N=652

Podaci pokazuju da žene koje su u braku ili žive sa partnerom imaju znatno manje vremena za lične aktivnosti, druženje ili opuštanje nego njihov supružnik/partner.

Oprilike 55% žena u slučajevima kada su partneri zaposleni reklo je da priroda posla ograničava vreme muža/partnera da provede vreme sa porodicom.

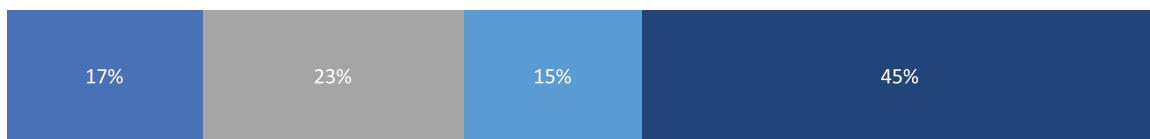
Slika 49.
Posao vašeg muža/partnera ponekad ograničava
vreme koje provodi sa porodicom i prijateljima

Ovo se takođe ogleda u manjem vremenu za društveni život žena i za obavljanje aktivnosti koje žele da rade.

Slika 50.
Vreme za razvijanje sopstvenih interesovanja, za opuštanje i druženje

■ 1-2 puta mesečno ili manje ■ 1-2 puta sedmično ■ 3-4 puta sedmično ■ Dnevno

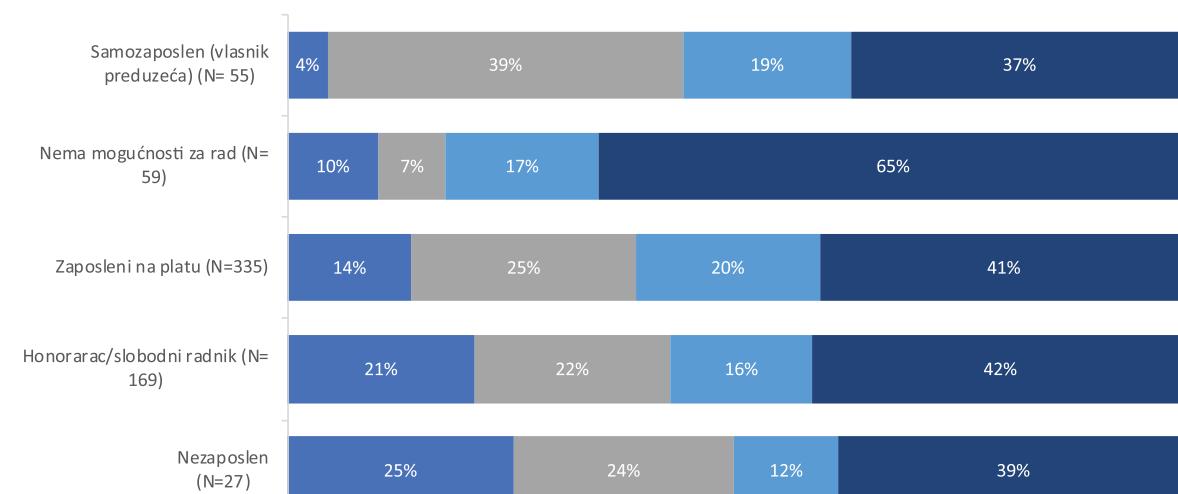

Na pitanje koliko često njihovi muževi/partneri imaju vremena za njih, čini se da i pored toga što rade,

svakodnevno im posvećuju sasvim dovoljno vremena.

Slika 51.
Koliko često vaš muž/partner ima vremena za vas? Po zaposlenju muža/partnera

■ 1-2 puta mesečno ili manje ■ 1-2 puta sedmično ■ 3-4 puta sedmično ■ Dnevno

Ispitanice su takođe ocenile stepen rodne ravnopravnosti u svom braku/vezi, na skali od 1 (veoma nizak) do 5 (veoma visok). Otprilike 49% je izjavilo da postoji veoma visok stepen rodne ravnopravnosti u njihovoj vezi (Slika 54). Kada se porede urbana i ruralna područja, procenat je

nešto veći u urbanim sredinama i iznosi 55%, a u ruralnim područjima 46%. U suprotnosti sa ranijim nalazima, koji pokazuju neravnopravnu podelu kućnih poslova između polova, implicira se da žene u izvesnoj meri prihvataju patrijarhalnu podelu rodnih uloga u kosovskom društvu.

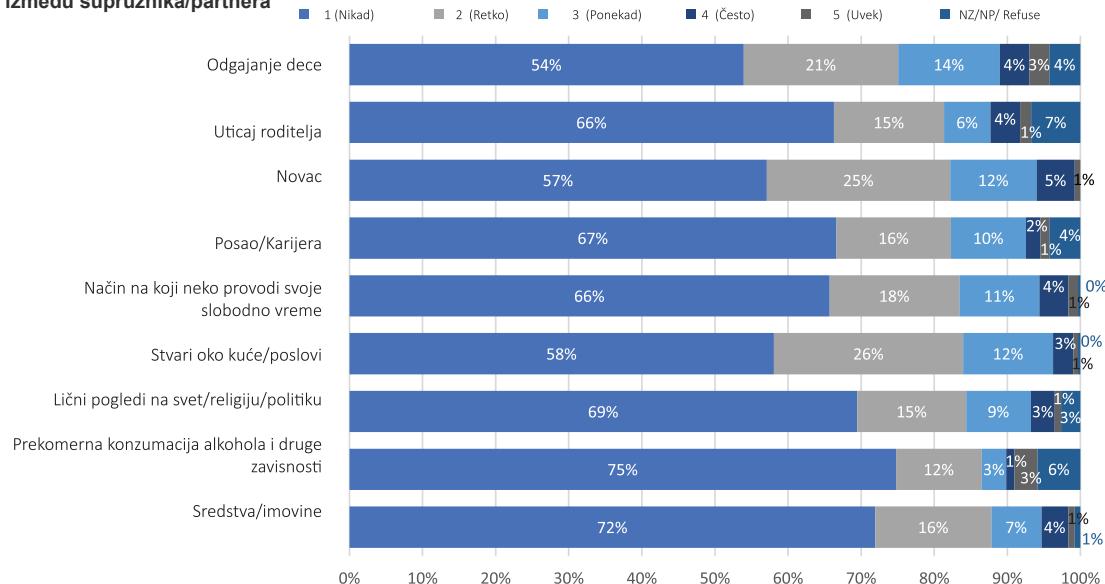
Slika 52.
Stepen rodne ravnopravnosti u odnosu

Dalji pogled pokazuje da se pitanja koja izazivaju svađe između supružnika/partnera ponekad odnose na vaspitanje dece (14%), novac (12%), kućne obaveze (12%) i način na koji se provodi slobodno vreme

(11%), posao/karijera (10%). Ovo ukazuje na to da pitanja sa najviše ocene ne izazivaju mnogo argumenata u odnosima ispitanika. Nije bilo značajnih razlika na osnovu nivoa obrazovanja ili urbane/ruralne lokacije.

Slika 53.
Pitanja svađe između supružnika/partnera

Grupa 1:

Žene koje su u većem stepenu izrazile rodnu ravnopravnost u braku/životnoj zajednici imaju sledeći profil:

Urbani;
Albanska nacionalnost
Grupa starosti 18-34 god. Visoko obrazovanje

Grupa 2

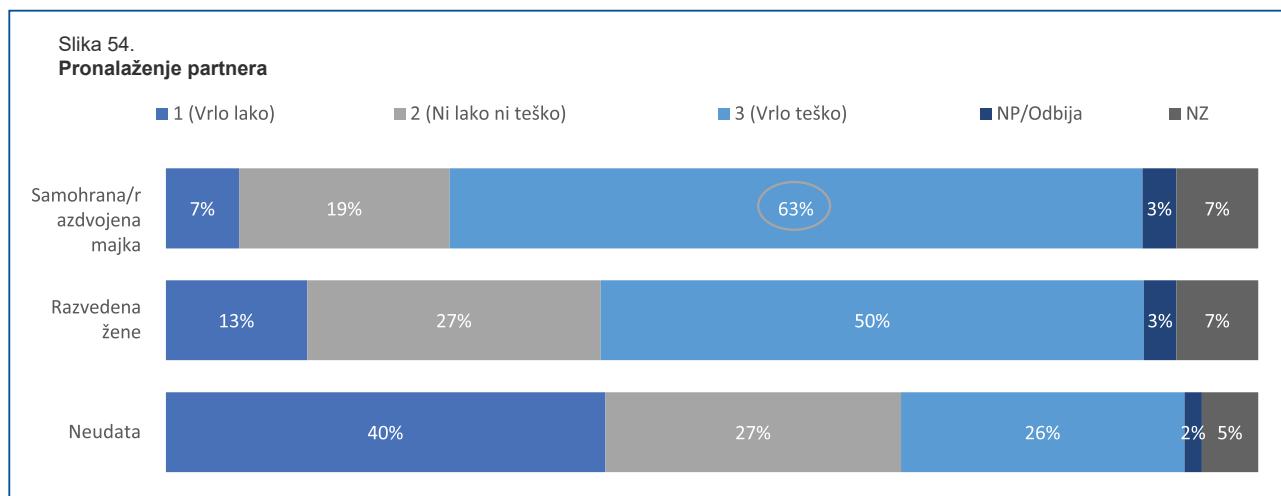
Žene koje su u nešto nižem stepenu iskazale rodnu ravnopravnost u braku/životu, profilisane su na sledeći način:

Seoski;
srpske nacionalnosti
Grupna starost 35-54 godina Osnovno ili niže obrazovanje

4.4 PRONALAŽENJE PARTNERA

Na skali od 1 (veoma lako) do 3 (veoma teško), ispitanici su se složili da je samohranim majkama (63%) najteže da nađu ozbiljnog partnera za intimnu vezu, a zatim slede razvedene/udovice (50%) Ovo ukazuje na postojanje predrasuda u kosovskom društvu koje se odnose

na podobnost žene za ozbiljnu vezu/partnera. Međutim, percepcija nivoa lakoće za neudate žene koje traže partnera je prilično visoka, 40%. Analiza bivarijantne korelacije ukazuje da ova percepcija nije proporcionalna starosti ispitanika.

4.5 SITUACIJA ŽENA TOKOM COVID-19

Studija o ženama 2022 tražila je od ispitanica da ocene u kojoj meri su se suočile sa raznim problemima, izazovima i rizicima kao direktnom posledicom krize COVID-19, na skali od 1 (uopšte) do 4 (veoma visok stepen). Problemi sa kojima se suočavaju uglavnom kao direktna posledica krize COVID-19 uključuju smanjenu socijalizaciju sa ljudima van domaćinstva (21%), smanjenje plata (15%), smanjenje porodičnog budžeta (11%) i druge koje su bile na nižem nivou. Interesantno je istaći da veliki procenat žena nije reagovao na sledeća pitanja: gubitak posla (58%), poteškoće da nauče da koriste tehnologiju za daljinski rad (57%), rad od kuće/rad na daljinu (57%), nemogućnost napredovanja u karijeri (55%), nema ko da pomogne oko deteta/dece (42%), nemogućnost završetka školovanja (27%) i povećan broj radnih zadataka (27%).

Problemi sa kojima se manje suočava kao direktna posledica krize COVID-19 uključuju: razvod/prestanak emocionalne veze (1%), zdravstvene probleme (psihološke) (3%), nemogućnost da se završi obrazovanje (3%), nema ko da pomogne oko deteta/dece (3%), nemogućnost napredovanja u karijeri (3%), zdravstveni problemi (fizički (4%), niko da pomogne u vođenju domaćinstva (4%), gubitak posla (4%)), poteškoće u učenju korišćenja tehnologije za daljinski rad (4%), rad od kuće/rad na daljinu (5%), nasilje u porodici (5%) i povećan broj radnih zadataka (6%). Ove stavke su niske, ukupna percipirana povezanost sa COVID-19 je relativno slaba.

Analiza podataka među regionima je slična u meri u kojoj su se žene lično suočavale sa problemima, izazovima i rizikima kao direktnе posledice krize COVID-19. Ipak, u nekim stawkama postoje neke razlike. U Mitrovici, srednja vrednost žena koje navode da nemaju pomoć u vođenju domaćinstva ($m=2,1$) je veća u poređenju sa drugim regionima, posebno u Đakovici ($m=1,1$).

Žene iz regiona Peći su se susrele sa višim nivoom nesposobnosti da napreduju u karijeri ($m=2,2$), dok su žene u Prištini prijavile najviši nivo mobilnosti u karijeri ($m=1,2$).

Žene u Đakovici se suočavaju sa najvećim povećanim brojem radnih zadataka ($m=3,0$), sa najmanjim u Prištini ($m=1,2$). Što se tiče „nema ko da pomogne sa detetom/decom“, u proseku su žene iz regiona Uroševca najviše rangirane ($m=2,1$), dok su žene u regionu Đakovice imale najniži rezultat ($m=1,0$).

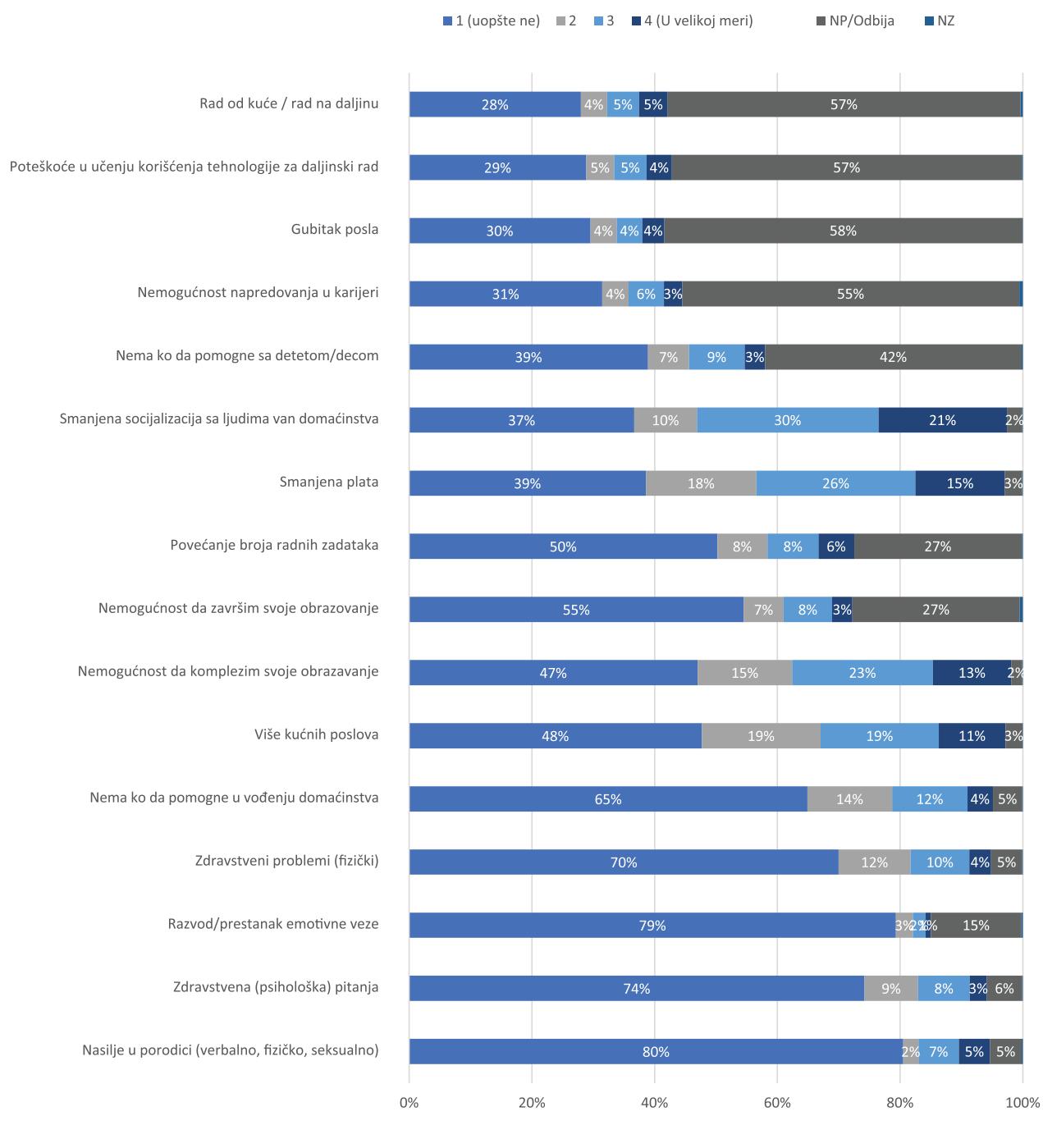
Poteškoće u učenju korišćenja tehnologije za daljinski rad najveće su u Mitrovici ($m=2,1$) i Peći ($m=2,1$), a najmanje u Prištini ($m=1,2$). Problem rada od kuće/rad na daljinu bio je najizraženiji u Đakovici ($m=3,6$), a najmanji u Prištini ($m=1,3$). Problem većeg broja kućnih poslova uočen je najviše u Gnjilanu ($m=2,8$), a najmanje u Prištini ($m=1,4$). Gnjilane je najviše pogodjeno smanjenjem porodičnog budžeta ($m=3,0$), dok je najmanje pogodjeno Đakovica ($m=1,2$).

Uroševac ($m=2,7$) i Đakovica ($m=2,7$) su se više suočavali sa smanjenim platama. Nasuprot tome, najmanje su pogodjene žene iz regiona Prištine ($m=1,7$).

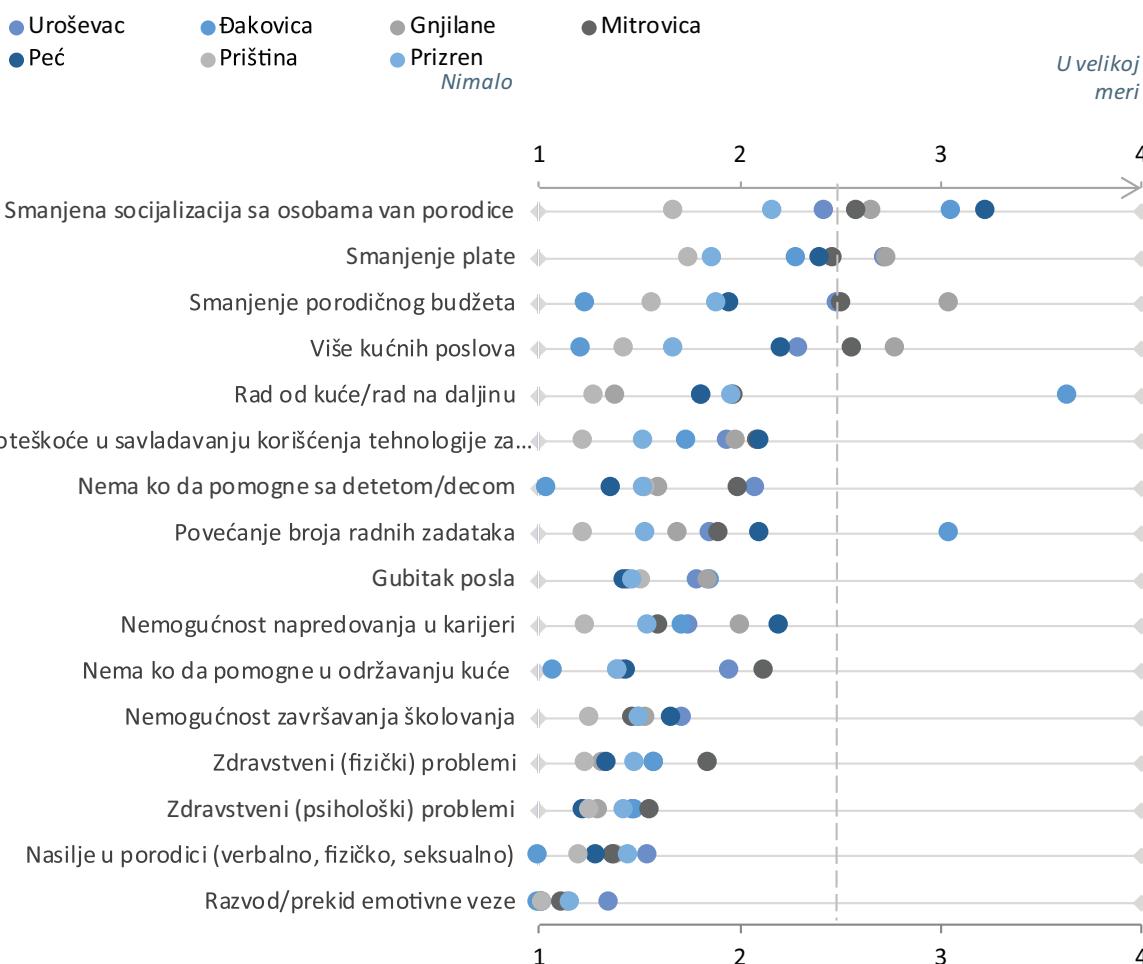
Smanjena socijalizacija sa ljudima van domaćinstva bila je izraženija u regionu Peći ($m=3,2$), sa najnižim rezultatom u regionu Prištine ($m=1,7$).

Nalazi ukazuju na to da su žene u Prištini manje pogodjene različitim problemima, izazovima i rizicima kao direktnе posledice krize COVID-19.

Slika 55.
Izazovi tokom krize COVID-19

Slika 56.
Izazovi tokom krize COVID-19 po regionima

Ovaj deo uključuje rezime diskusije fokus grupe sa ženama starosti 18-35 godina iz različitih regiona. Što se tiče porodičnog i društvenog života, žene iz fokus grupe su izjavile da im je porodica veoma važna. Postoje razlike između ljudi koji žive u urbanim i ruralnim sredinama. U selima obično žive u zajednicama i odlučivanje pada na glavu porodice, dok u gradovima mladi parovi najčešće žive sami. Štaviše, jedna učesnica je izjavila da je razvedena od muža jer joj njegova porodica nije dozvoljavala da radi.

Nasuprot tome, druga učesnica koja živi u ruralnom području istakla je kako je porodica njenog muža podržava u nastavku studija. Iako je i ona sa sela, može se zaključiti da se mentalitet razlikuje od porodice do porodice. Štaviše, neke žene su istakle da se od muškaraca očekuje da imaju više finansijske odgovornosti dok se žene bave kućnim poslovima. Jedan od učesnika (koji je bio učitelj) je prijavio da je u većini slučajeva majka ta koja više brine o dečjem zadatku.

Žene su takođe izjavile da je parovima teško da provode mnogo vremena zajedno, uglavnom zbog drugih obaveza nakon posla, kao što je dolazak gostiju. Drugi su izvestili da svi prekomerno koriste telefone, što dovodi do manjeg broja razgovora. Ipak, žene zaključuju da je moguće provesti vreme kada želite. Štaviše, jedna razvedena učesnica je izjavila da je moguće održati zdrav odnos/komunikaciju sa bivšim mužem zbog deteta, ali i zato što među njima još uvek postoji ljubav. (Razvedena je jer joj porodica njenog muža nije dala da radi). Drugi ističu da je teško održavati zdravu komunikaciju sa bivšim muževima, zbog mentaliteta i ogovaranja.

Druga diskusija fokus grupe je sa ženama starosti 36-55 godina, koje dolaze iz različitih regiona, i pokazuje da većina žena veruje da je dobro poznata činjenica da žene obično imaju više obaveza u porodici. Žena koja radi, nastavlja da priprema obroke, brine o deci i tako dalje, po povratku sa posla kući, dok muškarci obično ne osećaju istu odgovornost. Život sa svekrvom sve čini lakšim jer tazbina može pomoći u brizi o deci, ako majka radi.

Međutim, generalno, čak i kada žene imaju isti prihod kao muževi, to ne umanjuje obaveze u vezi sa domaćinstvom i decom koje padaju na nju kao ženu. Domaćinstva u ruralnim sredinama više karakteriše veća nezaposlenost, što rezultira još ograničenijim mogućnostima za rano obrazovanje dece. Za razliku od žena u ruralnim sredinama, one u urbanim sredinama imaju veće mogućnosti za praćenje tržišta rada i profesionalni razvoj. Takođe, žene u urbanim gradovima slobodnije izlaze i obavljaju druge slobodne aktivnosti koje vole. Neki učesnici su naveli da danas muškarci preuzimaju više odgovornosti za brigu o deci i organizovanje porodičnog života. Nekada je bilo sramota da se očevi igraju sa decom, danas se to ne doživljava kao problem.

Još uvek ne postoji dovoljan nivo rodne ravnopravnosti, posebno u ruralnim sredinama, gde vćinu odgovornosti za školovanje dece, kao i za brigu o starima i članovima porodice kojima je potreban specifičan tretman imaju žene. Bračnim supružnicima je danas teže da provode vreme zajedno, s obzirom na to da žene imaju i druge obaveze koje po povratku sa posla moraju da obave kod kuće, kao što je pripremanje obroka. I pored svega što se desilo, postoji mogućnost nastavka komunikacije između razvedenih parova, posebno onih sa decom, osim kada je do razvoda došlo zbog nasilja.

Fokus grupa predstavnika OCD koje se direktno ili indirektno bave pitanjima rodne ravnopravnosti i ženskih prava otkrila je više uvida u nejednakost žena u vezi sa kućnim poslovima i drugim pitanjima. Jedna od učesnica je istakla da „kao devojčica i kao istraživač mogu da kažem da na osnovu jedne ankete sprovedene 2018. godine, žene provode otprilike 8 sati dnevno radeći kućne poslove, što uključuje brigu o starijima, brigu o deci, kuhanje i svemu ostalom, dok se muškarci više brinu o tehničkom održavanju po kući.“

Prema diskusiji, podela zadataka je zasnovana na ulogama koje su kulturološki dodeljene ženama i muškarcima u kosovskoj kulturi. Mnoge žene koje žive u ruralnim područjima nemaju pristup javnom životu. Ipak, ima i onih koji svakodnevno putuju jer su zaposleni u gradovima; ipak, mnogi od njih rade bez ugovora o radu. Ima mnogo žena koje muževi sprečavaju da rade, uprkos tome što žene žele da rade.

Žene su takođe konstatovale da postoji velika diskriminacija žena, posebno u ruralnim sredinama, zbog čega je i tamo veći stepen nasilja. Oni tvrde da su žene obrazovanije od muškaraca, što ilustruje veći broj žena na osnovnim studijama. Žene u ovoj diskusiji fokus grupe su takođe tvrdile da je muž glavni finansijski davalac u većini porodica, pa on odlučuje o finansijskim pitanjima, iako su žene posvećenije i obraćaju više pažnje na obrazovanje dece jer imaju više slobodnog vremena – u uslovi plaćanja.

Učesnici su tvrdili da je u većini slučajeva, pošto mnoge žene nisu zaposlene, na njima da se brinu o vaspitanju dece, obrazovanju i domaćim zadacima. Zaposlenost muškaraca je mnogo veća od zaposlenosti žena, što utiče na porodične odnose. Pomenuli su neka istraživanja koja su pokazala da žene koje su odgovorne za finansijske troškove troše više na obrazovanje i zdravstvo, dok muškarci više troše na hranu, piće i drugu potrošnu robu.

Drugi su rekli da žene više troše na sredstva za čišćenje i stvari za decu, a retko na sebe. Neki učesnici su rekli da postoji nedostatak komunikacije među samohranim majkama i bivšim muževima. Kada su majke zamolile svog muža da pomogne u finansiranju školovanja, i druge, one su odlučile da to ne urade čak i ako bivši partneri to mogu da priuštite. Štaviše, oni šalju lažne dokaze sudovima kako bi dokazali da nemaju primanja i da ne mogu da izdržavaju svoju decu. Učesnica se pozvala na podatke 25 samohranih majki iz Prištine i Prištinskog okruga, koje smatra alarmantnim.

Druga učesnica je izjavila da je u vezi nakon razvoda, ako su žene doživele nasilje, veoma teško povratiti vezu koja je prekinuta, pa sve zavisi od uzroka razvoda. Većina brakorazvodnih sporova koji su rešeni na sudu su zbog nasilja, a u nekim slučajevima i zbog izdaje. Predstavnici javnih institucija koje se bave rodnom ravnopravnosti su tvrdile da su devojke i žene u ruralnim sredinama, za razliku od urbanih, rigidnije i manje hrabre u predstavljanju svojih zahteva i potreba.

One su takođe tvrdile da je podela odgovornosti unutar kosovske porodice mentalitet uspostavljen u prošlosti, tako da žene imaju odgovornosti koje im niko ne delegira, već ih preuzimaju same. Čak i u slučajevima kada žene rade, one i dalje osećaju tu odgovornost posla kao što su čuvanje dece, pripremanje hrane, pranje veša, briga o starima itd., u ovom slučaju kao da prelaze u drugu smenu rada. Rodne razlike u porodici u prošlosti su se nasleđivale s generacije na generaciju, a da bi se promenila tradicija, potrebno je da prođe vek. Takođe su navele da je manje verovatno da će muškarci obavljati neplaćeni posao nege.

ZAKLJUČCI

- Ovo poglavlje govorilo je o porodičnom i društvenom životu, u okviru nacionalnog konteksta Republike Kosovo. Kosovo se i dalje smatra rigidno patrijarhalnim društvom, gde muškarci imaju poslednju reč u raznim stvarima, kao i pristup društvenim i ekonomskim resursima. Poglavlje se nastavlja sa aktivnostima u slobodno vreme, izazovima tokom COVID-19, organizacijom domaćinstva i opštim ulogama jednakosti, pronalaženjem partnera za vezu/brak, kao i nalazima fokus grupe.
- Intervjuisane žene su izjavile da njihove slobodne aktivnosti uglavnom uključuju uvek ili često provođenje vremena sa porodicom, razgovore telefonom, korišćenje društvenih medija kao što su Viber, Facebook, Instagram, itd., kao i gledanje filmova i serija na TV-u ili onlajn. Ako uporedimo slobodne aktivnosti na osnovu starosnih grupa, značaj/učestalost njihovog slobodnog vremena je veća za mlađe nego za starije žene.
- Žene su primetile da su ograničeno druženje sa pojedincima van domaćinstva, kao i smanjena plata i manji porodični budžet, faktori koji su doprineli problemima, izazovima i rizicima sa kojima su se suočavali tokom krize COVID-19. Nalazi pokazuju da je, u poređenju sa drugim lokacijama, glavni grad Kosova, Priština, bio manje pogoden raznim problemima, izazovima i rizicima kao direktnim rezultatom pandemije COVID-19.
- Većina žena je izjavila da žive sa partnerom/mužem i sa decom. Većina njih ili ima zajedničku imovinu sa roditeljima svog muža/partnera, ili je vlasništvo nad imovinom isključivo u vlasništvu partnera/muža.
- Ispitanice su takođe izjavile da imaju kućne obaveze, bez obzira na vezu ili status majčinstva. Uglavnom su se složili da roditelji/supružnici skoro podjednako znaju šta je najbolje za porodicu; majka/žena donosi odluke o obroku, majka je odgovorna za poslove u vezi sa školovanjem svoje dece, oba roditelja podjednako disciplinuju decu, žene su u potpunosti odgovorne za kućne poslove, čistoću i red, muž/otac je isključivo odgovoran za sveukupno finansijsko blagostanje domaćinstva, roditelji/supružnici preuzimaju jednaku odgovornost za organizovanje slobodnih aktivnosti i slobodnog vremena, kao i roditelji/supružniči jednaku odgovornost za versko vaspitanje dece.
- Od udatih intervjuisanih, većina njih je izjavila da ima 3-4 dece. Starost dece je u većini slučajeva viša od 23 godine. Štaviše, većina intervjuisanih je izjavila da mogu da priuštite sve što im je potrebno, ali moraju da štede, dok je samo mali procenat rekao da mogu da priuštite sve i da još štede.
- Intervjuisane ispitanice su uglavnom bili u braku, a zatim slede neudate, udovice, u vezi, ali ne žive zajedno, i razvedene. U kosovskom društvu postoje predrasude, pošto se navodi da samohrane majke i razvedene/udovice imaju najveće poteškoće u ponovnom pronalaženju partnera za intimnu vezu. Za udate žene, muževi/partneri su uglavnom zaposleni na platu. Većina udatih žena izjavila je da posao muža/partnera u potpunosti ograničava vreme koje provodi sa porodicom i prijateljima. Što se tiče priroda domaćinstva, većina njih je izjavila da ili udružuju sav novac i svako uzima ono što im treba, ili njihov muž/partner upravlja svim novcem i daje im svoj deo.
- Rezultati takođe pokazuju da većina žena dnevno ima vremena za lične aktivnosti, opuštanje ili druženje, a slede druge koje imaju vremena 1-2 puta mesečno ili manje, 3-4 puta nedeljno i 1-2 puta nedeljno. Manje od polovine njih je izjavilo da imaju muževe/partnere koji rade i svakodnevno provode vreme sa svojim ženama. Nasuprot tome, muževi/partneri koji nisu u stanju da rade vreme su uglavnom posvetili ženama.

- Što se tiče obaveza u kućnim poslovima, zanimljivo je primetiti da je većina žena prijavila da postoji potpuno pravedna ili sasvim pravedna podela među njima. Nivo pravičnosti je veći u slučaju Đakovice, Prištine i Uroševca, u poređenju sa Gnjilanom, Mitrovicom, Peći i Prizrenom. Većinu kućnih poslova obavljaju žene, dok popravke i rješavanje računa obavljaju muškarci. Štaviše, većina žena sa decom je izjavila da ove dužnosti obavljaju isključivo žene, kao što su svakodnevna briga o deci, boravak kod kuće sa decom kada su ona bolesna, vođenje dece na vanškolske aktivnosti i odvođenje dece iz vrtića/škole. Neke su rekle da su te odgovornosti podeljene, ali je vrlo malo njih odgovorilo da te odgovornosti obavljaju isključivo muškarci.
- Neka pitanja koja mogu izazvati svađe između su-pružnika/partnera uključuju vaspitanje dece, novac, kućne obaveze, način na koji se provodi slobodno vreme i posao/karijera.
- Oko polovine njih, čak i više žena u urbanim sredinama, izjavilo je da postoji veoma visok stepen rodne ravnopravnosti u njihovim odnosima. Ipak, kućni poslovi nisu podjednako podeljeni između muškaraca i žena. Ovo može biti pokazatelj prihvatanja patrijarhalne podele u rodnim ulogama u određenoj meri.
- Rezultati fokus grupe pokazuju da je podela odgovornosti unutar kosovske porodice mentalitet uspostavljen u prošlosti, koji se može promeniti samo tokom vremena. Čak i zaposlene žene i dalje imaju veći teret neplaćene nege, što dovodi do toga da moraju da nastave da rade kada se vrate kući sa posla. Glavni problem je u tome što žene prihvataju kao normalno da rade neplaćeni posao nege. Ipak, neke ispitanice su izjavile da je danas prilično uobičajeno da se otac igra sa decom i da se stvari menjaju, ali veoma sporo. Ispitanice su navele da razvedene i samohrane majke ne mogu da održavaju zdrave odnose posebno kada su doživele nasilje od strane partnera. U drugim slučajevima, parovi pokušavaju da imaju dobar odnos zbog dece. Uglavnom, očevi ne izdržavaju samohrane majke finansijski, a u nekim slučajevima daju sudovima lažne dokaze o njihovoj imovini i prihodima.

PREPORUKE

- Svi akteri društva treba da promovišu jednak udeo kućnih poslova i brige o deci. Porodice treba da podjednako uključe dečake i devojčice u brigu i kućne poslove od detinjstva.
- Svi akteri, posebno deca, treba da pokušaju da promene rodne norme.
- Državne institucije treba da obezbede usklađenost sa postojećim odredbama Zakona o radu i sa Direktivom EU o balansu između posla i privatnog života.
- Podrška privatnom sektoru koji nudi usluge brige o deci.
- Stvaranje uslova koji omogućavaju roditeljima da brinu o svojoj deci u prve tri godine života i povećanje broja vrtića.
- Ponuditi programe predškolskog obrazovanja za decu stariju od tri godine.
- Relevantne zainteresovane strane treba da kreiraju raznovrsnije obrazovne, kulturne i rekreativne aktivnosti na lokalnom i centralnom nivou.
- Relevantne zainteresovane strane treba da povećaju pristup (informacije, transport, prilike, slobodan ulaz) i mobilnost žena u obrazovne, kulturne i rekreativne aktivnosti.
- U manje od polovine (40%) slučajeva roditelji/supružnici preuzimaju jednaku odgovornost za organizovanje slobodnih aktivnosti i slobodnog vremena; 23% je reklo da majka/žena preuzima takvu odgovornost, zatim otac/muž (8%), svi (19%), neko drugi (4%) i sin/ćerka (4%). Trebalo bi da postoji više koordinacije između državnih institucija i različitih organizacija, agencija i lokalnih zajednica kako bi se povećale obrazovne, kulturne i rekreativne aktivnosti.

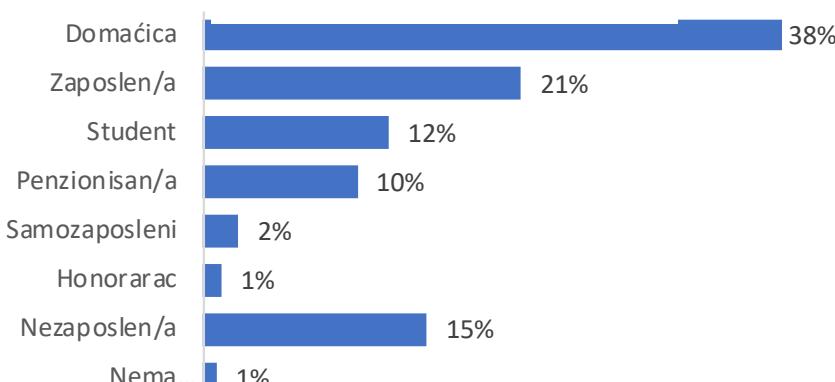
5.

OBRAZOVANJE I ZAPOŠLJAVANJE

Zakonodavstvo o obrazovanju na Kosovu pruža jednake mogućnosti za devojčice i dečake i žene i muškarce da pristupe obrazovanju na svim nivoima. Jednako tako, zakon o zapošljavanju omogućava jednak pristup mogućnostima za zapošljavanje, napredovanje i zaštitu od diskriminacije i uznemiravanja. U poslednjoj deceniji takođe je bilo nekoliko pozitivnih inicijativa za diskriminaciju kako bi se povećao broj žena na rukovodećim mestima i političkim predstvincima. Uprkos ovim za-

konodavnim i političkim intervencijama, položaj žena na tržištu rada ostaje nizak (Avdullahi, Ademi, Salihu, & Krasniqi, 2022). Podaci prikupljeni za ovu studiju pokazuju da samo 24% žena koje su učestvovale u anketi radi (21% zaposleno, 2% samozaposleno i 1% slobodnjak), dok su ostale učesnice nezaposlene (15% nezaposleno, penzionerke 10%, nesposobni za rad 1% i studiranje 12%).

Slika 57.
Zapošljavanje

Izveštaji Agencije za statistiku Kosova (2022) za treće (TM3) i četvрто (TM4) tromeseče 2021 pokazuju stopu nezaposlenosti od 25% i 24%, što se može protumačiti kao blagi pad. GAP³ studija iz 2021. godine izveštava da su samo 1.954 (33%) od ukupno 5.695 zaposlenih žene u javnoj opštinskoj administraciji Kosova i samo 3.189 (41%) od ukupno 7.855 zaposlenih su žene u administraciji centralnih institucija. U međuvremenu, samo 89 (9%) zaposlenih je na višim rukovodećim pozicijama, a samo 501 (32%) na rukovodećim pozicijama. Prema studiji Instituta GAP (2021), 21% imenovanja na državnim pozicijama u 2020 ženama, u poređenju sa 14% u prethodnoj vladu, gde se navodi da su žene imale oko jedne trećine pozicija na rukovodećim pozicijama, u državnoj službi, i akademsko osoblje. Još jedan izveštaj

koji je objavio HERAS Plus dodeljeno je (2022) za rodnu ravnopravnost u visokoškolskim ustanovama takođe otkriva da muškarci dominiraju na višim rukovodećim pozicijama u poređenju sa ženama.

Radne žene u ovoj studiji su uglavnom u javnom sektoru (49%), zatim u privatnom sektoru (45%) i NVO sektoru (6%). Skoro 90% zaposlenih žena izjavilo je da im doprinose i poreze plaćaju poslodavci, a 81% njih prima platu bankovnim transferom. Većina zaposlenih žena ima relativno malo iskustva (1-5 godina), a 16% njih ima dug radni staž (preko 15 godina).

U ovom odeljku prikazan je položaj žena u pogledu zapošljavanja i obrazovanja pokrivanjem pitanja kao što su stavovi žena prema radnoj sredini,

³https://www.institutigap.org/documents/22080_Employment%20of%20women%20and%20their%20representation%20in%20Kosovo2020.pdf

uočena diskriminacija na radnom mestu, mogućnosti napredovanja do rukovodećih pozicija, stavovi prema karijeri, pitanja nezaposlenosti i samozapošljavanja, stavovi prema obrazovanju, uloga obrazovanja u promovisanju uzora i vrednosti.

5.1 STAVOVI PREMA RADNOM OKRUŽENJU

Podaci o položaju žena na radnom mestu i njihovom odnosu prema radnom okruženju generalno nedostaju na Kosovu. Ovaj odeljak nudi važne uvide u percepciju i stavove žena prema radnom okruženju, iako je broj zaposlenih žena na Kosovu i dalje nizak. Sve žene su odgovorile na sva pitanja u vezi sa radnim okruženjem. Za one koje ne rade računamo njihove percipirane stavove i većina njih je generalno pozitivna o radnom okruženju, uključujući međusobno poštovanje, bez diskriminacije i prijava o nedoličnom tretmanu. Pedeset dva odsto žena se u potpunosti slaže, a 22,88% se slaže sa tvrdnjom „u organizaciji u kojoj radim postoji međusobno poverenje i poštovanje“ a samo 16,95 prijavilo je neutralnu poziciju. Žene su takođe prijavile donekle slično slaganje i neslaganje sa izjavom „nedoličan tretman žena u mojoj

organizaciji je nezakonit i strogo kažnjen“ gde se 38,14 u potpunosti ne slaže, 3,81 % se ne slaže, 28,39 se potpuno slaže i 11,44 se slaže i 10,59 % je neutralno. Ovi nalazi upućuju na to da se radna sredina generalno percipira kao bezbedna i jednaka, tako da je za sprovođenje propisa i rešavanje nedoličnog tretmana na radnom mestu potrebno kontinuirano unapređenje i sprovođenje.

Veće neslaganje je izraženo sa tvrdnjama koje se tiču položaja muškaraca na radnom mestu gde se (69,49%) ne slaže sa tvrdnjom „Često ne tražim slobodne dane jer se bojam da će moj prepostavljeni...“. a 72,88% se nije složilosaijavom: „Dabižene napredovalemorajudarade više od muškaraca“. Slično, 61% ispitanika se ne slaže sa tvrdnjom da „u organizaciji u kojoj radim preovlađuju-

Slika 58.

Dogovor sa izjavama u vezi radnog mesta

U organizaciji u kojoj radim ima slučajeva seksualnog odnosa uz nemiravanje

■ 1 (Uopšte se ne slažem) ■ 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5 (U potpunosti se slažem) ■ NZ / NP / Odbija

Postoji rodna razlika na mom radnom mestu

83% 1% 1% 9%

Da bi žene napredovale, moraju da rade više od muškaraca

74% 9% 8% 1% 5%

Često ne tražim slobodne dane jer se bojam da će mi prepostavljeni zameriti

73% 9% 9% 4% 4%

U organizaciji u kojoj radim preovlađuje mišljenje da su muškarci bolji pogodniji za rukovodeću poziciju od žena

73% 8% 12% 2% 3%

Odlazak na porodiljsko odsustvo ili briga o deci smanjuje žene sposobnost napredovanja na liderske pozicije

61% 13% 14% 7% 2% 4%

Spreman sam da se žrtvujem da bih napredovao u karijeri

49% 9% 18% 11% 5% 7%

Maltretiranje žena u mojoj organizaciji nije dozvoljeno i strogo se kažnjava

29% 15% 24% 8% 18% 6%

Imam plan za svoju karijeru za narednih 5 godina

39% 4% 11% 13% 27% 6%

Spreman sam da se dodatno obrazujem za potrebe radno mesto

26% 10% 22% 11% 22% 9%

Moje trenutno radno mesto odgovara mom obrazovanju i veštinama

22% 7% 17% 20% 25% 9%

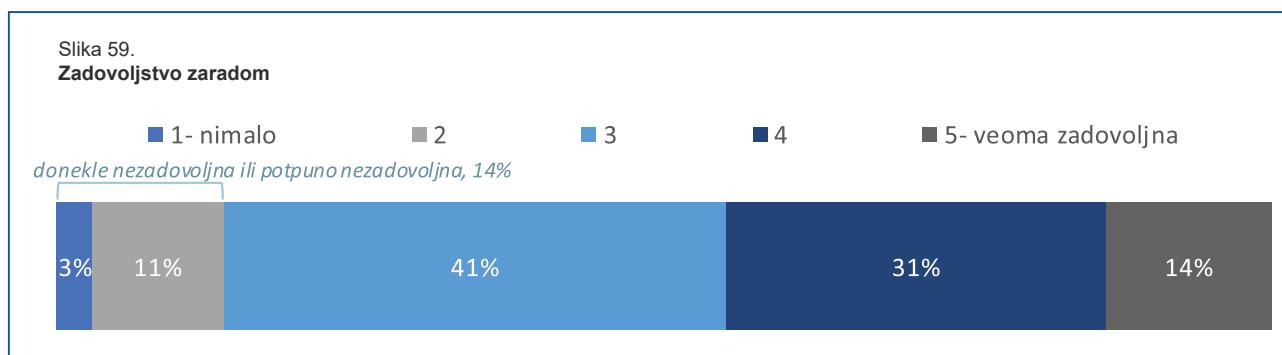
U organizaciji u kojoj radim vlada atmosfera poverenja i uzajamnosti poštovanje uprkos polnim razlikama

14% 7% 17% 19% 41% 4%

1% 2% 17% 24% 52% 5%

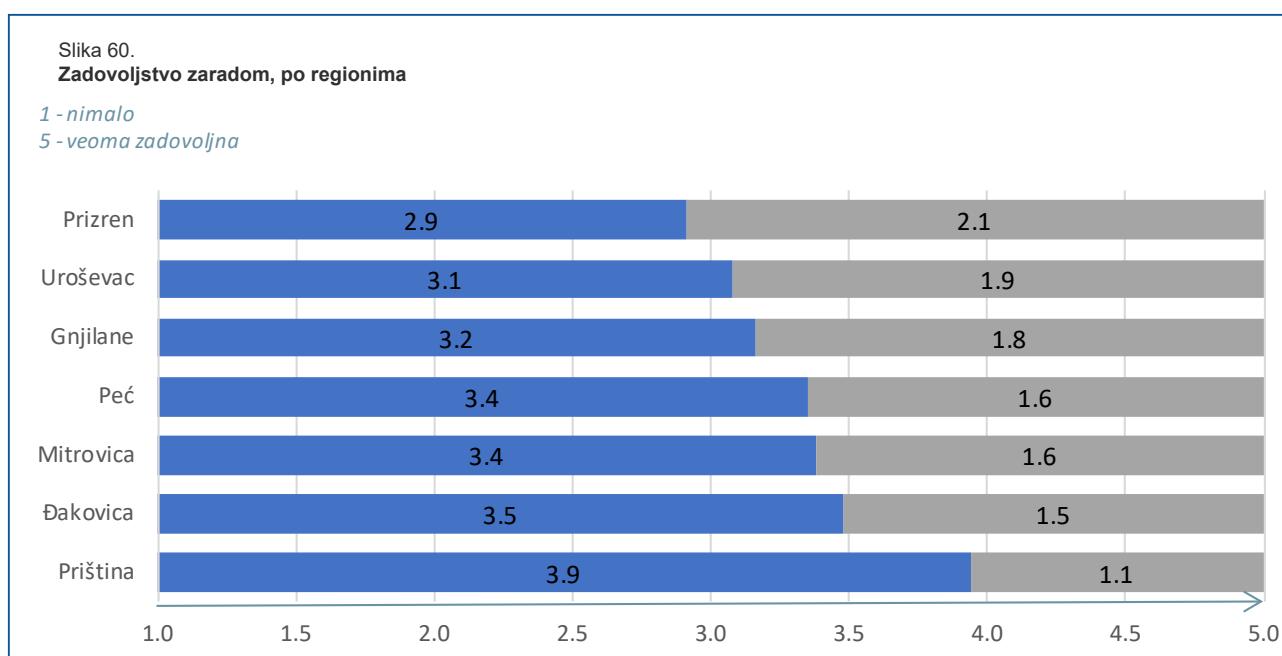
0% 10% 20% 30% 40% 50% 60% 70% 80% 90% 100%

Što se tiče **plate** koju dobijaju za posao koji obavljaju, žene su uglavnom indiferentne (40,25%), generalno zadovoljne (28,81% donekle zadovoljne i 15,68% veoma zadovoljne)⁴.

Žene u svim ostalim regionima navode prosečno zadovoljstvo ($m=3$) svojom platom, osim u Prištini gde su žene izjavile da su veoma zadovoljne ($m=5$). Ovo može biti

jer Priština, kao glavni grad, pruža više mogućnosti posebno u sektoru usluga, gde su plate prilično konkurentne.

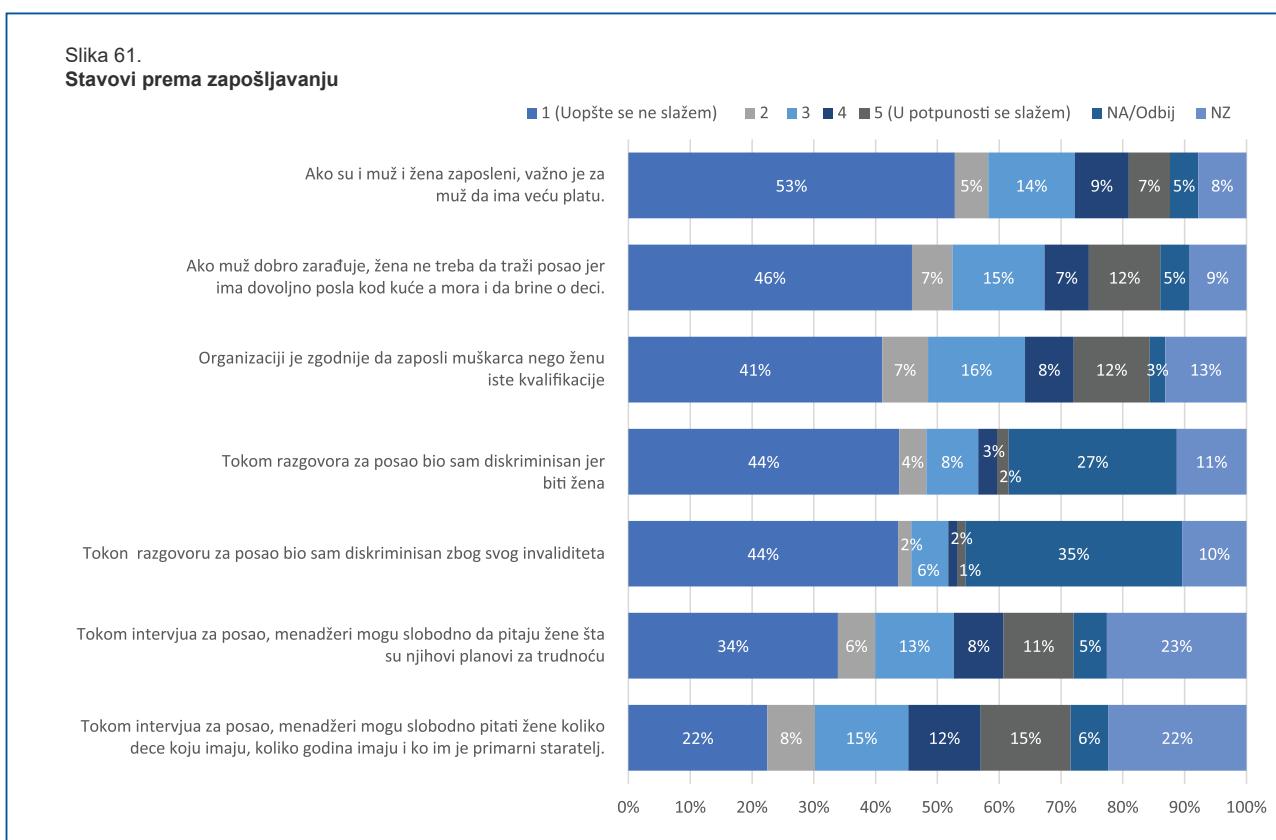

Žene u ovoj studiji nisu prijavile rodnu razliku u platama u anketi ili u fokus grupama. Samo jedna žena je izjavila da je rodna razlika u platama prisutna u privatnom, a ne u javnom sektoru. Izveštaj o rodnom jazu u platama koji je objavila Agencija za rodnu ravnopravnost na Kosovu (2020)⁵ navodi 8% rodnog jaza u platama u javnom sektoru i 20% rodnog jaza u platama u privatnom sektoru sa najvećim procentima u osnovnim zanimanjima i zanatstvu i srodnim trgovinskim poslovima. Glavni problem ostaje mali broj žena zaposlenih uopšte, a posebno u slabije plaćenim sektorima sa kratkoročnim poslovima, uglavnom u uslužnoj industriji (Savet za regionalnu saradnju, 2021).

Stavovi žena prema zapošljavanju su takođe ispitivani ciljanim izjavama koje su prenose stavove o uslovima rada. Najveća saglasnost je prijavljena za izjave „muž treba da ima veću platu ako su oboje zaposleni“ (53%), a „ako muž dobro zarađuje, žena ne treba da traži posao, jer ima dovoljno da radi u kući i brine o deci“ (46%), „za organizaciju je zgodnije da zaposli muškarca nego ženu sa istim kvalifikacijama“ (41%) i „na razgovoru za posao bila sdiskriminisana zbog toga što je žena“ (44%). Uglavnom se nisu složili sa izjavom „Na razgovoru za posao menadžeri mogu slobodno da pitaju žene koliko dece imaju, koliko imaju godina i ko im je glavni staratelj“ (22%). Ove izjave daju drugačiju sliku od onih prikazanih na slici 2., posebno u pogledu jednakog tretmana žena i muškaraca.

⁴ Procentualna vrednost na slici je zaokružena.

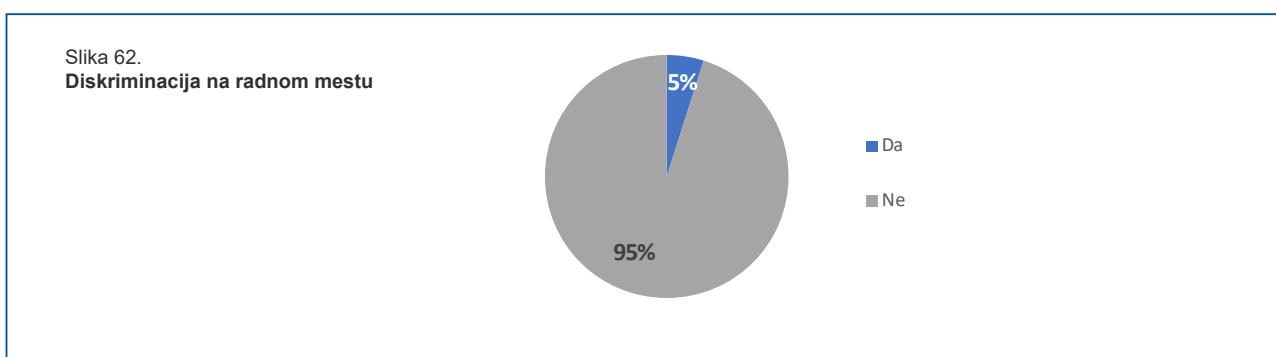
⁵ https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/AGE%20Gender%20Pay%20Gap%20RKS%20_compressed.pdf

5.2 DISKRIMINACIJA NA RADNOM MESTU

Kada ste se direktno pitali, da li ste se ikada osećali diskrimisani na radnom mestu, samo 5,08% ispitanika je prijavilo da se osećaju diskriminisanim na radnom mestu, dok je 94,91% rekao da se nikada nisu osećali diskrimisani. Ipak, znatno istraživanje urađeno u ovome⁶

dokazuje fenomen nepriznate diskriminacije i nejednakosti, uključujući na radnom mestu. Istraživanje pokazuje⁷ lako je zakonodavstvo već sveobuhvatan i progresivno orientisan, "Implementacija ostaje slaba"⁸.

Prema istraživačkoj studiji koju je obavila KVV o rodnoj diskriminaciji i radu na Kosovu (KVN, 2022), tvrdi se da je zakonodavstvo o radu nedostaju značajne mere zaš-

tite za radne ugovore, zadatke za trudnice i specifičnu diskriminaciju u zapošljavanju. (Kvv, 2022, p.39)⁹.

⁶(Jose et al., 2017[13]; Evropska komisija, 2019[7]).

⁷<https://www.oecd-ilibrary.org/sites/d85c7786-en/index.html?itemId=/content/component/d85c7786-en>

⁸https://www.eeas.europa.eu/sites/default/files/country_level_implementation_plan_gap_jii_kosovo_eng.pdf

⁹https://womensnetwork.org/wp-content/uploads/2022/04/GBD-Labour-Kosovo_2022_FINAL-1.pdf

U istom izveštaju se zaključuje da:

„Zakon o zaštiti od diskriminacije (ZZD) nema jasnou definiciju seksualnog uznemiravanja prema preinačenoj Direktivi; odredbe da se za teške oblike diskriminacije izriču veće novčane kazne; i jasnoča u pogledu prekršajnog postupka za izricanje sankcija. Zakon o rodnoj ravnopravnosti (ZRR) ne zabranjuje jasno različite oblike rodne diskriminacije niti nameće sankcije dovoljne da zabrane pojedincima ili poslodavcima da se bave rodno zasnovanom diskriminacijom. Malo sudske prakse u vezi sa diskriminacijom na osnovu pola i rada može se naći na Kosovu, što objašnjava izostavljanje bilo kakve rasprave o sudskoj praksi u ovom odeljku” (P39).

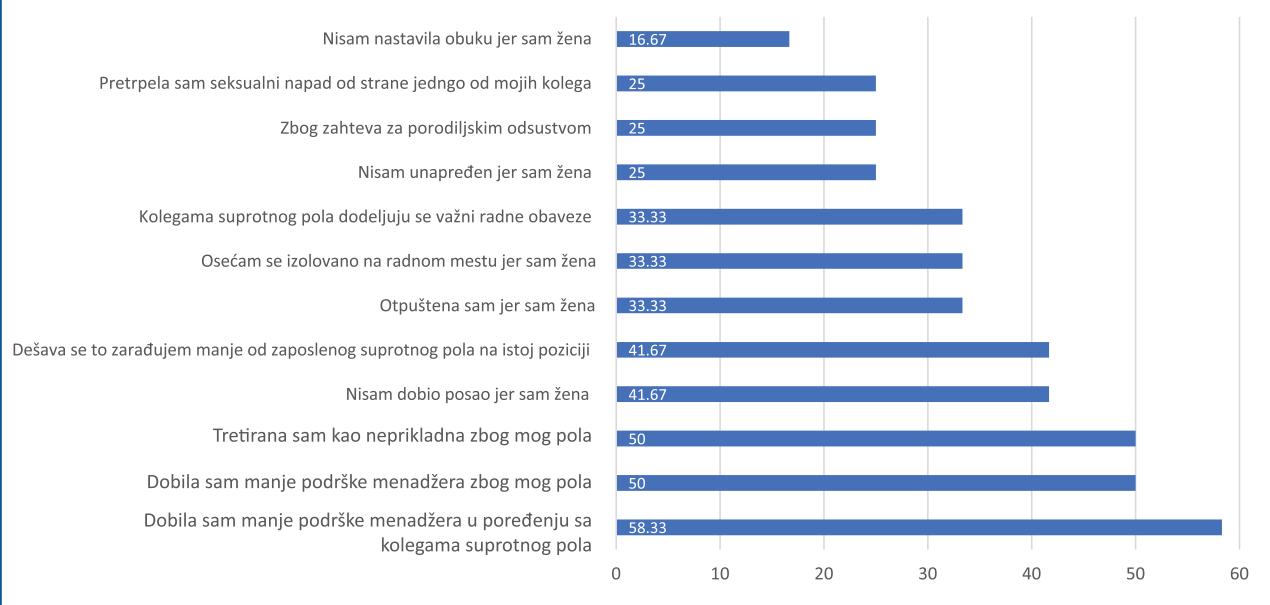
Da bi istražili nejednakost i pitanja diskriminacije, studija je postavila dodatnih nekoliko ciljanih pitanja.

Odgovori pokazuju opaženi nedostatak podrške u poređenju sa muškarcima, gde:

- 7 žena su se prijavile da su primile manje podrške menadžera u poređenju sa kolegama koje su muškarci,
- 5 prijavljeno da su tretirani kao ne odgovarajući zbog svog pola
- 5 prijavljeno da ne dobija posao jer su žene,
- 4 prijavljeno da su plaćeni manje od muškaraca na istim položajima.

Nekoliko žena (3) je takođe prijavilo da je ispaljeno, osećajući se izolovano i dobijanje manje važnog zadatka samo zato što su žene. Pošto je samo nekoliko žena navelo da su doživeli diskriminaciju, prijavljujemo ih na grafikonu ispod, brojevima i ne procentom. To se odnosi na ukupno 5% žena koje su izjavile da su diskriminisane na radnom mestu.

Slika 63.
Izveštaji o iskustvu diskriminacije

Izjave o diskriminaciji analizirane su nivoom obrazovanja, što potvrđuje da je niža obrazovanje žena,

viša je diskriminacija. Fokus grupe su takođe otkrile prijavljenu diskriminaciju tokom zapošljavanja i promocije.

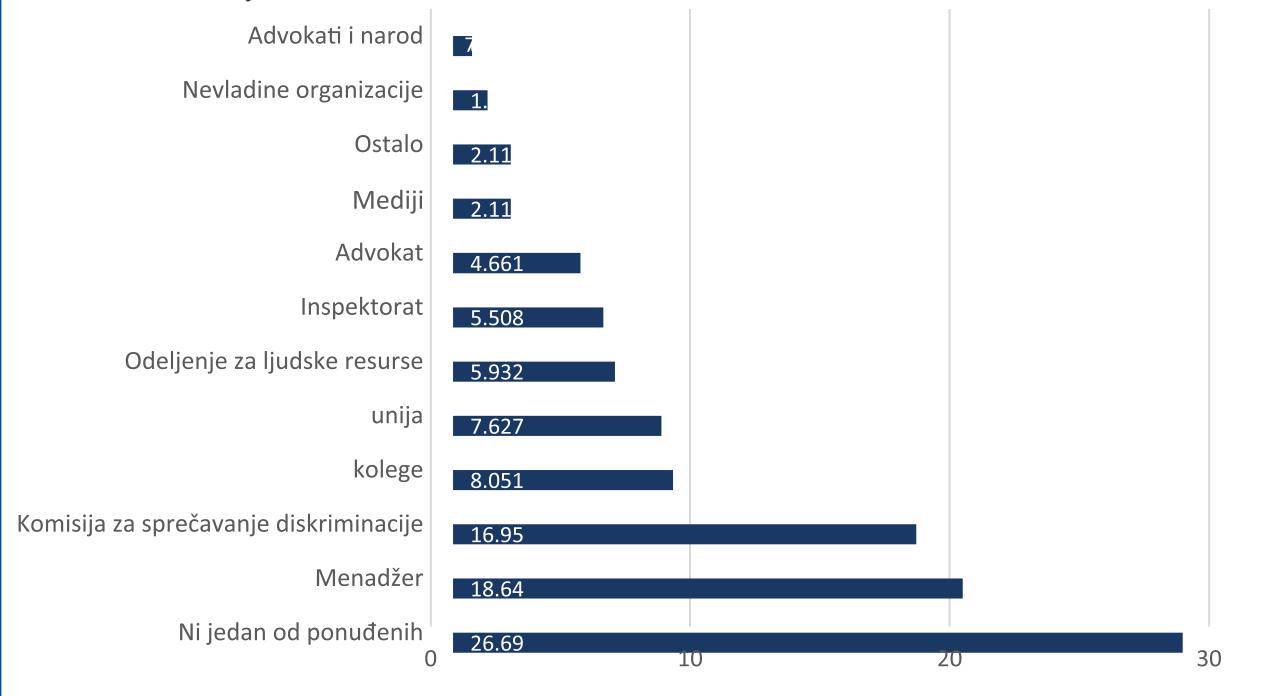
P1: Još uvek postoje mnogo nejednakosti. Studirao sam industrijski dizajn i kada sam se prijavio za posao, nisu me prihvatali iako sam imao potrebno obrazovanje, ali oni su angažovali momka iz inostranstva koga su morali da pošalju na trening. Dakle, to ih je koštalo više angažovanje, ali su ga preferirali jer je bio čovek.

P3: Postoji mnogo diskriminacije, čak i lično kada gledam na otvorena slobodna radna mesta, posebno na ovim položajima vezanim za logistiku, kosovske kompanije uvek ciluju muškarce u opisima poslova. S druge strane, u stranim organizacijama, npr. USAID-u, UNDP uvek naglašava da ne postoji rodna diskriminacija.

Što se tiče institucija ili osoba kojima bi se obratile za pomoć i podršku, više žena je reklo da se ne bi obratilo nikome sa liste (26,69%), 18,64%

zatražilo bi pomoć od upravnika, a 16,95% bi se obratilo komisiji za sprečavanje diskriminacije.

Slika 64.
Iskustvo izveštavanja

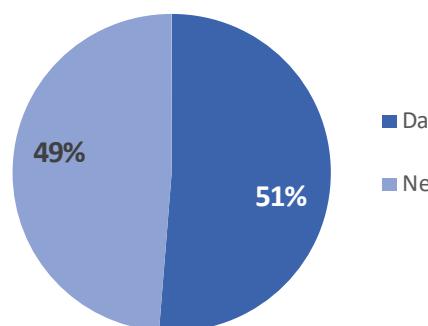

5.3 NAPREDOVANJE NA MENADŽERSKE POZICIJE

Generalno se smatra da napredovanje na radnom mestu i rukovodeće pozicije za žene zahtevaju veliku podršku porodice i institucija, zbog prepreka sa kojima se žene suočavaju u ovom procesu. Patrijarhalni stil se ogleda u javnim ustanovama, kako u političkom životu, tako i u

vrsti poslova rukovodeće pozicije kao što su putovanja, sastanci van radnog rasporeda, treninzi i odmori, večere i druge vrste aktivnosti generalno se vide kao barijere za žene, jer moraju da vode računa o svim obavezama u vezi sa domom, porodicom i decom, a često i brigu o starima.

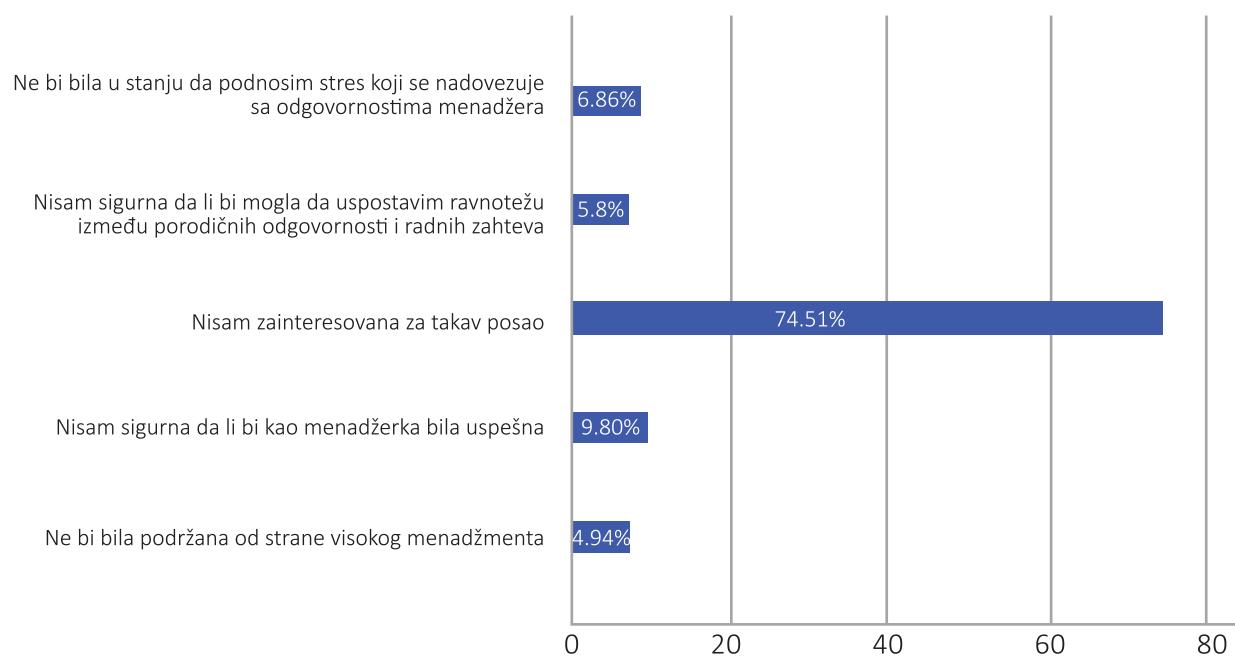
Slika 65.
Spremnost za napredovanje na rukovodećim pozicijama

Odgovori žena u ovoj studiji su upečatljivi jer bi samo 49,25% želelo da napreduje na rukovodećim pozicijama, a razlozi za ovo samoograničenje nisu čvrsto povezani sa teškim teretom, koje one nose u preuzimanju

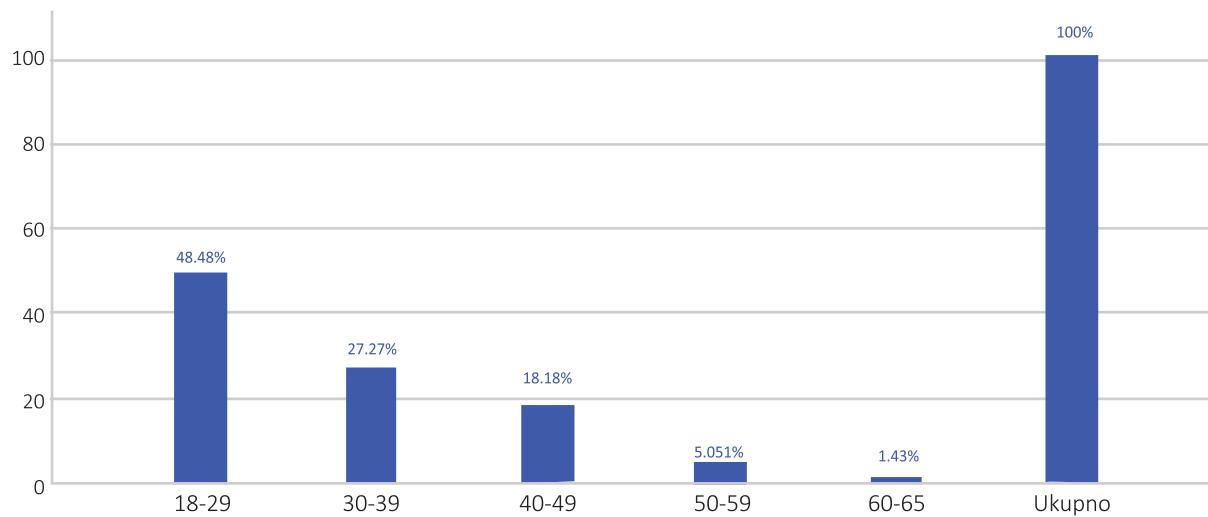
briga o porodici i deci, nedostatak samopouzdanja i nedostatak veština. Najčešći razlog koji je naveo 74,51% ispitanika je „ne zanima me takav posao“.

Slika 66.
Razlozi za nezauzimanje rukovodećih pozicija.

Što su žene starije, manje su zainteresovane za rukovodeće pozicije.

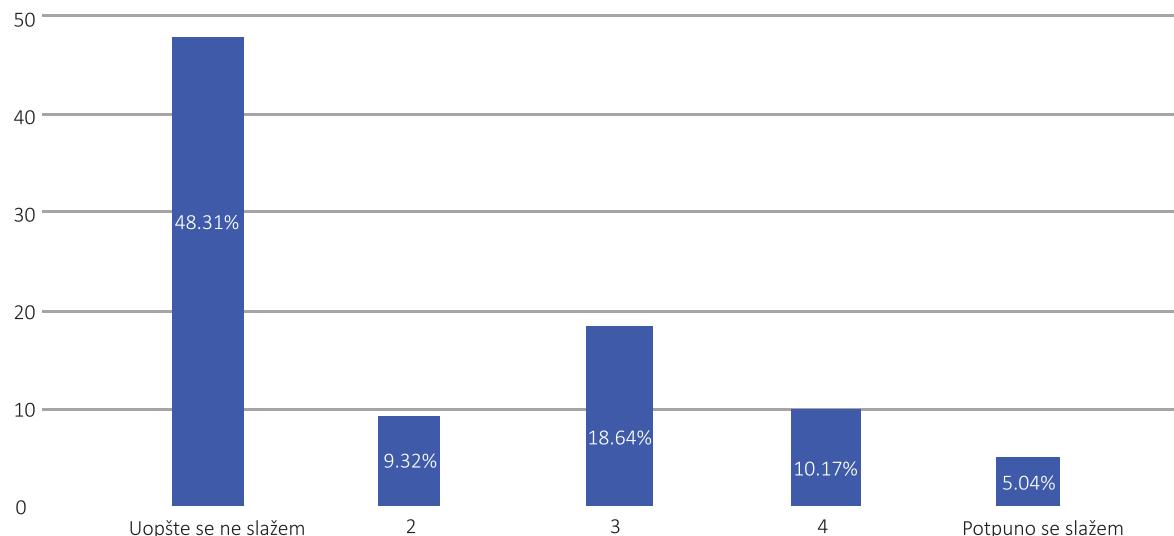
Slika 67.
Interesovanje da postanete menadžeri

Žene u ovoj studiji se takođe ne slažu da su obaveze čuvanja dece jedan od faktora koji sprečavaju žene da žele više uloge, jer ovaj faktor sprečava mlade žene da se uopšte zaposle, a to bi inače bile mlade

žene koje žele više pozicije koje bi bile sprečene jer moraju da prestanu sa radom tokom porodiljskog odsustva. Podaci iz fokus grupe takođe ne nude više uvida za žene koje oklevaju da zauzmu rukovodeće pozicije.

Slika 68.
Uticaj porodiljskog odsustva na rukovodeća mesta

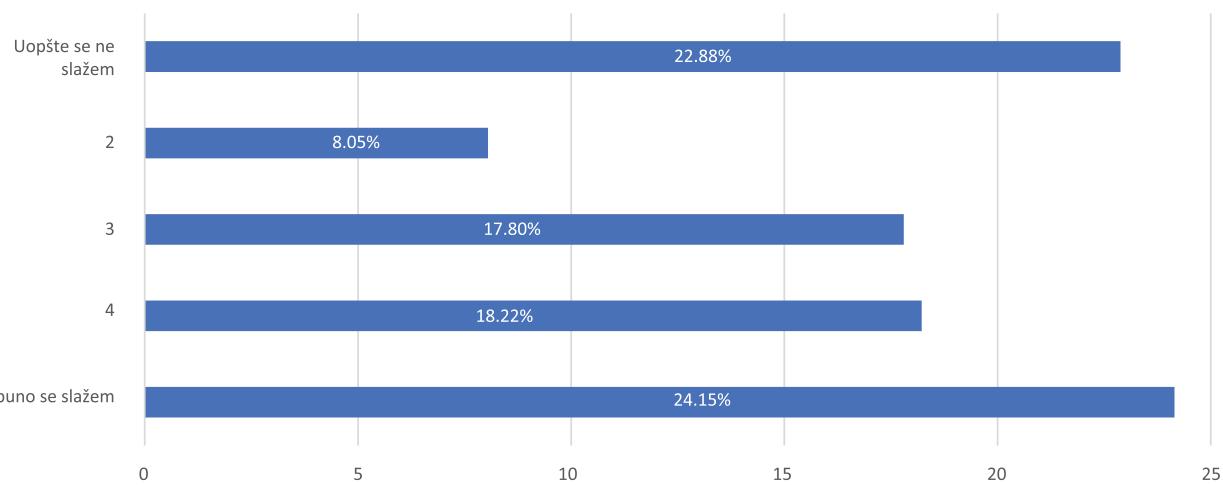
5.4 ŽENE I LIČNI STAVOVI PREMA KARIJERI

Karijera se može definisati kao putovanje koje pojedinac čini kroz formalno, neformalno, neformalno obrazovanje i rad. Karijerna orientacija se odnosi na „informacije, orientaciju i savetovanje koje imaju za cilj pripremu studenata i onih koji traže posao da upravljaju svojom karijerom i donose informisane odluke“ (Zelloth, 2011, str. 1; OECD, 2004, str. 19). Iz perspektive pojedinca, razvoj karijere se odnosi na aktivnosti celoživotnog učenja radi postizanja ličnih i profesionalnih ciljeva. Iz institucionalne perspektive, to se odnosi na aktivnosti koje preduzimaju akteri u društvu da organizuju karijernu orientaciju, savetovanje i razvoj. Tri najvažnije veštine za razvoj karijere su: 1) samoevaluacija i refleksija; 2) traženje mogućnosti za razvoj i rad (pretraga i analiza slobodnih radnih mesta, priprema dokumentacije za

prijavu i 3) veštine upravljanja karijerom koje uključuju donošenje informisanih odluka i akcija za postizanje ciljeva u karijeri.

Žene u ovoj studiji su navele umerene mogućnosti razvoja karijere i napredovanja na radnom mestu ($m=3,1$). U pogledu spremnosti za celoživotno učenje u cilju ispunjavanja potreba radnog mesta, 24,15% ispitanica se u potpunosti složilo, a 18,2% se složilo sa ovim tvrdnjama, dok se 22,9% u potpunosti ne slaže, a 8,8% se ne slaže sa tvrdnjom, što znači da je broj žena spremnih da se obrazuju za potrebe radnog mesta veći od onih koje ne žele da se dalje obrazuju za potrebe radnog mesta. 17,5% žena je neutralno po ovom pitanju.

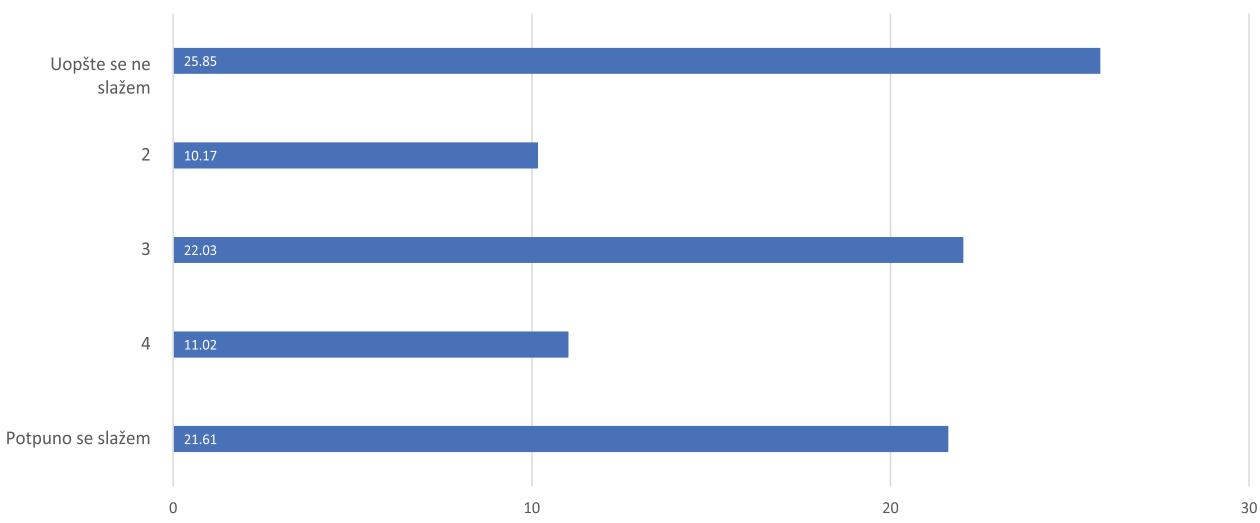
Slika 69.
Spremnost za dalje školovanje

Više žena **nema planove** za svoju karijeru unarednih 5 godina (25,8% se potpuno ne slaže i 10,2% se ne slaže) nego

oni koji imaju plan karijere za narednih 5 godina (21,6% se potpuno slaže i 11% se slaže), dok je 22,6% neutralno.

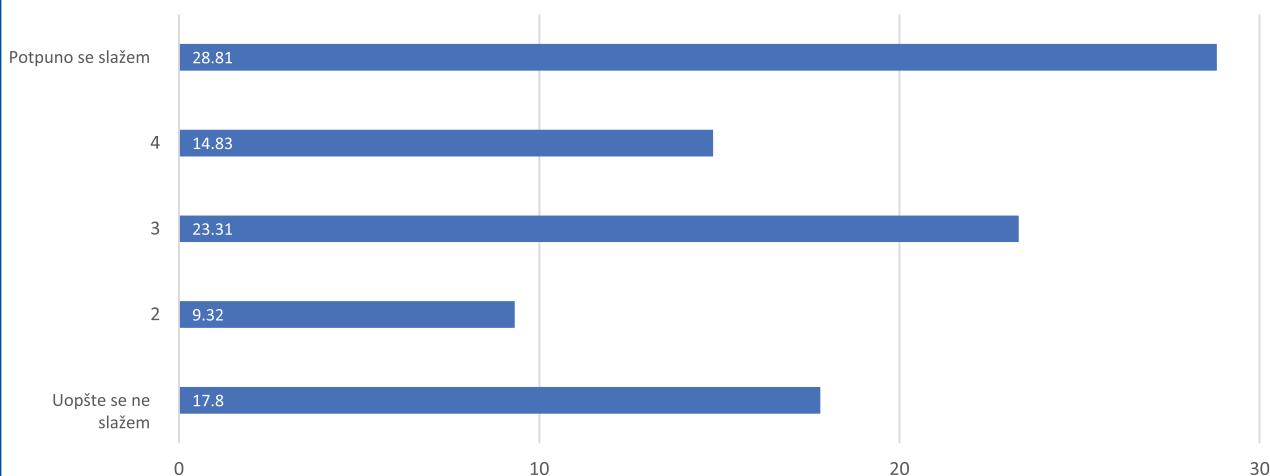
Slika 70.
Planovi karijere

Sve više žena nije spremno da se žrtvuje, sa 28,8% se u potpunosti ne slaže, a 11% se ne slaže sa izjavom: „Spremna sam da se žrtvujem da bih

napredovala u mojoj karijeri.” Ukupno 17,8% se potpuno slaže, a 9,4% se slaže sa tvrdnjom. 23,3% je neutralno po ovom pitanju.

Slika 71.
Spremnost na žrtvu radi napredovanja u karijeri

5.5 NEZAPOLENE I TRAŽE POSAO

Prema Anketi o radnoj snazi (ASK, 2021) stopa aktivnosti među populacijom žena starosti između 15-65 godina iznosila je 22%, dok je stopa neaktivnosti bila 78%. Najzabrinjavajući podatak iz ove studije je procenat žena sa visoko obrazovanje (32%) koje su bez posla i traže posao. Podaci pokazuju da 52% žena koje imaju 1-5 godina iskustva pokazujući nedavnu poziciju ulaska u posao u ovom periodu. Ovi podaci u poređenju sa

drugim podacima za koje se očekuje da će ASK objaviti daće više informacija o stopi zaposlenosti i održivom zapošljavanju žena tokom ovog perioda. Još jedan upoznatljiv nalaz je da je samo 6,26% ispitanica pohađalo neformalno obrazovanje tokom prethodne godine, dok 90,44% nije.

Slika 72.
Dogovori sa izjavama u vezi spremnosti za dalje školovanje

1 - nikako se ne slažem
5 - u potpunosti

Znam koje slabosti moram popraviti da bih dobila posao

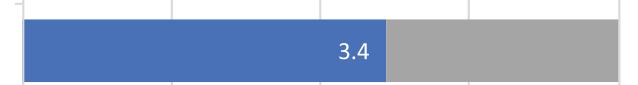
Posedujem dovoljno znanja, veština i sposobnosti da nađem posao u ovoj struci

Imam dobro pripremljen CV (ličnu biografiju)

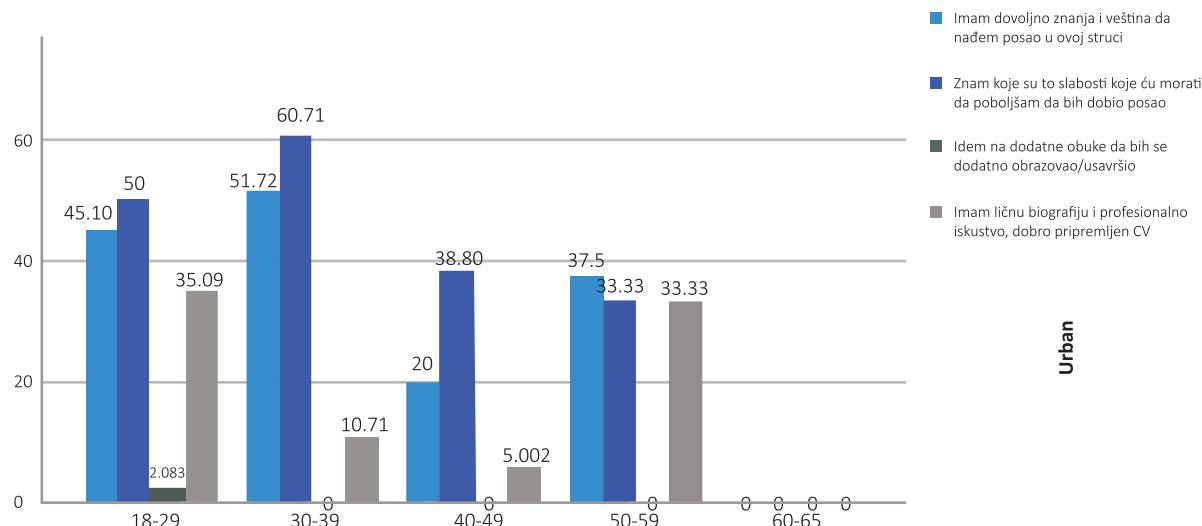
Polažem dodatnu obuku kako bih se dodatno obrazovala/usavršila

Najviše žena starosti 30-39 godina u gradskim naseljima (51,72% tvrdi da imaju dovoljno znanja, veština i sposobnosti da nađu posao u struci, zatim 18-29 godina (45,1%), 50-59 godina (37,5%) %) i na kraju od 40-49 (20%). Takođe, žene od 30-39 godina svesne su svojih slabosti i spremne su da se usavršavaju kako bi našle posao kod (61%), zatim žene od 18- 29 (50%)

40-49 (39%) i starosti 50-59 (33%). Broj žena koje idu na dodatne obuke da bi unapredile svoje veštine je simboličan za uzrast od 18-29 godina (2%) i uopšte nije prisutan u ostalim starosnim grupama. Žene uzrasta 18-29 godina prednjače po tome što imaju dobro pripremljenu biografiju (36%), zatim one od 50-29 (33,3%), 30-39 (20,2%) i one od 40-49 (5,8%).

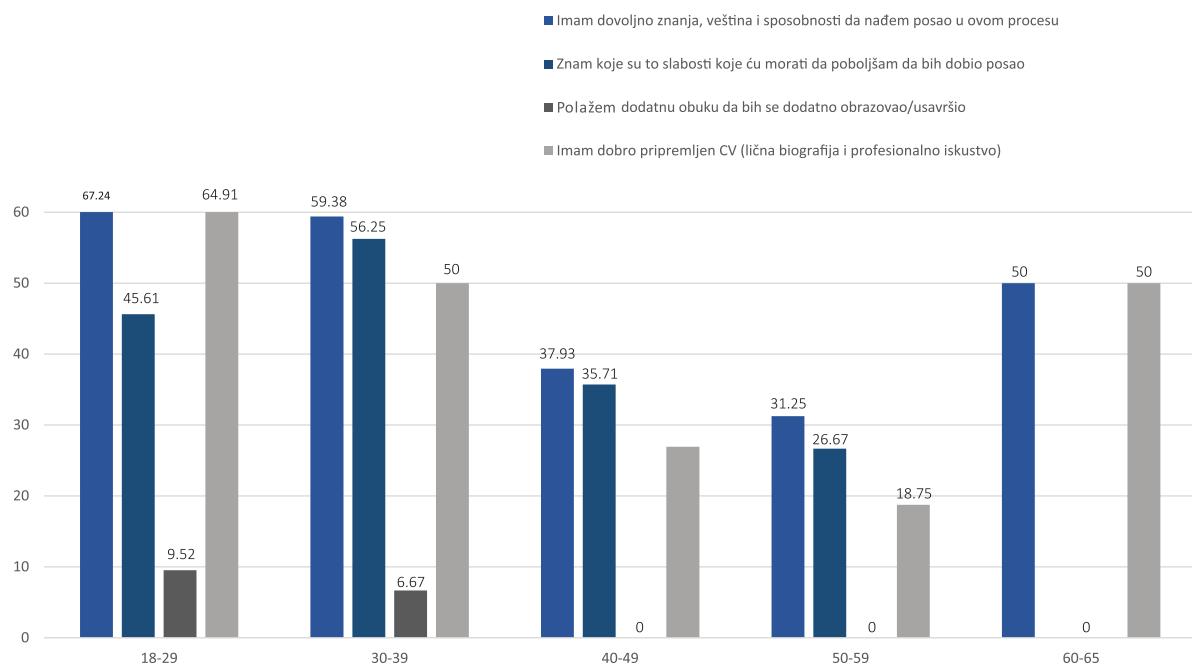
Slika 73.
Nivo proaktivnosti prema starosti u urbanim sredinama

Čini se da je u ruralnim oblastima situacija nešto drugačija nego u urbanim, pri čemu su žene starosti 18-29 godina najspremnije za traženje posla. Ukupno 67,4% žena starosti 18-29 godina tvrdi da imaju dovoljno znanja, veština i sposobnosti da nađu posao u struci, zatim 58,3% žena starosti 30-39 godina, od 60-65 godina (50%) , zatim žene od 40-49 godina (37,9%) i na kraju one od 50-59 godina (31,25%). Međutim, žene starosne grupe 30-39 godina vode u poznavanju svojih slabosti i spremne su da se usavršavaju kako bi našle posao (56,25%). Sledе žene od 18-29 godina (46%), od 40-49

godina (38%) i na kraju od 50-59 godina (28%). Simboličan broj žena ide na dodatnu obuku kako bi unapredile svoje veštine, pri čemu prednjače one od 18-29 godina sa 9,5% koji pohađa obuku, a zatim žene od 30-29 godina (6,2%). Žene starosti 40-65 godina ne pohađaju nikakvu obuku vezanu za posao. Većina žena starosti 18-29 godina izjavljuje da imaju dobro pripremljen CV (64,9%), zatim žene od 30-39 i 60-65 godina (50%) i na kraju žene od 40-49 godina (26,5%) i starosti 50-59 godina (18,75%).

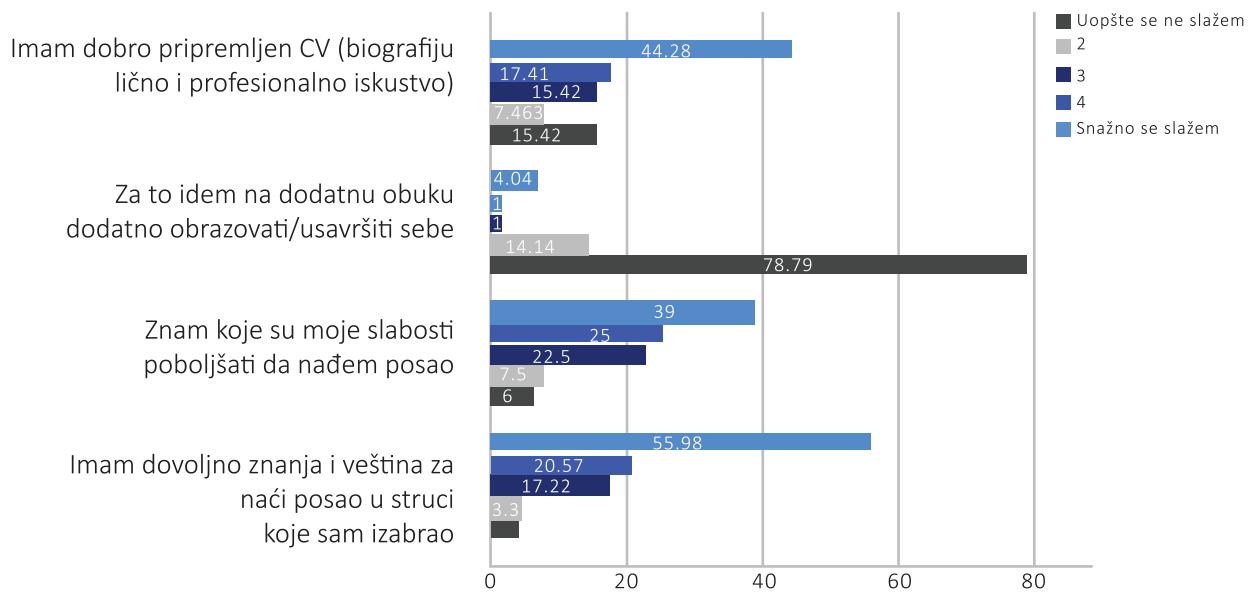
Slika 74.
Nivo proaktivnosti prema starosti u ruralnim područjima

Što se tiče samopercepcije proaktivnosti u traženju posla, 44,28% se snažno slaže da imaju dobro pripremljenu biografiju i dobro profesionalno iskustvo, a 17,1% se slaže sa ovom tvrdnjom. Samo 5% ide na dodatnu obuku radi unapređenja svojih profesionalnih kapacite-

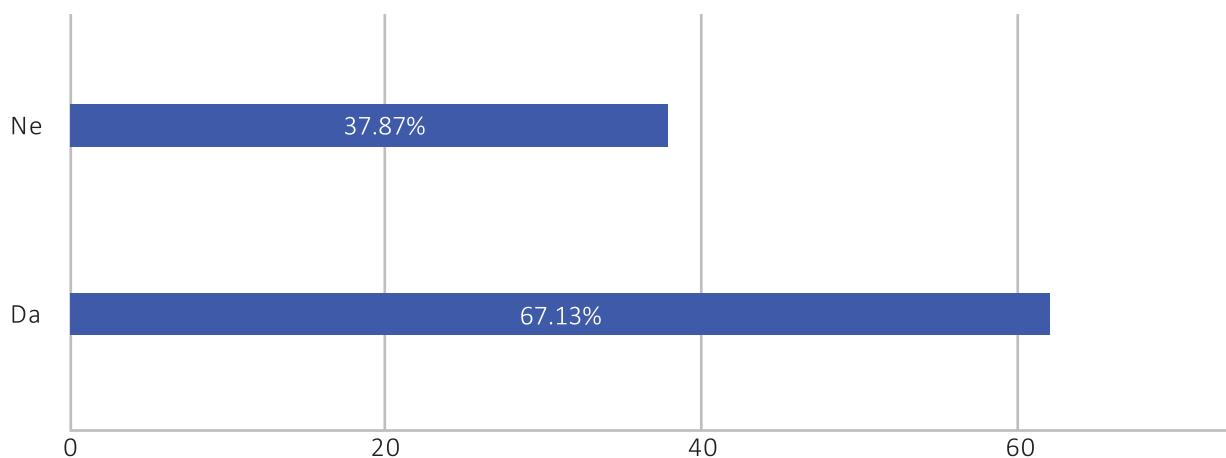
ta, dok 64% snažno saglasni da znaju svoje slabosti i da su spremni da se usavršavaju kako bi našli posao. Konačno, 55,98% se u potpunosti slaže, a 20,57% se slaže da su njihova znanja, veštine i sposobnosti dovoljni za pronalaženje posla.

Slika 75.
Samopercepcija proaktivnosti u traženju posla.

Većina žena (62,1%) je spremna da ulaže (finansijski i vremenski) u dalje obrazovanje i obuku, za razliku od 37,57% onih koji nisu spremni za takvo ulaganje.

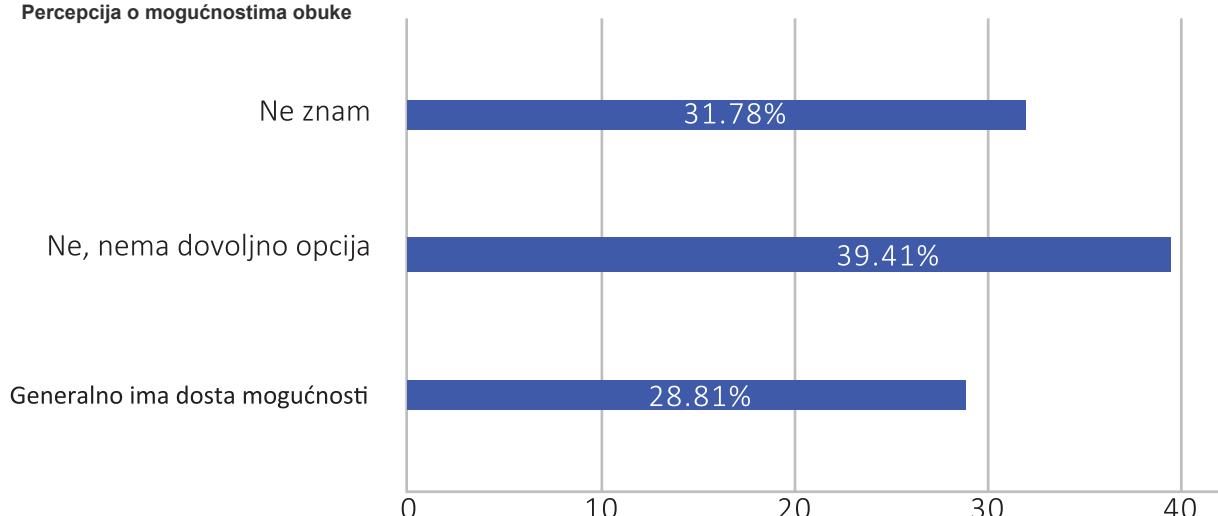
Slika 76.
Spremnost za ulaganje u dalje obrazovanje.

Većina žena smatra da na Kosovu nema dovoljno mogućnosti za obuku (39,41%), zatim one koje o tome ne

znaju (31,78%), i na kraju, one žene koje misle da na Kosovu ima mnogo mogućnosti za obuku (28,81%).

Slika 77.
Percepcija o mogućnostima obuke

Samo 11,44% ispitanika koristi političke veze za pronalaženje posla, dok 16,53% koristi svoje lične odnose i mrežu. Ukupno 20,34% šalje svoje biografije relevantnim organizacijama, a 29,24% traži pomoć od ljudi koji su uspešni u ovoj oblasti. Ukupno 19,49% traži

posao preko agencije za zapošljavanje, a 25,85% to čini pokazujući interesovanje za kompanije/poslodavce koji su relevantni za njihovo traženje posla. Većina žena (30,53%) koristi internet za traženje posla u svojoj profesiji.

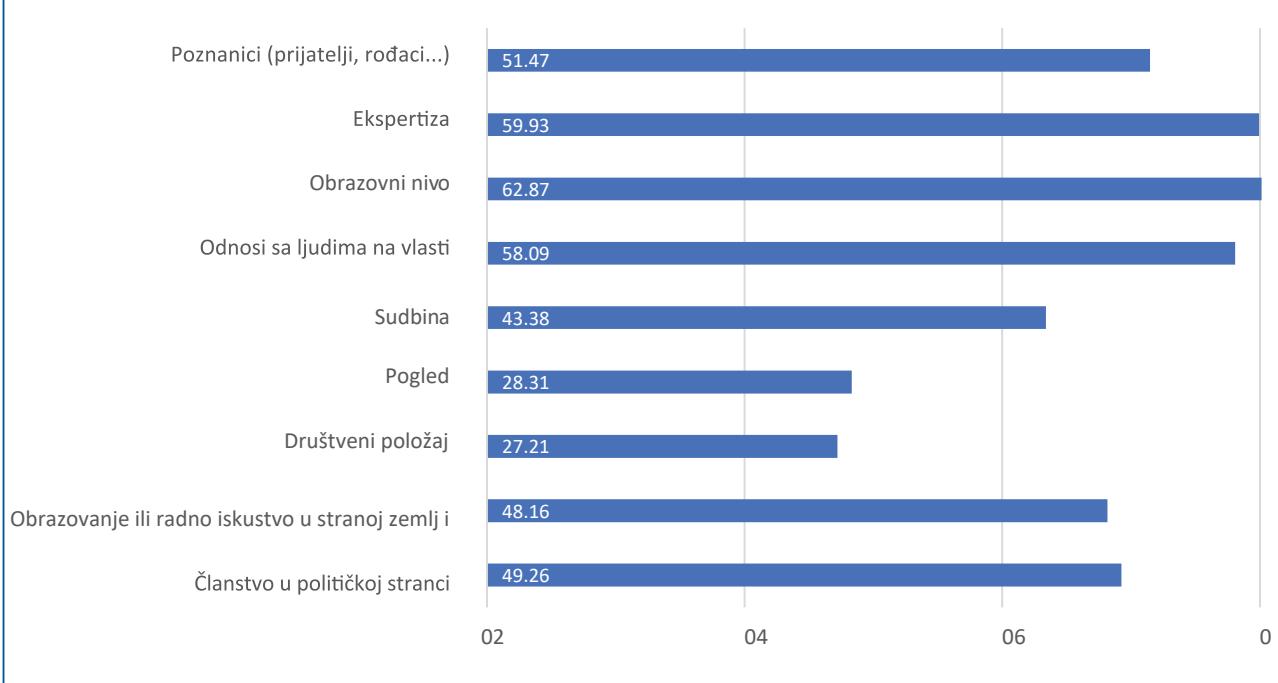
Slika 78.
Resursi koji se koriste za pronalaženje posla

U pogledu faktora koji omogućavaju lakše zapošljavanje, ispitanici su identifikovali tri najvažnija faktora zasnovana na zaslugama i ne-zaslugama: nivo obrazovanja (62,87%), zatim stručnost (59,93%) i odnos sa ljudima na vlasti (58,1%). Ostali faktori, u to spadaju poznanici

(porodica i prijatelji) (51,47%), članstvo u političkoj stranci (49,26%), međunarodno obrazovno ili radno iskustvo (49,16%), sreća (43,38%), izgled (28,31%) i socijalno poreklo (27,21%).

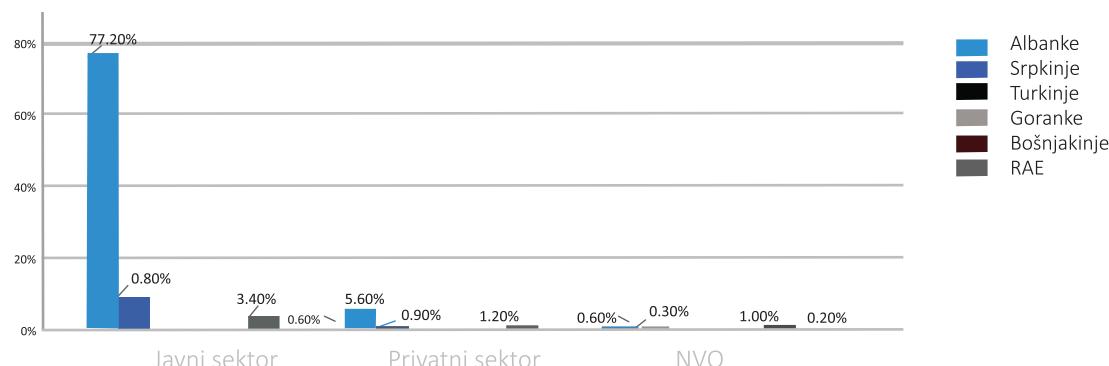
Slika 79.
Važni faktori pri pronalaženju posla

Ukupno 77,2% kosovskih Albanksi smatra da je javni sektor najpogodnije radno mesto za žene, zatim 5,6% koje se opredeljuju za privatni sektor i 0,8% se opre-

deluju za nevladin sektor. 8,8% kosovskih Srpskih bi preferiralo javni sektor, a zatim 0,9% onih koje bi više volele privatni sektor.

Slika 80.
Najpogodniji sektor za zapošljavanje

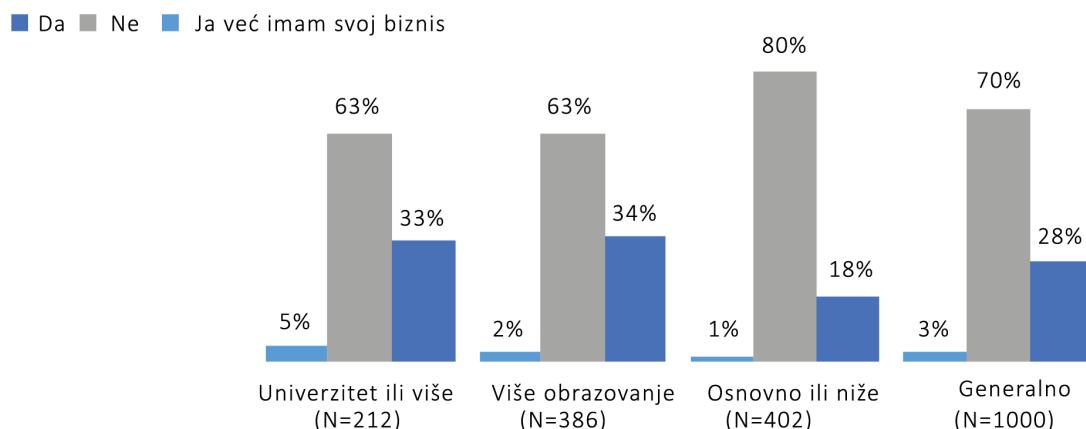

5.6 SAMOZAPOŠLJAVANJE

Procenat žena koje bi pokrenule sopstveni biznis je nizak (28%). Samo 3% ispitanika je izjavilo da već poseduje biznis. Žene sa višim obrazovanjem (34%) su

spremne da pokrenu sopstveni biznis od žena sa osnovnim i nižim stepenom obrazovanja.

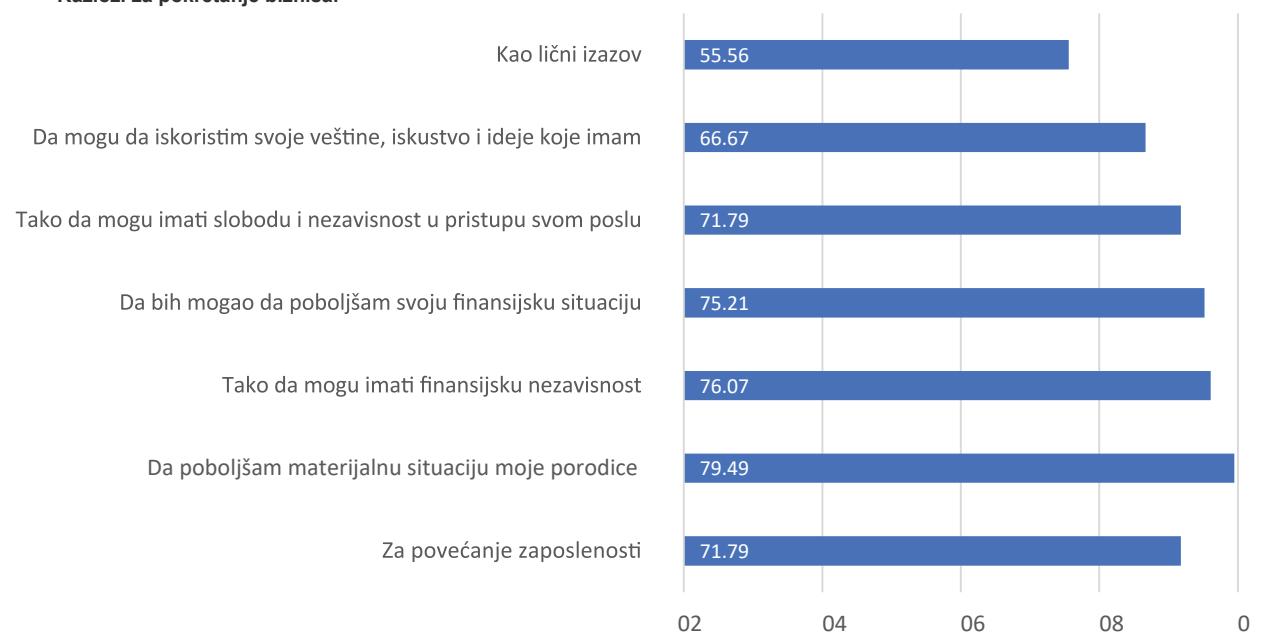
Slika 81.
Spremnost za pokretanje biznisa prema nivou obrazovanja

Najviše ispitanica bi započelo ili je započelo posao radi poboljšanja materijalnog stanja porodice (79,49%), zatim slede one koje žele finansijsku nezavisnost (76,07%), one koje žele da poboljšaju svoje materijalno stanje (75,21%) i one koje žele da uvećaju zaposlenje i

koje žele da imaju slobodu i nezavisnost u prilazu svom poslu (71,79%). Drugi razlog zbog kojeg bi ispitanice otvorile ili pokrenule biznis je želja da iskoriste svoje veštine, iskustvo i ideje (66,67%) i one koje otvaraju privatni biznis - to vide kao lični izazov (55,56%).

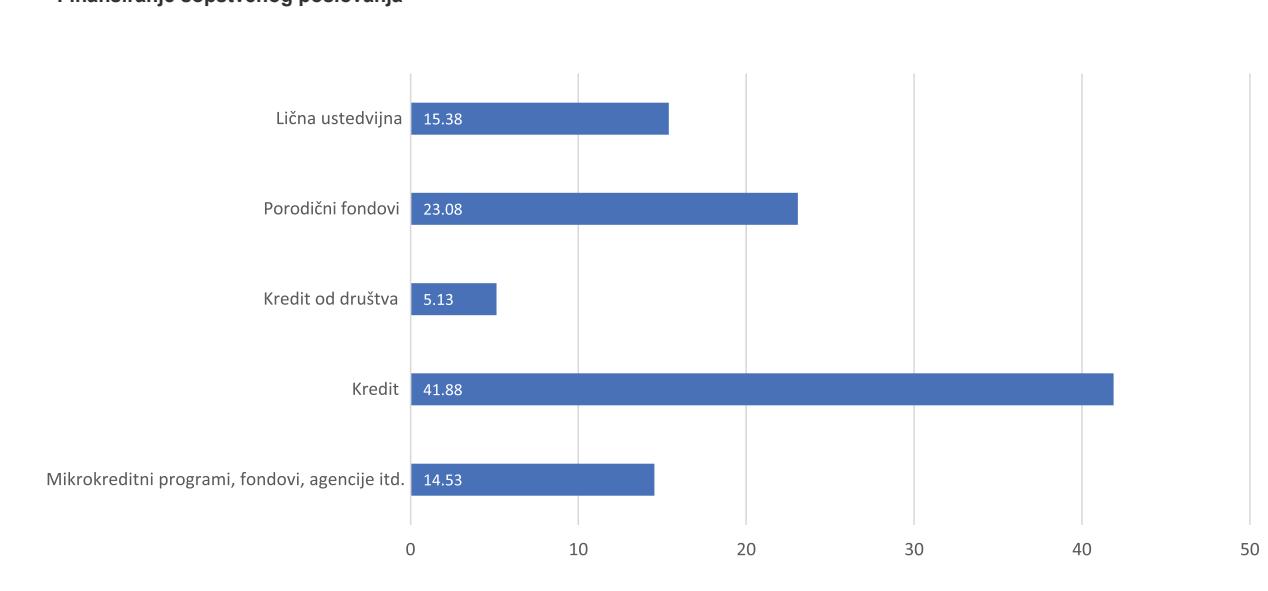
Slika 82.
Razlozi za pokretanje biznisa.

Ispitanice su takođe pitane kako bi finansirale svoj posao ako bi ga pokrenule. Najviše ispitanica (49,88%) finansiralo bi svoje poslovanje putem bankarskog kredita, a zatim korišćenjem porodičnih sredstava

(23,08%), lična štednja (15,38%), programi mikrokreditnih fondova i agencija (14,53%) i najmanje krediti prijatelja (5,13%).

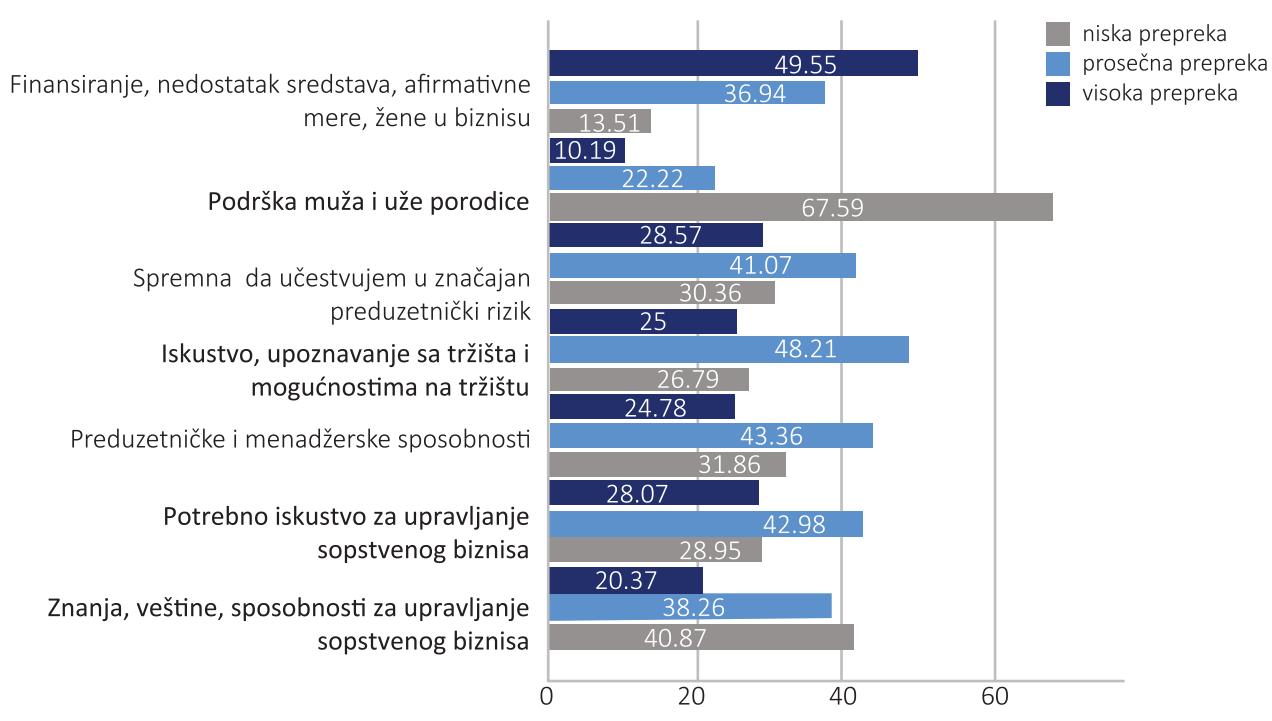
Slika 83.
Finansiranje sopstvenog poslovanja

Na pitanje da rangiraju barijere koje očekuju da započnu sopstveni biznis, identifikovana je najveća rizična prepreka nedostatak finansiranja i imovine, kao i nedostatak afirmativnih mera za žene u biznisu (49,55%), a zatim nedostatak spremnosti na preuzimanje preduzetničkog rizika (28,57%); nedostatak iskustva (28,07%), nedostatak preduzetničkog iskustva i

nepoznavanje tržišta (25%), nedostatak preduzetničkih i upravljačkih veština (24,78%) i konačno, nedostatak znanja, veština, sposobnosti za vođenje sopstvenog biznisa (20,87%). Vredi napomenuti da je nedostatak podrške muža i uže porodice identifikovan kao najniža barijera visokog rizika za pokretanje biznisa (10,19%).

Slika 84.
Prepreke za pokretanje biznisa

5.7 STANJE U OBRAZOVANJU

Učešće u osnovnom i srednjem obrazovanju na Kosovu je visoko i iznosi 100% za osnovno, 91% za niže srednje i 79,6% za više srednje (Ministarstvo obrazovanja, nauke, tehnologije i inovacija, 2022). Postoji stopa odustajanja od obaveznog obrazovanja od 3,4% i za devojčice i za dečake. Nisko je učešće u predškolskim ustanovama ranog obrazovanja za petogodišnju decu sa 89% i za decu od 3-5 godina sa 37%. Prema istim podacima, 57% učenika u gimnazijama su žene, a 42% u stručnom obrazovanju su muškarci. Podaci ASK-a takođe pokazuju veće stope upisa na bačelor, master i doktorski nivo i stope diplomiranja za žene nego za muškarce (Kosovska agencija za statistiku, 2022).

Ispitanice u ovoj studiji su pitane o njihovom viđenju obrazovanja kao žena. U ovom odeljku analizirani su

opšti pogledi o obrazovanju, obrazovno iskustvo i vrednosti, kao i uloge koje obrazovni sistem promoviše.

5.8 STAVOVI PREMA OBRAZOVANJU

Da bi istražili opšte stavove o obrazovanju, od ispitanika je zatraženo da ocene svoj nivo slaganja na skali od 1 (uopšte se ne slažem) do 5 (u potpunosti se slažem).

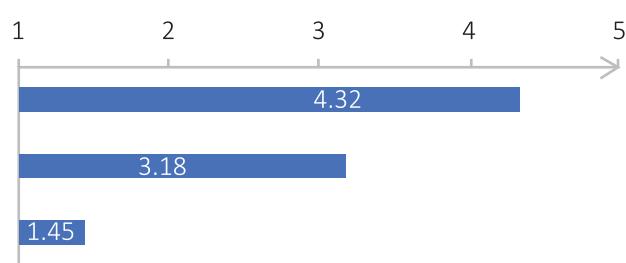
Najveći stepen slaganja izražen je za konstataciju „obrazovanje je važno za budućnost žene i za bolji život“ (m 4,32) bez statističkih razlika u pogledu mesta stanovanja, stepena obrazovanja, starosti i materijalnog stanja.

Slika 85.
Pogledi na obrazovanje

Uopšte se ne slažem

Potpuno se slažem

- Obrazovanje je važno za budućnost jedne žene i da ima bolji život
- Imam/imala sam dovoljnih mogućnosti za obrazovanje
- Obrazovanje je važnije za muškarce nego za žene

Ukupno 60,3% se složilo, a 20% se složilo da je obrazovanje važno za budućnost žene i za bolji život. Mali deo žena se u potpunosti ne slaže sa ovom tvrdnjom (6,1%), dok je 13,6% bilo neutralno u svojim odgovorima. Postoji mala razlika u pogledu etničke pripadnosti gde Albanke imaju nižu srednju vrednost slaganja (m3,2) u poređenju sa Srpskinjama i RAE ženama (m4,2). Podaci raščlanjeni prema mestu stanovanja pokazuju da se žene koje žive u ruralnim sredinama (1,6) manje ne slažu sa tvrdnjom da je obrazovanje važnije za muškarce, nego za žene, nego za žene koje žive u urbanim sredinama (1,2).

Podaci raščlanjeni po stepenu obrazovanja pokazuju da što su ispitanici manje obrazovani, to se manje ne slažu sa ovom tvrdnjom i obrnuto, što su ispitanici obrazovaniji, to se više ne slažu sa ovom tvrdnjom. Na primer, ispitanici sa osnovnim ili nižim stepenom obrazovanja beleže vrednost od 1,8, dok je vrednost za ispitanike sa visokim obrazovanjem 1,3, a vrednost za ispitanike sa visokom ili višom diplomom je 1,2.

U vezi sa tvrdnjom „Imala sam adekvatne mogućnosti da se obrazujem“ (m 3,18), gradske žene su imale nešto adekvatnije mogućnostidaseobrazuju(m3,39)odženana selu (m3,06). Podaci raščlanjeni prema starosti pokazuju da najadekvatnije mogućnosti za sticanje obrazovanja

uživale su žene od 60-65 godina (32%), zatim od 50-59 godina (27,2%), od 40-49 godina, (20,4%), od 30-39 godina (13,6%) i na kraju, one od 18-29 godina (6,8%). Ovo pokazuje pad zadovoljstva mogućnostima obrazovanja među mlađim generacijama. Ukupno 7,64% onih koje su završile master studije reklo je da su imale adekvatne mogućnosti za obrazovanje. Približno 27,07% onih koje su završile isto se izjasnilo, zatim 2,24% onih sa stručnim obrazovanjem, 41,08% sa srednjom školom, 12,74% sa završenim osnovnim obrazovanjem, 3,50% sa nezavršenim osnovnim obrazovanjem i 5,3% koje nemaju obrazovanje. Etnički raščlanjeni podaci pokazuju da su najadekvatnije mogućnosti za obrazovanje imale kosovske Albanke (84%), zatim kosovske Srpskinje (10,4%) i kosovske Romkinje, kosovske Aškalije i kosovske Egipčanke (4,8%).

Podaci raščlanjeni prema materijalnoj situaciji ispitanica ističu sledeći trend: 37,6% onih koje mogu da priušte osnovna dobra, ali moraju da štede, imalo je adekvatne obrazovne mogućnosti, a slede one koje mogu da priušte osnovna dobra, ali ne mogu da štede za budućnost (28,8%), one koje teško mogu da priušte kupovinu osnovnih dobara (16,4%), one koje mogu da priušte sve i mogu da uštede (14%) i na kraju one koje ne mogu da priušte kupovinu osnovnih dobara (3,7%).

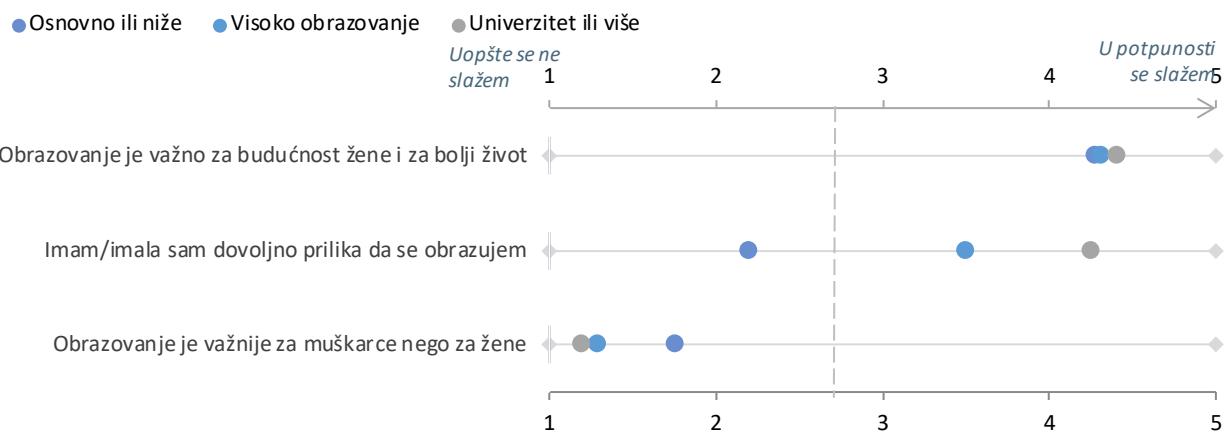
Slika 86.
Obrazovni stavovi prema etničkoj pripadnosti

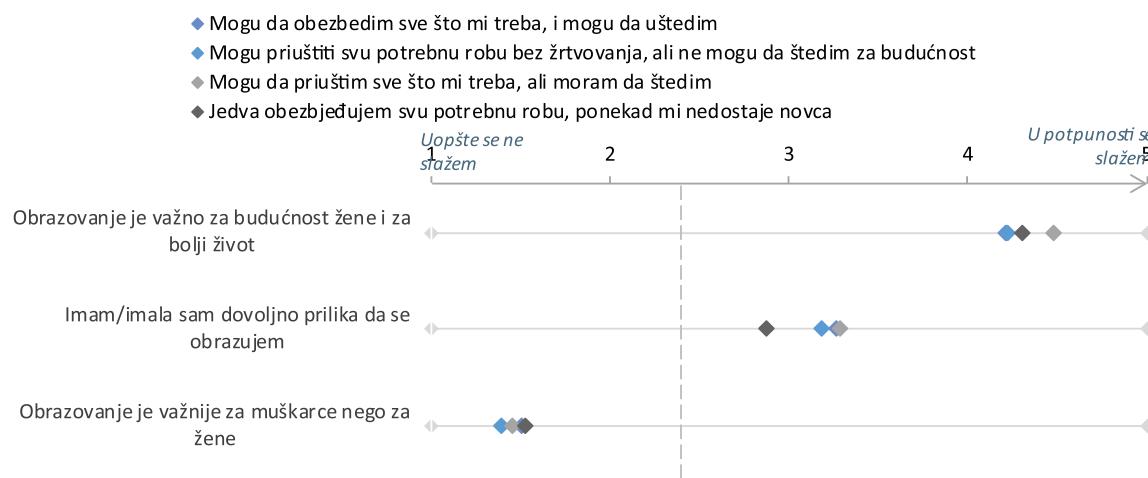
Slika 87.
Pogled na obrazovanje prema mestu stanovanja

Slika 88.
Pogledi na obrazovanje prema stepenu obrazovanja

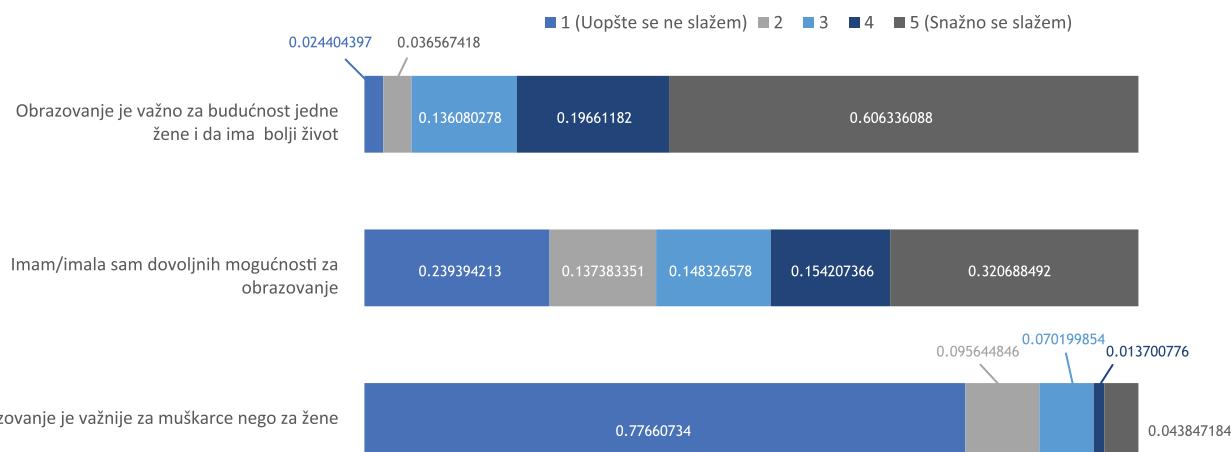
Slika 89.
Obrazovni pogledi prema finansijskoj situaciji

Podaci raščlanjeni prema finansijskoj situaciji pokazuju da se sve grupe snažno ne slažu da je obrazovanje važnije za muškarce nego za žene. Grupa koja se najmanje ne slaže sa ovom tvrdnjom je ona koja jedva može

da priušti sva neophodna dobra i kojoj ponekad nedostaje novca (1,55), dok se grupa koja se najviše ne slaže sa ovom tvrdnjom je grupa koja može da priušti sva neophodna dobra, ali ne može da štedi na budućnost (1,4).

Slika 90.
Važnost obrazovanja

5.9 ŠTA OBRAZOVNI SISTEM PODUČAVA O ULOZI ŽENA?

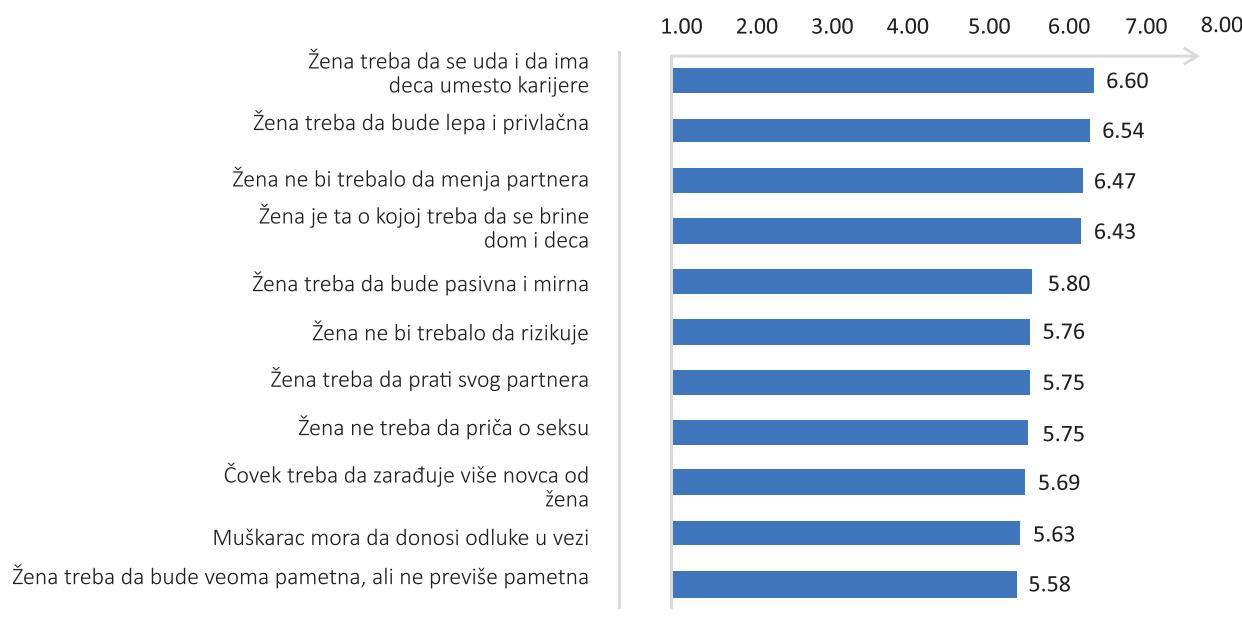
Obrazovni sistem igra važnu ulogu u formiraju vrednosti i prakse u društvu. Najdirektniji oblici uticaja su nastavni plan i program, udžbenici i nastavne prakse. Nastavni plan i program je definisan kao „odabir iz kulture društva“ gde donosioci odluka biraju znanja, stavove, vrednosti i druge važne aspekte društvenog života kako bi se preneli budućim generacijama (Lavton, 1975, str. 7).

Kosovski nastavni plan i program jasno se bavi pristupom ljudskih prava uključujući rodnu ravnopravnost; međutim, udžbenici i nastavne metodologije i prakse smatraju se glavnim faktorom u promovisanju patrijarhalnih vrednosti. Na primer, analiza udžbenika koju je uradio Centar za ravnopravnost polova identifikovala je prakse stereotipa kod svih aktera koji se bave pisanjem udžbenika, uključujući autore, ilustratore, recenzente i

službenike ministarstva, tvrdeći da udžbenici kao glavni izvor za nastavnike imaju direktni uticaj na to koje poruke su prenete na stanovništvo. Slično tome, jedna od glavnih briga u vezi sa implementacijom nastavnog plana i programa su nastavne prakse koje se više oslanjaju na udžbenike.

Žene u ovoj studiji su pitane kakve poruke su im nametnute tokom njihovog formalnog obrazovanja. Predstavljeno im je 11 izjava koje sadrže stereotipe o ženama tražeći od njih da ocenuju dominaciju tvrdnje na skali od 1 do 3, gde 1 uopšte nije dominantna, 2 je umereno dominantna, a 3 je veoma dominantna. Prikazani su rezultati koji pokazuju rangiranje najdominantnijih poruka koje su prijavile žene.

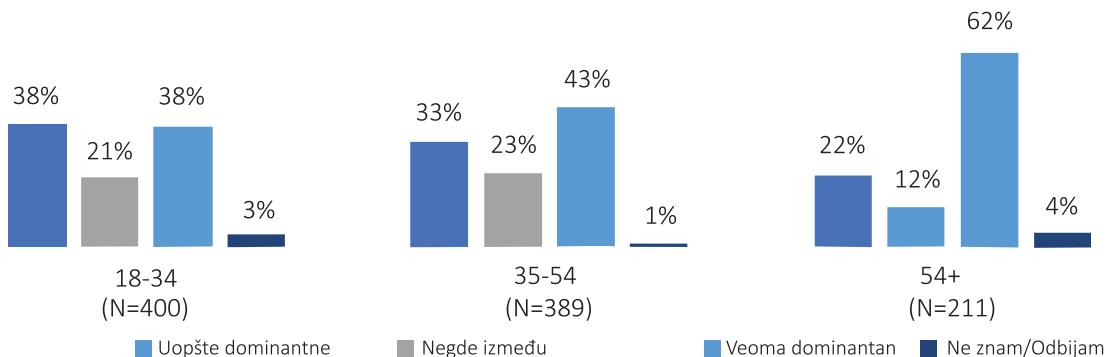
Slika 91.
Poruke koje nameću obrazovne institucije Fridmanov srednji rang

Najdominantnija nametnuta poruka bila je da „žene treba da se udaju i rađaju decu umesto karijere“ (45% žena je tu izjavu ocenilo kao veoma dominantnu). Postoji značajna razlika prikazana prema godinama, sa 62% starijih od 54 godine (najveća stopa) u poređenju sa 32% od

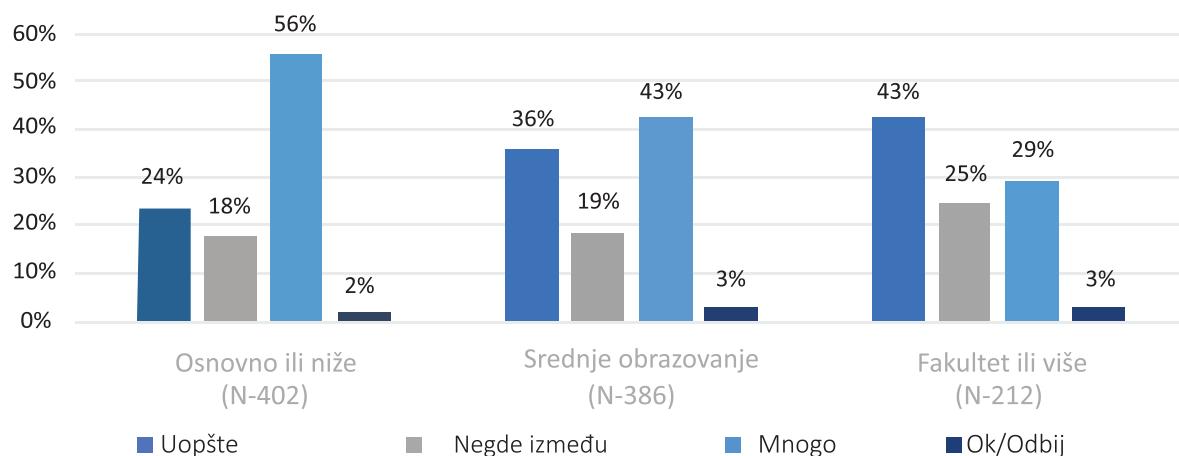
18-29 godina (najniža stopa). Žene sa osnovnim obrazovanjem su izjavile da su čule ovu poruku više (56%), u poređenju sa ženama sa srednjim obrazovanjem (43%) i ženama sa visokim obrazovanjem (29%).

Slika 92.
Žena treba da se uda i ima decu umesto karijere, po godinama

Slika 93.

Žena treba da se uđa i ima decu umesto karijere prema stepenu obrazovanja

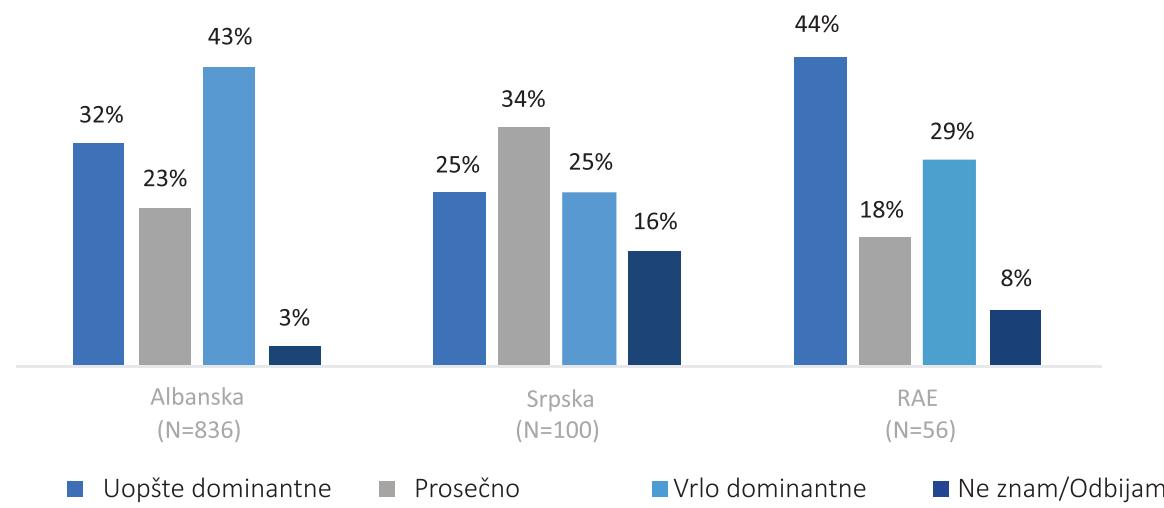

Druga najdominantnija poruka je „žena treba da bude lepa i privlačna“ (40% je navelo da je izjava dominantna), a „žene su te koje treba da se brinu o domu i deci“ (39%). Statistička

razlika je prikazana prema etničkoj pripadnosti, sa 43% kosovskih Albanaca reklo je da je ovo veoma dominantna poruka (najveća stopa) u poređenju sa drugim etničkim grupama kosovski RAE (29%), kosovski Srbi (25%).

Slika 94.

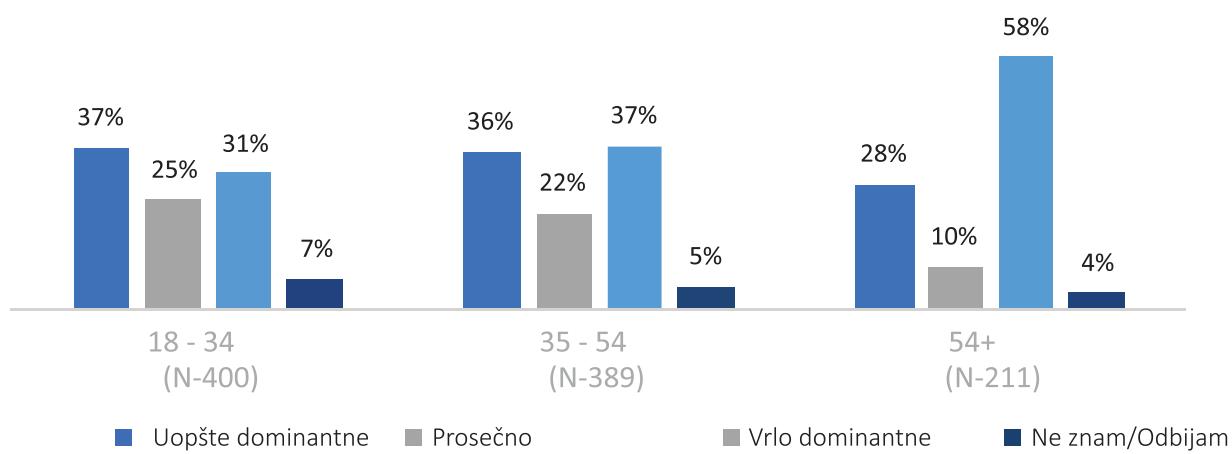
Dominantne poruke po etničkim grupama

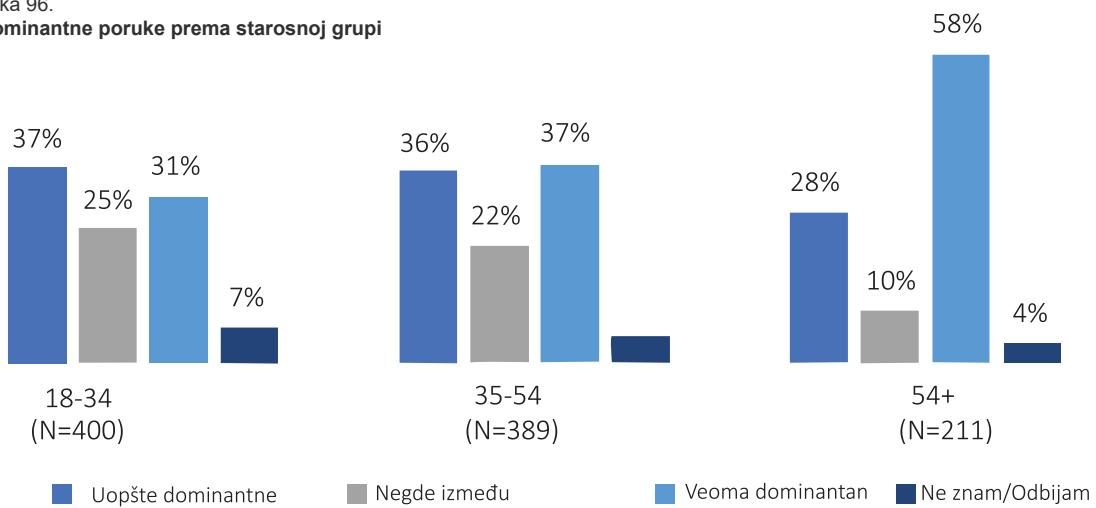
Treća poruka je bila „žene ne treba da menjaju partnera“ (39% je reklo da je ovo veoma dominantno, a 21% donekle dominantno). Žene u godinama

grupa +54, prijavila je da je čula ovu poruku sa najvećom stopom (58%) u poređenju sa drugim starosnim grupama.

Slika 95.
Žena ne bi trebalo da menja partnera ili da ih ima previše, po godinama

Slika 96.
Dominantne poruke prema starosnoj grupi

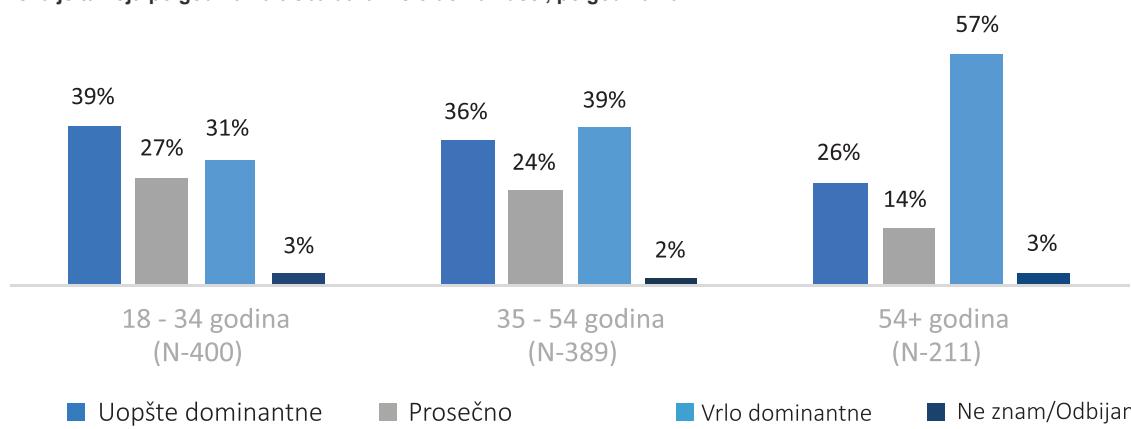

Četvrta je „žene treba da vode računa o domu i deci“, gde je 39% žena reklo da je ovo veoma dominantna poruka, a 23% žena je reklo da je to donekle dominantna poruka.

Statistička razlika se primećuje kod žena starijih od 54 godine (57%) i žena sa osnovnim obrazovanjem (53%) u poređenju sa drugim starosnim grupama i nivoima obrazovanja.

Slika 97.

Žena je ta koja po godinama treba da brine o domu i deci, po godinama

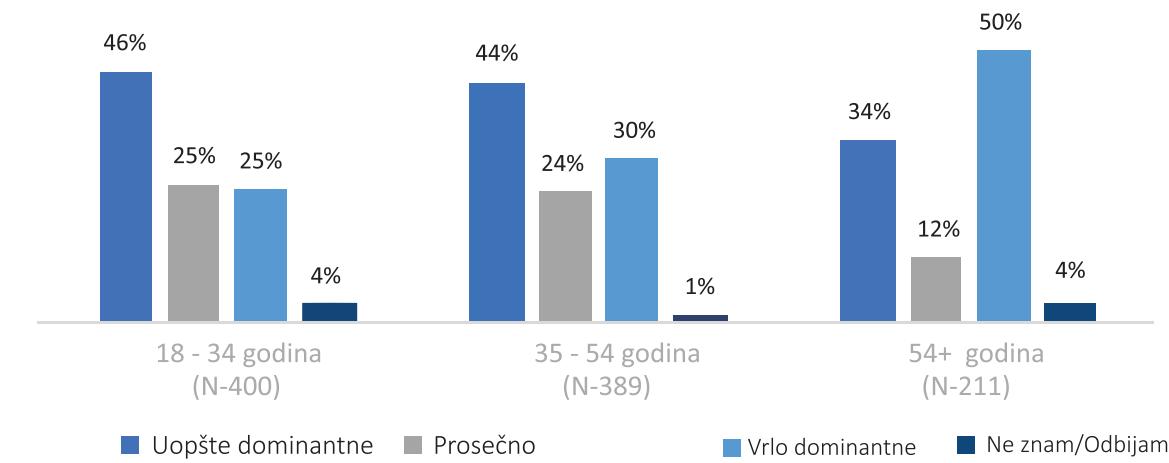

Peta poruka je „žene treba da budu pasivne i tihe“, a za 32% žena ovo je bila veoma dominantna poruka. Uočena je statistička razlika prema starosti i etničkoj pripadnosti kod žena starosne grupe 54+ čuju ovu

poruku češće (47%), u poređenju sa drugim starosnim grupama 18-34 (25%) i 35-54 (26%). Kosovski Albanci navode više stope za ovu poruku (34%) u poređenju sa kosovskim Srbima (26%) i kosovskim RAE (20%).

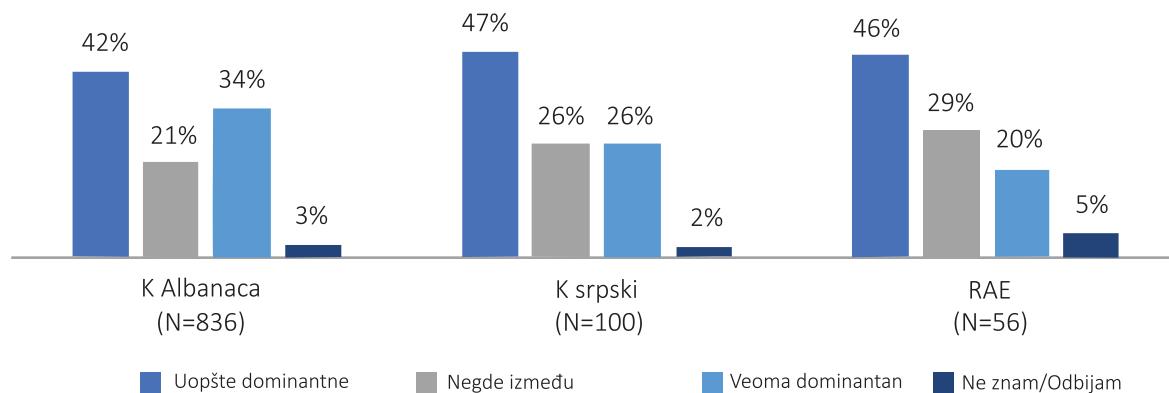
Slika 98.

Žena treba da bude pasivna i tiha, po godinama

Slika 99.

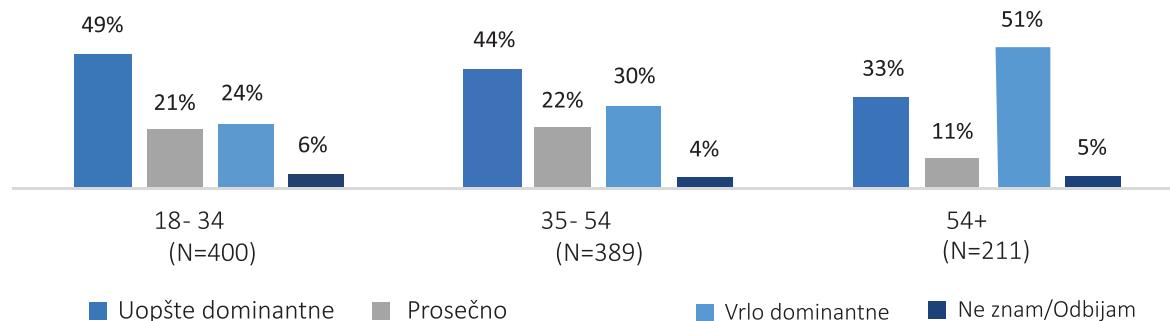
Žena treba da bude pasivna i tiha, po etničkoj pripadnosti

Šesta poruka je bila „žene ne bi trebalo da rizikuju“ i 32% žena je izjavilo da je poruka veoma dominantna. Statička razlika se uočava prema starosnoj dobi koju žene

starosne grupe 54+ navode ova poruka je veoma dominantna (51%) u poređenju sa drugim starosnim grupama

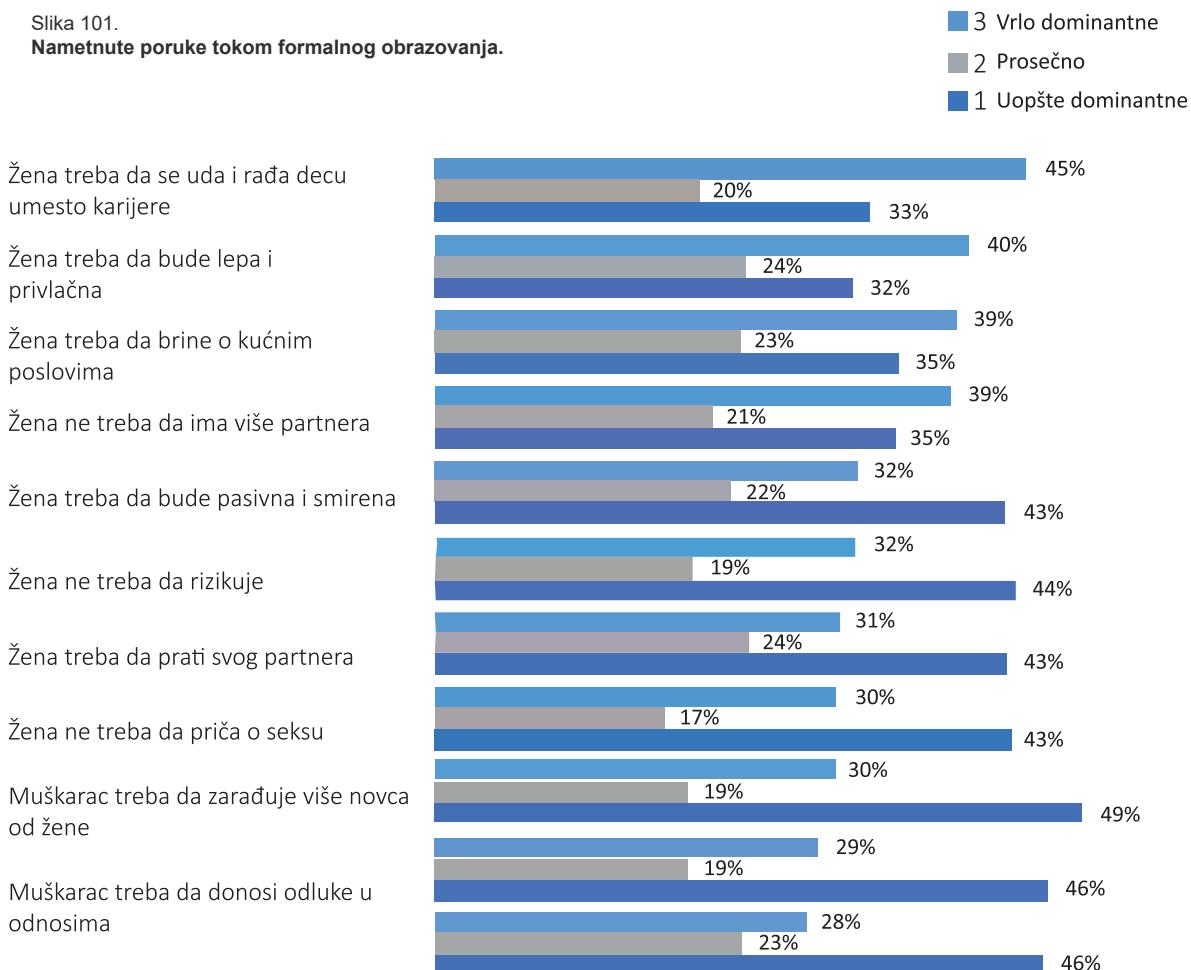
Slika 100.
Žena ne treba da rizikuje, po godinama

Ukupno 30% žena je rečeno da ne treba da pričaju o seksu, dok je najmanje dominantna karakteristika (49%) da muškarci treba da imaju/zarađuju više novca od žena. Za 46% žena poruka da muškarci treba da donose odluke u vezi nije bila dominantan ohrabreni stav, dok je

za 29% bila veoma dominantna poruka. Konačno, samo 28% žena smatra da je stav da žena treba da bude pametna, ali ne previše pametna stav koji je podsticao obrazovni sistem, naspram 46% koji ne misle da je to uopšte bila dominantna poruka.

Slika 101.
Nametnute poruke tokom formalnog obrazovanja.

ZAKLJUČCI

- **Samо 24%** žena koje učestvuju u anketi radi (21% zaposlenih, 2% samozaposlenih i 1% slobodnih), dok su ostale učesnice nezaposlene (15% nezaposlenih, penzionera 10%, nesposobnih za rad 1 % i studiranje 12%).
- Žene u ovoj studiji generalno pokazuju **pozitivne stavove** prema svom radnom mestu u pogledu tretmana, ne prijavljuju diskriminaciju i umereno zadovoljstvo platama.
- Ogromna većina žena u ovoj studiji (**95 %**) navelo je da se nikada nisu osećale diskriminisano.
- Žene su prijavile indiferentnost prema **zadovoljstvu plata (40,25%)**, ne prijavljujući nikakvu specifičnu diskriminaciju u pogledu plaćanja u javnom ili privatnom sektoru, ali je zadovoljstvo platama bilo veće u Prištini (m=5) u poređenju sa drugim regionima (m=3).
- Žene **pokazuju malo poverenja u traženje pomoći u vezi sa diskriminacijom** gde se više žena (26,69%) ne bi obraćalo nikome, 18% bi zatražilo pomoć od menadžera, a 16% bi se obratilo antidiskriminacionim komisijama.
- **Samо 49,25% žena bi želelo da napreduje na rukovodeće pozicije**, pokazujući uglavnom malo interesovanja, ali bez navođenja konkretnih razloga, i ne slažu se da ih obaveze čuvanja dece sprečavaju da dobiju više pozicije.
- Žene pokazuju **umerenu spremnost za doživotno učenje**. 42,17% žena se u potpunosti slaže i slaže u pogledu spremnosti, 35,8% nema planove za karijeru za narednih pet godina, 32,6 % ima planove za svoju karijeru u narednih pet godina, a 39% nije spremno da se šrtvuje radi napredovanja u karijeri.
- Gledajui proaktivnost posla, 30,53% koristi internet da traži posao, 25,85% kontaktira direktno kompanije, 29% traži pomoć od uspešnih ljudi, 19,49% traži posao preko agencija za zapošljavanje i 11,44% koristi političke veze.
- Žene **nisu informisane i nisu imale pristup mogućnostima obuke** koje se nude na Kosovu. 39,41% smatra da nema dovoljno mogućnosti za obuku, 31,78% nema informacija o mogućnostima obuke, ali 62,1% je spremno da investira u dalje obrazovanje i obuku.
- **Samо 6,26% žena** je pohađalo neformalno obrazovanje tokom prethodne godine.
- Tri najvažnija faktora (od 9) za pronalaženje posla su nivo obrazovanja (62,87%), stručnost (59,93%) i odnos sa ljudima na vlasti (58%).
- Žene generalno više vole da budu zaposlene u javnom sektoru.
- Samo 28% žena iskazuje **interesovanje da poseduje biznis**, identifikujući najveće barijere kao nedostatak finansija i afirmativnih mera za žene praćene nedostatkom preduzetničkih veština, nedostatak

iskustva i nedostatak znanja i veština.

- Žene **imaju pozitivan stav prema obrazovanju** sa visokim slaganjem (m=4,32) da je „obrazovanje važno za nećiju budućnost i bolji život“ sa malim razlikom prema etničkoj pripadnosti, pri čemu Albanke prijavljuju niže slaganje (m=3,2) u odnosu na Srpske i RAE žene (m=4,2).
- **Urbane žene su imale nešto adekvatnije mogućnosti za obrazovanje** (m=3,6) u poređenju sa ženama na selu (m=3,06) sa sve većim zadovoljstvom mogućnostima obrazovanja kod starijih žena.
- Sistem formalnog obrazovanja nastavlja da podučava tradicionalne uloge, a tri najčešće rangirane poruke su: „**žene treba da budu lepe i privlačne (40,02%)**, „**žene treba da brinu o domu i deci**“ (39,9%), „**žene treba da bude pasivne i tihe**“ (32,1%).
- Poruke koje nameću tradicionalne uloge i vrednosti uglavnom prijavljuju mlađe žene od 18-29 godina i starije žene od 60-65 godina, što pokazuje prisustvo nametanja poruke u postojećem obrazovnom sistemu.
- Poruka da žene moraju biti lepe i privlačne najviše navode mlade žene od 18-29 godina (30,32%), a zatim žene od 60-65 godina (20,45%).
- Slično tome, poruka da žena treba da brine o domu i deci, najzastupljenija je kod mlađih žena (18-29 godina, 24,11%) i (starije žene (60-65, 22,84%) i žena na selu (58%). 42% žena smatra da žene treba da budu lepe i privlačne.

PREPORUKE

- Preporučuje se **poboljšanje statistike** o zapošljavanju žena uopšte i njihovom raspoređivanju na rukovodeće pozicije i odbore u javnom i privatnom sektoru.
- Unaprediti informacije o **mogućnostima zapošljavanja i razvoja karijere** namenjene ženama.
- Kreirajte **programe karijerinog savetovanja** za žene.
- Podsticati **proaktivno ponašanje u traženju posla** i razvoju karijere.
- **Identifikujte žene za obuku za napredovanje u karijeri**, uključujući rukovodeće i menadžerske pozicije
- Informisati žene o **diskriminaciji i mehanizmima zaštite** od diskriminacije.
- **Obezbediti obuku** za menadžere i antidiskriminacioni komitet za promovisanje antidiskriminacije i rešavanje slučajeva diskriminacije.
- **Obezbediti mehanizme** za besplatnu pravnu pomoć u vezi sa diskriminacijom na radnom mestu.
- **Pratiti kvotu zapošljavanja** žena u skladu sa Zakonom o ravноправnosti polova u svim institucijama
- **Razvijati formalno i neformalno programe obrazovanja** usmerenih na oblasti zapošljavanja žena.

- Odrediti sredstva za pokretanje biznisa koje su osnovale i koje su u vlasništvu žena.
- **Obezbediti mentorske programe** za žene preduzetnice.
- Analizirati nastavne planove i programe i udžbenike sa specifičnom metodologijom i mehanizmima odr
bravanja **kako bi se izbegli rodni stereotipi**.
- Sprovesti dalja **istraživanja u obrazovnim institucijama** u pogledu njihove politike i prakse rodne ravnopravnosti.
- **Uvesti školske projekte** koji se fokusiraju na rodnu ravnopravnost.

6.

POLITIKA I UČEŠĆE

Osnovni preduslov rodnog kvaliteta i istinske demokratije je učešće žena u politici, što vodi direktnom angažmanu u javnom odlučivanju i osigurava odgovornost. Postoje ograničenja u vođenju žena i političkom učešću na lokalnom i globalnom nivou. Oni su nedovoljno zastupljeni kao glasači i ne učestvuju ravnopravno u demokratskom upravljanju. Put kojim žene mogu da zauzimaju izabrane funkcije postignut je naporima kolektivnog rada organizacija, a ne pojedinaca. Na primer, ženski društveni klubovi su osnovani u devetnaestom veku, a do kraja veka došlo je do porasta ženskih grupa za politiku (Beckwith, 2000). Ženske organizacije su u poslednje vreme evoluirale fokusirajući se na rodna iskustva žena, sa ciljem da podigne svest o pravima žena i podrže ih da se kandiduju za funkcije.

Republika Kosovo je 2021. godine označila početak novog poglavlja parlamentarnim izborima sa jednom političkom partijom koja je osvojila većinu u Skupštini. Vjosa Osmani-Sadriu, bila je političarka sa najviše glasova u istoriji Kosova. Štaviše, postoji rekord od 43 predstavnice u Skupštini od 120 poslanika, što je premašilo rodnu kvotu od 30%. Pored toga, Atifete Jahjaga je bila prva žena koja je izabrana za Predsednicu 2011. Zatim je 2013. godine žena gradonačelnica Mimoza Kusari izabrana u opštini Đakovica. Osmani-Sadriu je izabrana za Predsednicu od strane parlamenta na petogodišnji mandat. Ovo pokazuje sve aktivniju ulogu žena lidera u politici, uprkos prisustvu rodne nejednakosti (Balcani & Transeuropa, 2002).

Iako je Kosovo do sada imalo dve žene predsednice, ostaju pitanja koja treba rešiti kako bi se povećalo učešće žena u političkim procesima i procesima donošenja odluka. Političke stranke i dalje uključuju žene na izbornu listu kako bi ispunile kvote, a ne da bi ih osnažile kao buduće lidere. Štaviše, žene nisu zadovoljne neprijateljskim političkim okruženjem i izazovima u vezi sa pristupom finansijama i političkom podrškom (NDI, 2021). Stoga bi trebalo uložiti više napora za demokratski napredak savremenog društva, povećanje broja žena aktera u javnom odlučivanju i kreiranju politike.

6.1 PERCEPCIJE O TRENUTNOM STATUSU RAVNOPRAVNOSTI ŽENA

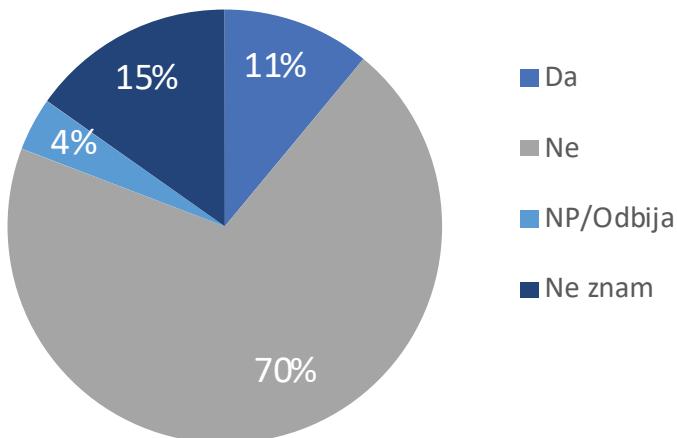
Ova studija analizira percepciju ispitanika o statusu ravnopravnosti žena na Kosovu, uključujući izražavanje njihovih političkih stavova, interesovanje za politička pitanja i uopšte njihovu svest o zakonodavstvu o rođnoj ravnopravnosti. Podaci pokazuju da je poverenje žena u uticaj na političke procese u zemlji veoma nisko. Može biti da su nizak nivo poverenja ili nisko učešće u političkim partijama neprekidan ciklus. Ili nizak nivo poverenja u njihovu sposobnost da utiču na politiku sprečava žene da se pridruže strankama ili se vrlo mali broj žena ikada pridruži političkim strankama (npr. jer bez infrastrukture za brigu o deci i starima, žene nemaju vremena da volontiraju u političkim partijama), što može dovesti do toga da imaju malo poverenja u svoju sposobnost da utiču na politiku. Politička aktivnost žena na Kosovu je veoma niska među intervjuisanim ispitanicima ove studije, (3%), dok je 97% njih izjavilo da nisu politički aktivne. Ove brojke su zabrinjavajuće imajući u vidu da se povećao broj žena koje su izabrane u parlament bez potrebe za rođnom kvotom. Birači više glasaju za žene kandidate na nacionalnim izborima. Na republičkim izborima 2022. godine bile su opštine kao što su Kamenica i Gnjilane gde je više od 42% od ukupnog broja glasova bilo za žene kandidate.

Što se tiče nivoa aktivnosti na osnovu političkih pitanja, vrlo mali broj žena je istaklo da ih zanima ili veoma zanima lokalna politika (11%), zatim regionalna politika (9%), nacionalna politika (8%), politika Srbije (8%)), politika uopšte (6%), politika EU (7%) i politika SAD (7%). Da je interesovanje žena za lokalnu politiku veće u poređenju sa nacionalnom politikom ili čak međunarodnom politikom, može se potvrditi većim učešćem žena na lokalnim nego nacionalnim izborima. Angažman žena u javnim poslovima je na marginama od 30%. Naši nalazi pokazuju da su žene nešto aktivnije u članstvu u nevladinim organizacijama, a manje u političkim partijama ili čak poslovnim udruženjima. Članstvo u nekoj političkoj stranci ima mali potencijal za povećanje, jer je u ovoj studiji kada smo ispitanike pitali da li su spremni da se pridruže političkim partijama taj broj veoma nizak (3%).

Slika 102.
Članstvo u organizacijama

	1- Da	2- Ponekad	3- Ne	Odbija/NP
NVO	28%	5%	65%	2%
Ženske organizacije	28%	5%	65%	2%
Sindikata radnika	27%	3%	68%	2%
Dobrovoljne organizacije	27%	7%	64%	2%
Političke stranke	27%	4%	68%	2%
Poljoprivrednog udruženja	26%	2%	69%	2%
Interesnih grupa	26%	5%	67%	2%
Poslovnih udruženja	26%	4%	68%	2%
Hobi grupe	26%	5%	67%	2%

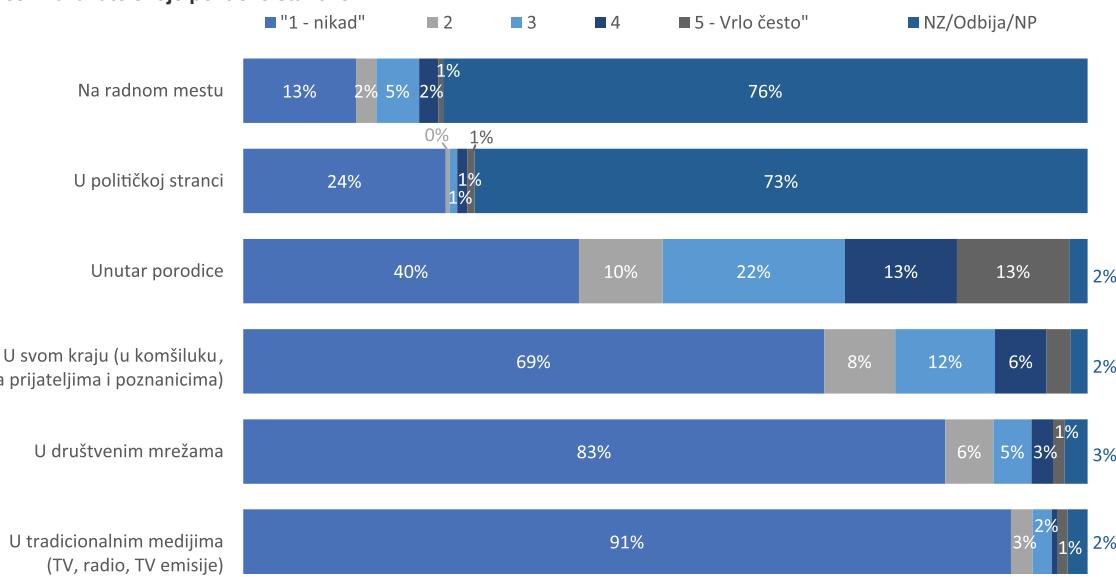
Slika 103.
Percepcija o sopstvenim političkim stavovima

Oko 26% žena svoje političke stavove izražava u porodići, a zatim u komšiluku (9%), sa prijateljima i poznanicima (9%), na društvenim mrežama (4%), na radnom mestu (3%), u političkoj partiji (2%) i na tradicionalnim medijima, kao što su TV, radio, TV emisije (2%). Zanimljivo je istaći da je u pogledu izražavanja političkih stavova na radnom mestu i u političkoj stranci većina ispitanika (između 73-78%) odbila da odgovori ili je rekla da je ne

primenljivo. Ovi podaci pokazuju da su žene otvorenije u izražavanju svojih političkih stavova u uskim porodičnim krugovima - gde je strah od predrasuda manje moguć – nego u spoljnjim krugovima sa većom publikom. Ovo oklevanje može biti posledica straha od predrasuda drugih ili visokog standarda koji su sebi postavili da bi javno izneli svoja politička mišljenja.

Slika 104.

Gde najčešće izražavate svoje političke stavove?

Većina intervjuisanih žena (70%) ne misli da mogu da utiću na politiku u svojoj zemlji izražavanjem svojih stavova. Ovaj rezultat objašnjava slabo interesovanje i izražavanje političkih stavova od strane žena, jer ne veruju da mogu da naprave razliku. Samo 11% žena smatra da bi trebalo da izražavaju političke stavove jer mogu efikasno da utiću na politiku. Nalazi o ovom pitanju mogu se tumačiti i kao odgovor na prethodno pitanje, u vezi sa oklevanjem žena da javno iskažu svoje političko mišljenje, jer ne smatraju da je izražavanje političkih stavova delotvorna mera uticaja na politiku.

Nalazi o informisanosti o Zakonu o ravnopravnosti polova nisu iznenađujući, jer su žene koje žive u urbanim sredinama nešto svesnije postojanja takvog zakona u odnosu na one koje žive na selu, a shodno tome i one sa visokim obrazovanjem svesni od onih sa nižim obrazovanjem. Treba napomenuti razliku između svesti o postojanju takvog zakona, jer je većina žena izjavila da su svesne (72%), i znanja o tome šta zakon namerava da reguliše, jer je samo manje od polovine (42%) izjavilo da su upoznati sa takozvanom političkom platformom „50/50“. Kada raščlanimo podatke po stepenu obrazovanja, podaci pokazuju da što je više obrazovanje, to je veća svest o postojanju Zakona o ravnopravnosti polova, 87% u slučaju žena sa fakultetom ili višom diplomom, 78% onih sa visokim obrazovanjem i 58% onih sa osnovnim obrazovanjem ili nižim.

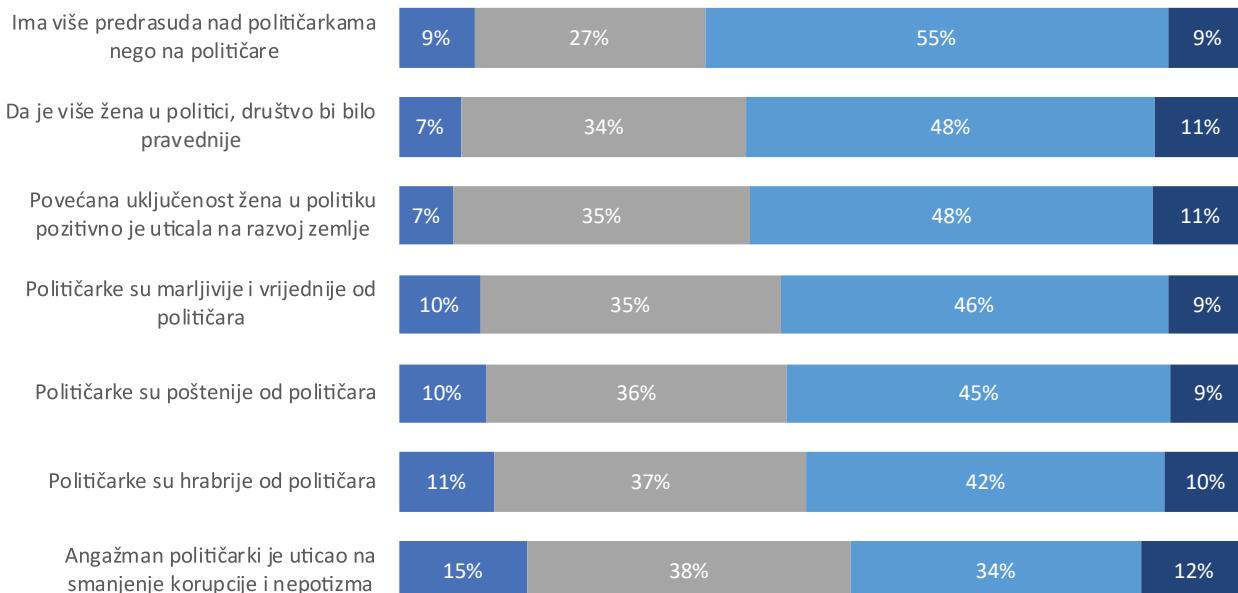
Što se tiče ocene političarki i političara, žene su navele da se u potpunosti slažu sa ovim izjavama:

- Političarke imaju više predrasuda od muškaraca političara (55%);
- Da je više žena u politici, društvo bi bilo pravednije (48%);
- Povećano učešće žena u politici imalo je pozitivan uticaj na razvoj zemlje (48%);
- Političarke su vrednije i vrednije od političara (46%);
- Političarke su poštenije od muškaraca političara (45%);
- Političarke su hrabrije od muškaraca političara (42%); i
- Angažovanje političarki uticalo je na smanjenje korupcije i nepotizma (34%)

Naša studija pokazuje neprijateljsko okruženje za žene koje se bave politikom, jer oko dve trećine njih smatra da su žene sa većim predrasudama od političara. Ali, s druge strane, smatraju da bi veće angažovanje žena u politici doprinelo stvaranju pravednijeg društva i da bi imalo veći uticaj na razvoj zemlje. Čak i ako se pokaže da političko okruženje nije povoljno za žene u politici, smatraju da se to okruženje može poboljšati većim angažmanom žena i to može poslužiti da se institucije ohrabre da preduzmu afirmativne mjere koje omogućavaju veće uključivanje žena u politiku.

Slika 105.
Stavovi za žene naspram muškaraca politički učinak

■ 1 (Uopšte se ne slažem) ■ 2 (Prosečno se slažem) ■ 5 (U potpunosti se slažem) ■ Odbija/NZ

Iako su rezultati procene učinka žena u odnosu na političarke slični po regionima, žene iz urbanih sredina su izjavile da se slažu više od žena u ruralnim sredinama oko svake od ovih izjava. Kada uporedimo žene sa

različitim nivoom obrazovanja, rezultati za učinak žena u odnosu na političare muškaraca' su slični. Vrednosti su nešto veće kod obrazovanih žena u odnosu na one manje obrazovane.

“Mislim da bi trebalo biti više angažovanja kako bi interesi žena bili zastupljeni na nacionalnom nivou, dok je učešće veoma malo na lokalnom nivou. (28, Mitrovica)

„U idealnom svetu, voleo bih da uopšte nema rodnih kvota. (...) Pred nama je dug put da stignemo do tačke kada možemo reći da ukidamo kvote.” (zaposlen u NVO sektoru)

„Mislim da zastupljenost ne bi trebalo da bude ograničena na 30%, ali bi trebalo da bude 50%, jer mislim da su žene smelije u politici. I takođe, pošto smo manje zastupljeni, još uvek treba da povećamo nivo zastupljenosti.” (Zdravstveni i socijalni radnik, Đakovica)

6.2 INTERES ZA POLITIKU I POLITIČKO UČEŠĆE

Globalni trendovi pokazuju da se povećava poverenje u demokratiju – kao najbolji model upravljanja – ali istovremeno i poverenje u institucije opada. Što građani imaju više obrazovanja, to manje veruju institucijama. Cinizam prema politici je u porastu, a političke stranke se ne vide kao privlačne od strane mladih za politički angažman. Kosovo nije izuzetak od ovih globalnih trendova.

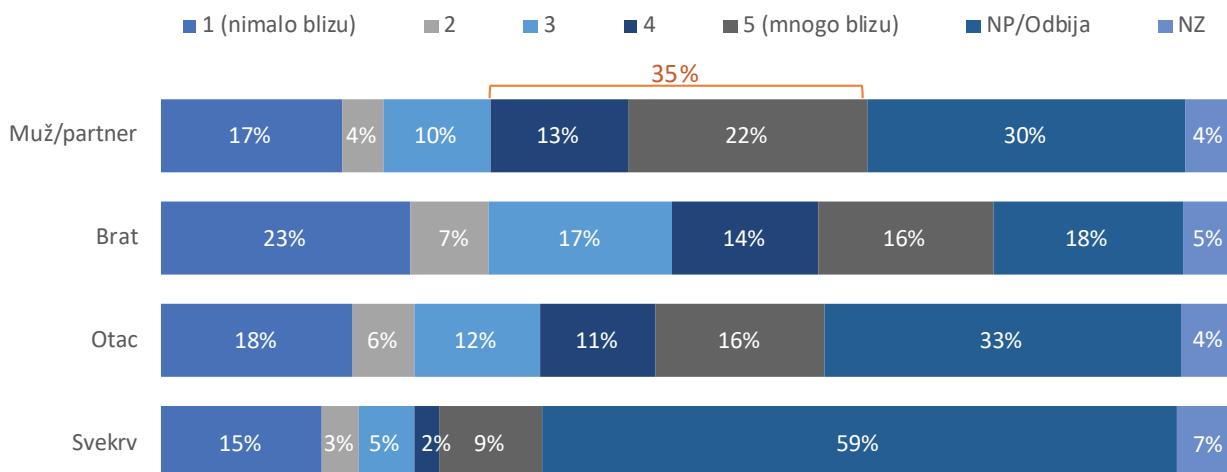
va. Naša studija pokazuje nizak nivo političkog učešća žena i nedostatak volje da se učlane u političku partiju.

Ženski politički stavovi i uverenja prisno se dele sa muškarcima u njihovoј porodici. 35% njih je prijavilo bliskih ili veoma bliskih političkih stavova i uverenja sa svojim mužem/partnerom, a oko 21% je izjavilo da

nemaju bliske političke stavove i uverenja. Slično, 30% žena je izjavilo da dele bliske političke stavove i uverenja sa svojom braćom, dok je još 30% izjavilo da nemaju bliske stavove i uverenja o politici. 27% žena izjavile su da dele bliske političke stavove i uverenja sa svojim ocem, dok je 24% reklo ne. 11% je izjavilo bliske političke

stavove i uverenja sa svojim tastom, dok je 18% izjavilo da nemaju bliske stavove. 59% žena nije odgovorilo ili je odbilo da odgovori na pitanje o ovom izjavili.

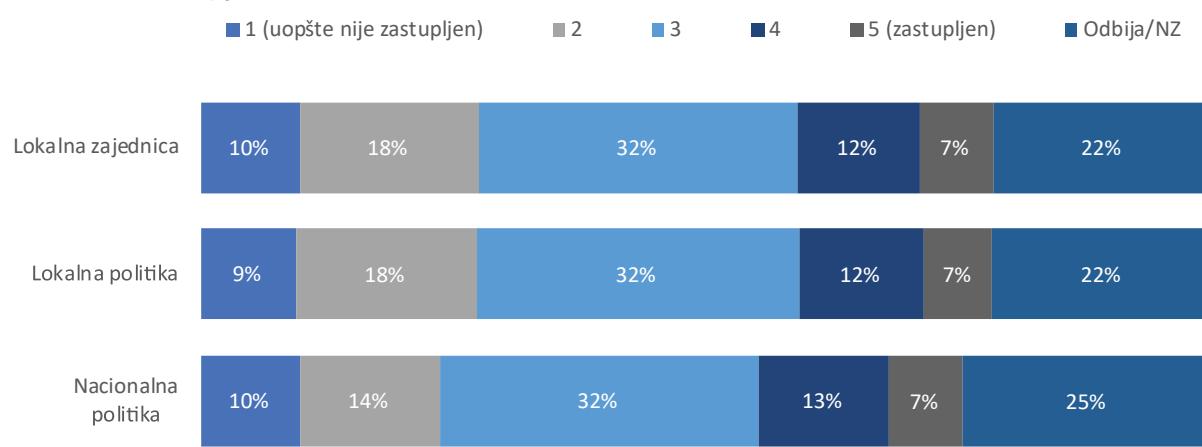
Slika 106.
Politički stavovi u poređenju sa članovima porodice

U pogledu zastupljenosti interesa žena u lokalnoj zajednici, lokalnoj i nacionalnoj politici, rezultati nisu zadovoljavajući. Samo 19-20% žena je izjavilo da su dobro predstavljene, dok 24-28% smatra da njihovi interesi nisu dobro predstavljeni. Ovi nalazi ne iznenadjuju s ob-

zirom na nizak nivo zastupljenosti žena u lokalnoj upravi i nedostatak specifičnih politika za žene, kao i mogućnosti da se pokriju troškovi projekata za žene od strane lokalnih vlasti ili zajednica.

Slika 107.
Interesi žena zastupljeni na različitim nivoima

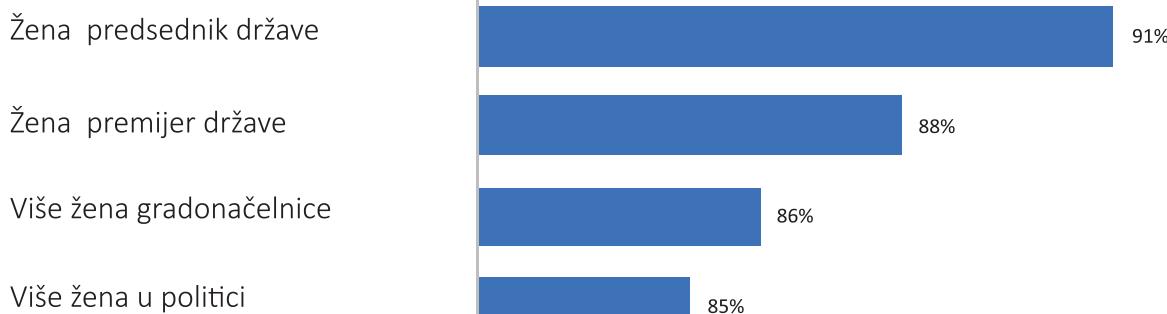
Većina ispitanika (85%) smatra da bi trebalo da bude više žena na političkim pozicijama, dok 86% smatra da bi trebalo da bude više žena predsednica opština; 88% kaže da bi zemlja trebalo da ima ženu za premijera, a 91% je izjavilo da želi ženu kao predsednicu. Nalazi

ukazuju da postoji snažna podrška povećanom učešću žena u politici. Čini se da je podrška ženama u lokalnoj politici nešto manja u odnosu na nacionalnu, iako izborni rezultati žena nisu zadovoljavajući u okalne izbore u poređenju sa nacionalnim izborima. Od proglašenja

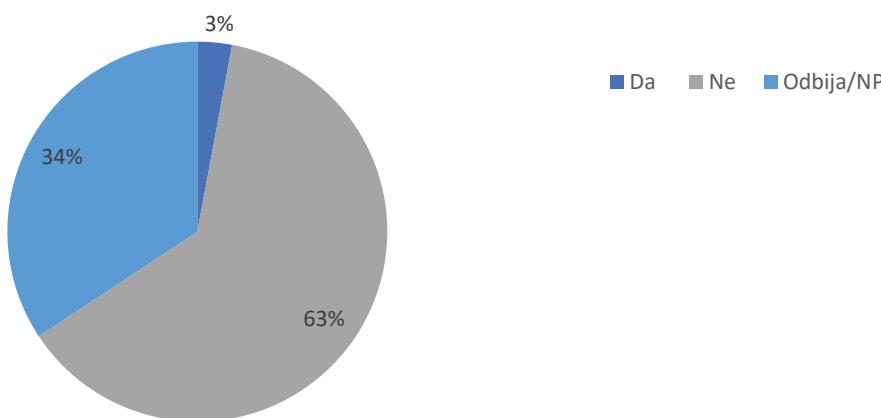
nezavisnosti 2008. godine, u 38 opština na Kosovu, izabrane su samo dve žene kandidata, iako je 86% ispitanika u našoj studiji reklo da podržava da više žena

budu predsednici opština. Što se tiče izbora predsednika države, čini se da je izbor dveju žena u toj ulozi uticalo na nivo podrške.

Slika 108.
Stavovi o više žena na visokim pozicijama

Slika 109.
Ako postanem član političke stranke

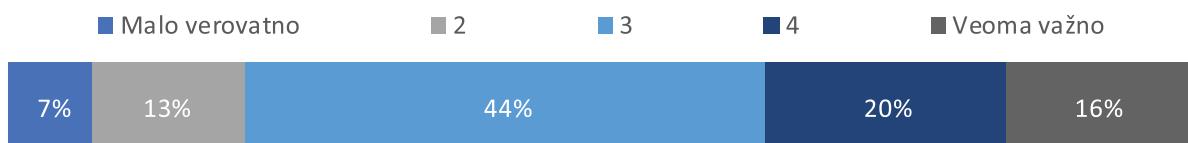
Žene u Republici Kosovo pokazuju izuzetno nizak nivo motivacije za političko učešće što se ogleda u nalazima da se čak 70% „uopšte ne bavi politikom“, a 16% je veoma retko aktivno. Samo 1% žena je prijavilo visok nivo političkog učešća, a 13% je imalo samopercepцију umerenog participativnog učinka. To ukazuje na nedostatak participativne političke kulture i osećaja da nisu u stanju da naprave promene u svom društvu.

Manje od polovine ispitanika (44%) izjavilo je da je u proseku povećano učešće žena u politici pozitivan uticaj

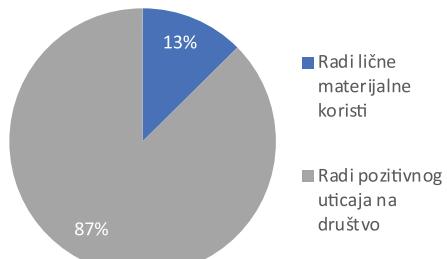
na razvoj zemlje, dok 36% smatra da je njihovo učešće bitno ili veoma važno, a na kraju, 20% je izjavilo da nije važno da li učestvuju ili ne u politici.

Nalazi pokazuju da uprkos čvrstom uverenju da bi učešće žena u politici imalo pozitivan razvoj u zemlji, one ne učestvuju u političkom životu, što je svojevrsna apstinencija od jednakog napora muškaraca i žena da razviju zemlju.

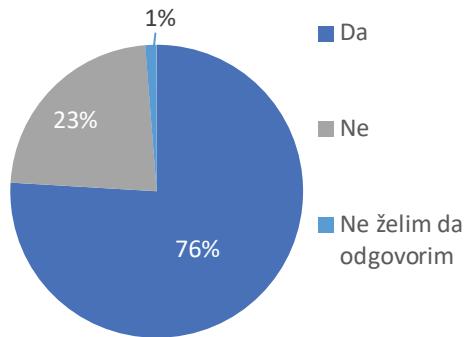
Slika 110
Učešće žena ima pozitivan uticaj

Slika 111.
Ako postanem član političke stranke, uradiću to

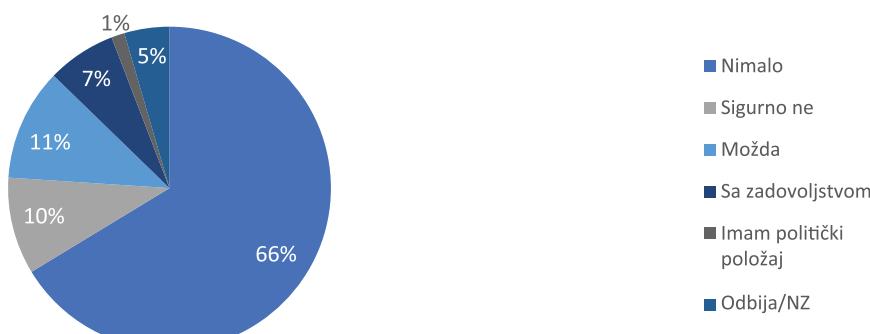
Slika 112.
Glasanje na poslednjim parlamentarnim izborima

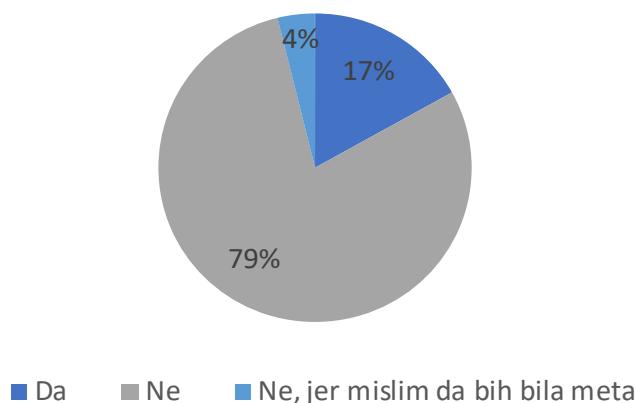
Većina učesnica je izjavila da je glavni razlog zašto se političarke bave politikom njihova potreba da promene društvo nabolje, dok samo 13% veruje da se bave radi lične materijalne koristi. Nalazi su prilično suprotni opštoj percepciji političara, na koje se gleda više kao na ljude koji se bave politikom radi lične koristi, a ne za opšte dobro. Ovaj podatak je dodatni pokazatelj koji potvrđuje stav da se žene generalno vide kao manje korumpirane od muškaraca.

Samo 17% žena je izjavilo da će učestvovati u protestu kako bi pokažu svoje neslaganje sa određenom politikom. Ovo ukazuje na to da žene osjećaju da nemaju moć da utiču na promene u razvoju politike i da nisu spremne da svoju primedbu pokažu u jačem obliku. Prema ovim podacima, žene češće ostvaruju svoje ciljeve mekšim metodama.

Slika 113.
Da li biste izuzeli politički položaj?

Slika 114.
Da li biste učestvovali u protestu da biste pokazali svoje neslaganje sa određenom politikom?

Većina žena je izjavila da bi, ukoliko bi postale član političke partije, to učinile da bi imale pozitivan uticaj na društvo (87%), dok je samo 13% njih izjavilo da bi se pridružile radi lične materijalne koristi.

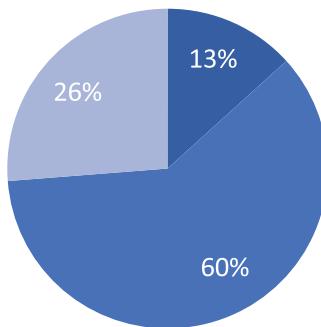
Većina ispitanika (63%) je izjavila da neće postati član političke stranke, a samo 3% je reklo da bi. To ukazuje da ili ne žele da troše vreme i energiju u političkoj stranci, ili sumnjuju da će se njihov glas čuti.

Nizak nivo spremnosti žena da se pridruže političkoj stranci rezultirao je političkim prostorom kojim dominiraju muškarci, a muškarcima koji zauzimaju većinu političkih pozicija. S druge strane, političke partije ne nude prijateljsko okruženje za žene i nisu preduzele nikakve posebne mere ili kampanje da privuku više žena da postanu članice njihovih političkih partija.

Nizak nivo učešća žena u političkim partijama je oslabio političke partije, u smislu njihove sveobuhvatne formulacije politike i političke zastupljenosti.

Slika 115.
Zašto se političarke bave politikom...

- Uglavnom radi lične materijalne koristi
- Uglavnom zbog njihove potrebe da menjaju društvo na bolje
- Odbija/NZ

Najviše žena je izjavilo da je glasalo na poslednjim parlamentarnim izborima (76%), dok samo 23% nije učestvovalo u poslednjem glasačkom procesu.

Ovo ukazuje na veliko interesovanje žena da se njihov glas čuje, ali samo anonimno.

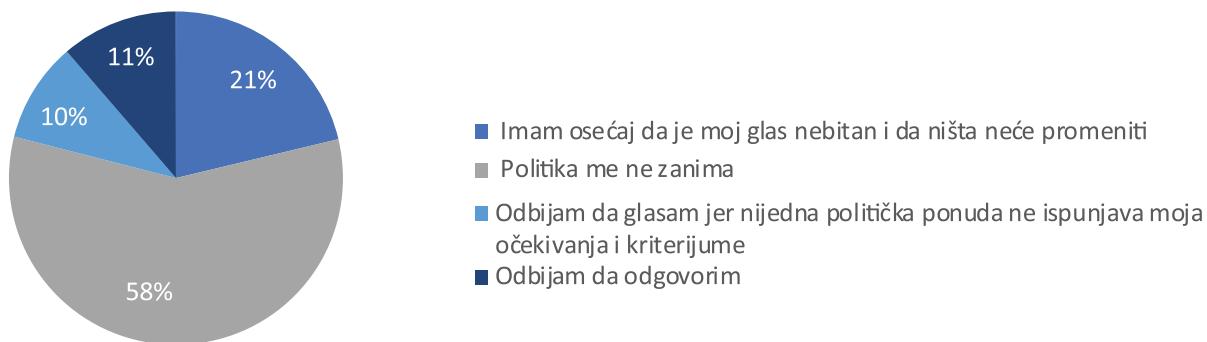
Većina žena koje nisu glasale navele su razlog da ih politika ne zanima (58%), zatim žene koje smatraju da je njihov glas nebitan i da to neće ništa promeniti (21%) i one koje su izjavile da nema političkih ponuda ispunjava njihova očekivanja i kriterijume (10%).

Većina žena (60%) je izjavila da glasaju na izborima isključivo na osnovu ličnih političkih uverenja i političkih vrednosti, slede one koje glasaju na isti način kao i muški članovi njihove porodice (11%), a neki drugi glasaju za lične beneficije (zapošljavanje, poslovanje, itd.) (4%). Samo 9% žena glasa tako da se ženska pitanja rešavaju u institucijama.

Što se tiče gledišta žena o pravu glasa, 42% je izjavilo da je to izuzetno važno sredstvo političkog uticaja, zatim oni koji ga smatraju formalnom procedurom (35%), zatim oni koji to smatraju nebitnim. (11%), a oni koji smatraju da je to mala prilika da iskažu političku preferenciju (12%).

Broj žena koje bi prihvatile političke funkcije je veoma mali. Samo 1% već ima političku poziciju, dok je samo 7% izjavilo da bi takvu poziciju prihvatiло sa zadovoljstvom. Većina (66%) ne bi prihvatiла takvu poziciju.

Slika 116.
Razlozi neglasanja

Ova visoka stopa odbacivanja političkih pozicija povezana je sa niže navedenim podacima, gde se promocija žena u politici vidi samo uz podršku nekoga moćnog, a ne njihovim zaslugama.

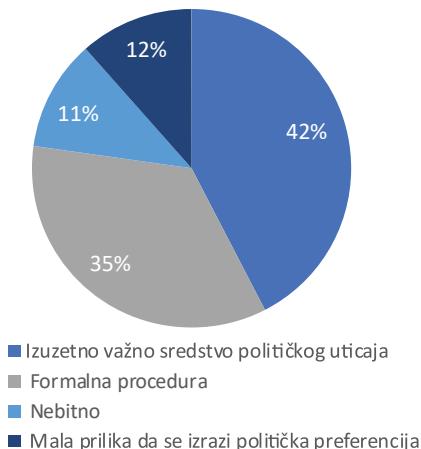
Rezultati izjava za političke pozicije pokazuju veću saglasnost za sledeće izjave:

- Lični i profesionalni kapaciteti i kvaliteti su ključni za politički položaj (43%).
- Promocija žena u političkoj arenii rezultat je njihovih ličnih i profesionalnih kvaliteta (43%);
- Političke funkcije dobijaju isključivo ljudi koji su članovi političke stranke (45%);
- Za političku poziciju treba imati podršku nekog veoma važnog politički (40%); i
- Ne osećam se kompetentnim za bilo kakvu političku funkciju (42%).

- S druge strane, najveća neslaganja su prijavljena za ove izjave:
- Promocija žena u politici je rezultat porodičnih odnosa (49%);
- Politika je „muška“ stvar i zato žene ne bi trebalo da se bave politikom (62%).
- Žena treba da bude „nemoralna“ da bi bila deo političke pozicije (68%).
- Promocija žena u politici je rezultat njihove „seksualne naklonosti“ ili izgleda (69%); i veoma sam zaljubljenik u politiku (71%).

Ovo ukazuje na to da žene veruju da treba da imaju kapacitete i veštine da zauzmu političku poziciju, a mnoge od njih smatraju da nisu kompetentne. Štaviše, nisu se složili da žene treba da budu nemoralne ili da traže seksualne usluge da bi imale političku poziciju.

Slika 117.
Stavovi o pravu glasa

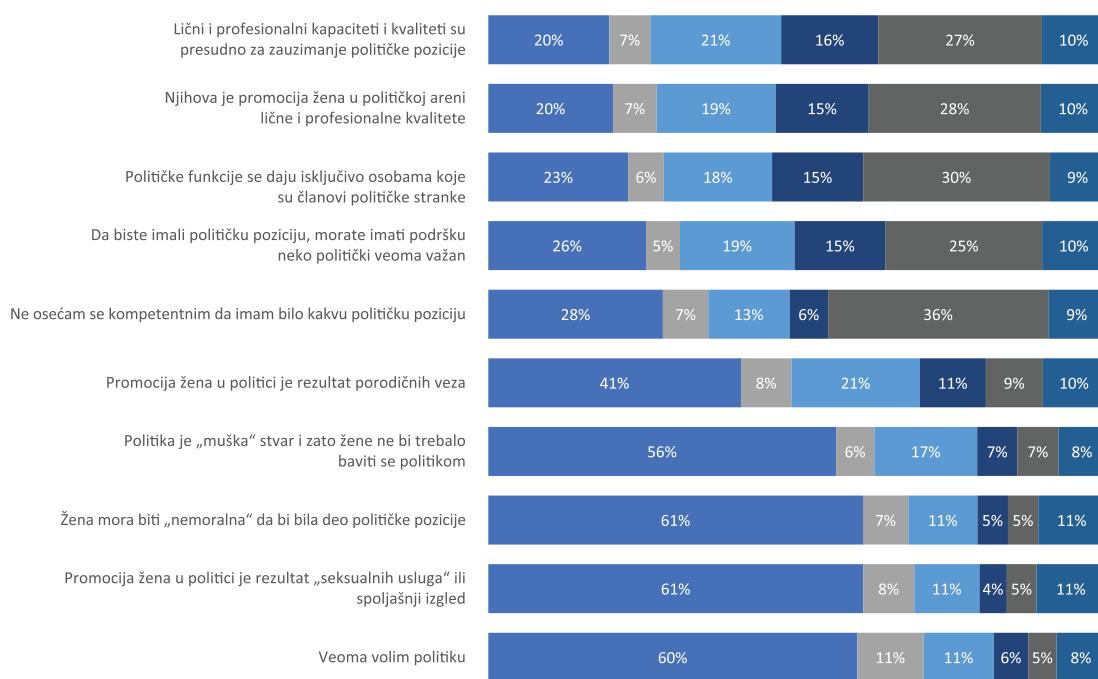

Slika 118.
Kada glasam na izborima

Slika 119.
Izjave o političkim pozicijama žena

■ 1 (Uopšte se ne slažem) ■ 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5 (U potpunosti se slažem) ■ Refuse/ND

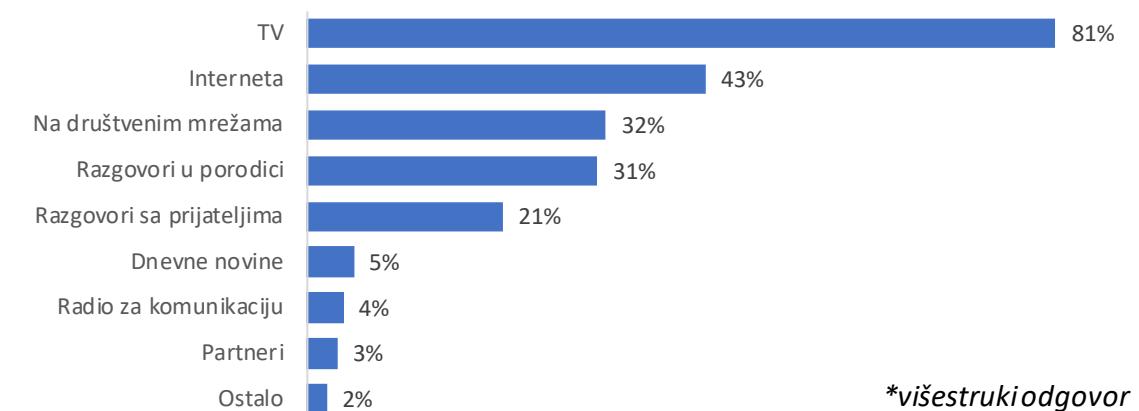

Što se tiče poverenja, više od polovine (53%) ispitanika je izjavilo da podjednako veruje političarima i političarima. 20% je izjavilo da ne veruje ni muškarcima ni ženama političarima. Međutim, 14% je navelo da više veruje ženama u politici, u poređenju sa 3% koje više veruje muškarcima.

Kada su u pitanju izvori informacija, nalazi su za-

nimljivi. Žene koriste tradicionalne medije kao izvor informacija za politička dešavanja. Više od dve trećine žena koristi TV (81%) kao izvor informacija za politička dešavanja, zatim internet (43%), onlajn društvene mreže (32%), diskusije u porodici (31%), razgovori sa prijateljima (21%), dnevne novine (5%), radio (4%), partner (3%) i ostalo (2%).

Slika 120.
Izvori informacija za politička dešavanja

Kvalitativni podaci iz diskusija fokus grupe

„Kada jednom otvorite Fejsbuk ili portal, imate političke vesti svuda, takođe i na televiziji. (34, Prizren)

„Kao društvo, izuzetno smo izloženi svakodnevnim događajima koji se dešavaju u politici, a sve to zbog mnogih političkih debata koje se svakodnevno vode. A danas im se pruža prilika da se informišu o dešavanjima u regionu i svetu, kao što je slučaj sa ukrajinsko-ruskim ratom. (51, Prizren).

„Iako se ne bave svi politikom, mi kao društvo imamo previše informacija o političkim kretanjima, a sve to kao rezultat raznih portala, TV debata i slično, čemu smo izuzetno izloženi. (38, Peć)

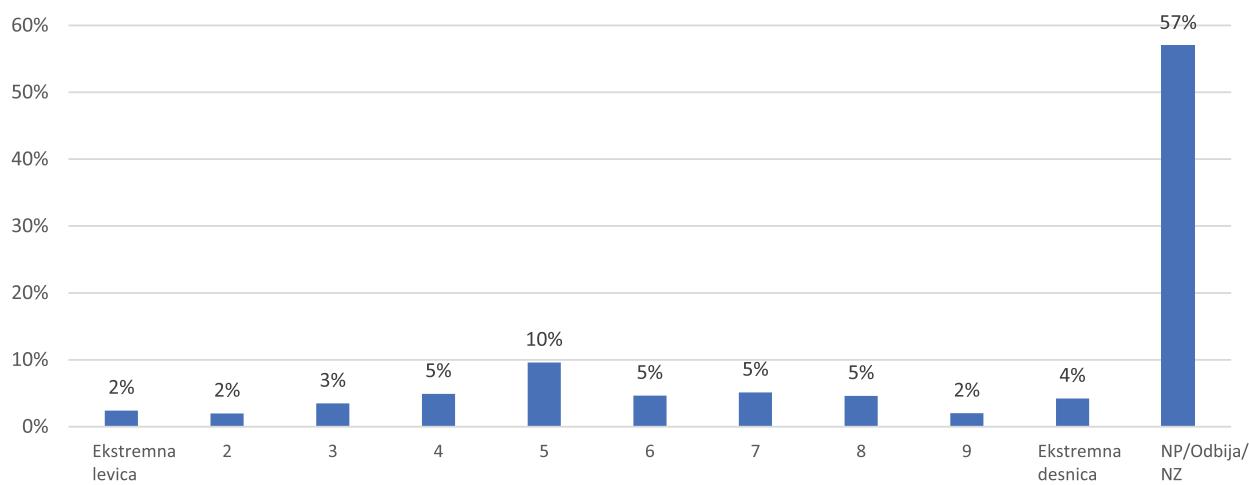
„Ono što se pojavljuje u medijima je obično propaganda političkih partija i nije znanje o politici, tako da smatram da u osnovi kao društvo ne znamo dovoljno o politici. (44, Uroševac).

6.3 DEMOKRATIJA, IDEOLOGIJA I VREDNOSTI

Kodifikaciju ideološkog profila na Kosovu je veoma teško izvršiti jer nijedna politička partija nije jasno ideološki definisana niti su izborne kampanje bile fokusirane na rešavanje društvenih problema kroz ideološku prizmu (D4D, 2021).

Uprkos ovoj činjenici, analiza pokazuje da su žene samopozicionirane u centru (10%). Ipak, treba istaći da više od polovine ispitanika (57%) nije odgovorilo na ovo pitanje, što je jasan znak njihove ideološke nesigurnosti.

Slika 121.
Politički pogledi u odnosu na ideologiju

Uprkos ideološko-centrističkoj samoidentifikaciji, istraživanje je u suprotnosti sa nekim od dominantnih podrška levičarskoj politici. U tom pravcu, žene pokazuju snažno slaganje sa sledećim izjavama:

„Zemlja treba da preuzme veću odgovornost u obezbeđivanju svih“ (57%);

„Treba povećati vlasništvo države nad biznisom i industrijom“ (47%), i

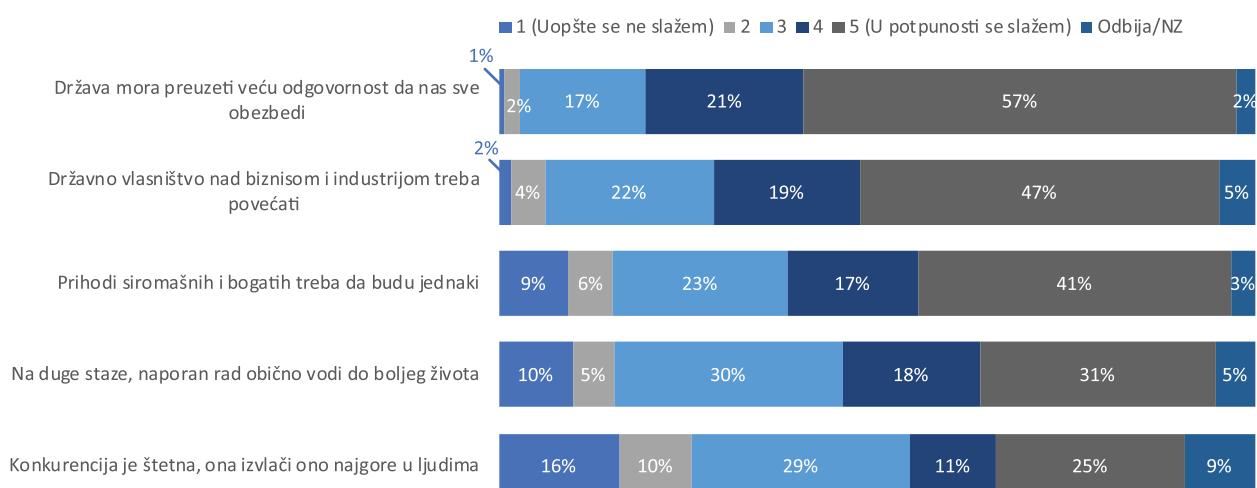
„Prihodi siromašnih i bogatih treba da budu jednaki“ (41%).

Manji procenat žena je izjavio da se u potpunosti slaže sa druge dve izjave, uključujući:

„Dugoročno, naporan rad obično donosi bolji život“ (31%) i

„Konkurenca je štetna, ona ističe ono najgore u ljudima“ (25%)

Slika 122.
Ideološko pozicioniranje

Generalno, polovina ispitanica je izjavila da je umerenno zadovoljstvo demokratijom. Druge su izvestile da su

zadovoljne ili u potpunosti zadovoljne (23%), ili pokazuju visoko nezadovoljstvo (26%).

Slika 123.
Zadovoljstvo demokratijom

■ 1 (nimalo zadovoljan/a) ■ 2 ■ 3 (prosečno zadovoljan/a) ■ 4 ■ 5 (u potpunosti zadovoljan/a)

U nastavku su neka slaganja sa izjavama koje su žene prijavile.

Postoje dogovori i čvrsti dogovori za izjave:

- „Na Kosovu nam je u ovom trenutku potrebna jaka partija koja će predstavljati običan narod uopšte“ (70%);
- „Glasanje je obaveza svakog građanina u demokratskom društvu“ (75%);
- „Potrebno je da imamo liderku koja će voditi zemlju u pravom smeru“ (74%);

- „Politička opozicija je neophodna za zdravu demokratiju“ (51%); i
- „Potrebno je da imamo liderku koja će voditi državu u pravom smeru (68%)

Ipak, podaci pokazuju da postoji velika neslaganja između ove dve poslednje izjave:

- „U svakom društvu postoje sukobi koji se mogu rešiti samo nasiljem“ (62%); i
- „U određenim okolnostima, diktatura je bolji oblik upravljanja od demokratije“ (70%).

Slika 124.
Saglasnost sa izjavama o političkim pitanjima

■ 1 (Uopšte se ne slažem) ■ 2 ■ 3 ■ 4 ■ 5 (U potpunosti se slažem) ■ Odbija/NZ

Na Kosovu nam je u ovom trenutku potrebna jaka stranka koja će generalno predstavljati narod

Glasanje je obaveza svakog građanina u demokratskom društvu

Moramo imati ženu lideru* koja će voditi zemlju u pravom smeru

Politička opozicija je neophodna za zdravu demokratiju

Moramo imati lidera koji će voditi zemlju u pravom smeru

U svakom društvu postoje sukobi koji se mogu rešiti samo nasiljem

Pod određenim okolnostima, diktatura je bolji oblik vladavine od demokratije

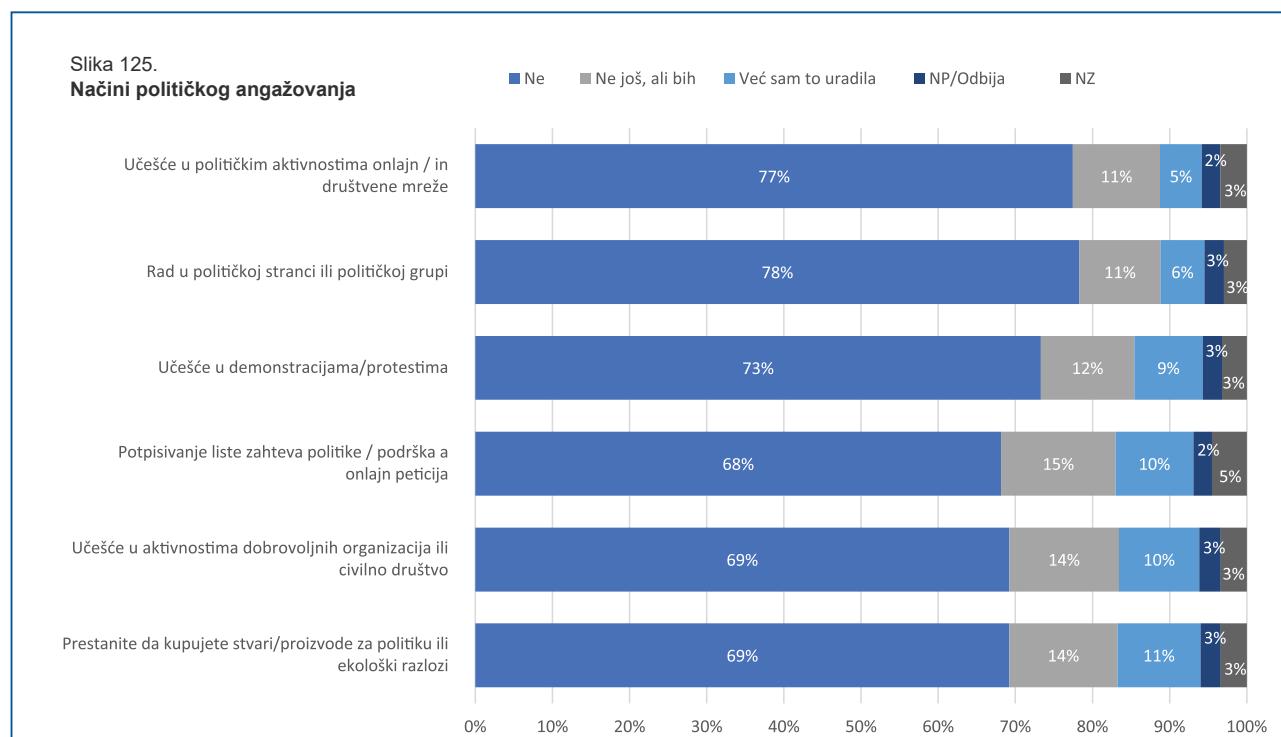

Na pitanje da li su pokušale, ili će pokušati sa nekim od dole navedenih političkih angažmana, većina žena je rekla „ne“:

- „Učešće u političkim aktivnostima onlajn/na društvenim mrežama“ (ne, 88%);
- „Rad u političkoj stranci ili političkoj grupi“ (ne, 89%);

- „Učešće u demonstracijama/protestima“ (ne, 85%);
- „Potpisivanje liste zahteva politike/podrška onlajn peticije“ (ne, 83%);
- „Učešće u aktivnostima volontera ili civilnog društva organizacije“ (ne, 83%); i
- „Prestanite da kupujete stvari/proizvode za političke ili ekološke ciljeve“ (ne, 83%).

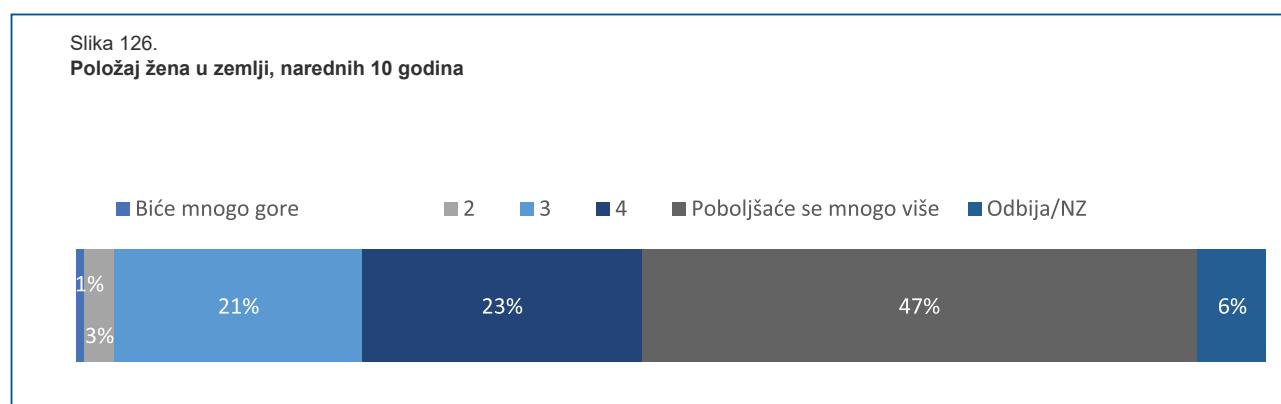
Učesnice su takođe pitane o saglasnošću sa sledećim izjavama koje podvlače učešće u različitim formatima i vrstama, u vezi sa političkim angažmanom.

6.4 BUDUĆA OČEKIVANJA

Ovaj deo studije analizira očekivanja žena o njihovom položaju u zemlji u narednih 10 godina. Nalazi pokazuju optimizam za poboljšanje budući da 70% od

ispitanica smatraju da će se položaj žena poboljšati, dok je samo 4% pesimističnije da će se pogoršati, a 23% neutralnije i smatra da će ostati takav kakav je.

Međutim, poboljšanja položaja žena u zemlji više su povezana sa napretkom Kosova ka njegovoj težnji da postane članica EU. Više od polovine ispitanica veruje da će doći do poboljšanja položaja žena u zemlji kada Kosovo uđe u EU (53%). Dok je 31% odgovorilo da u proseku veruje u to, a samo 9% ne misli da će se takvo poboljšanje dogoditi.

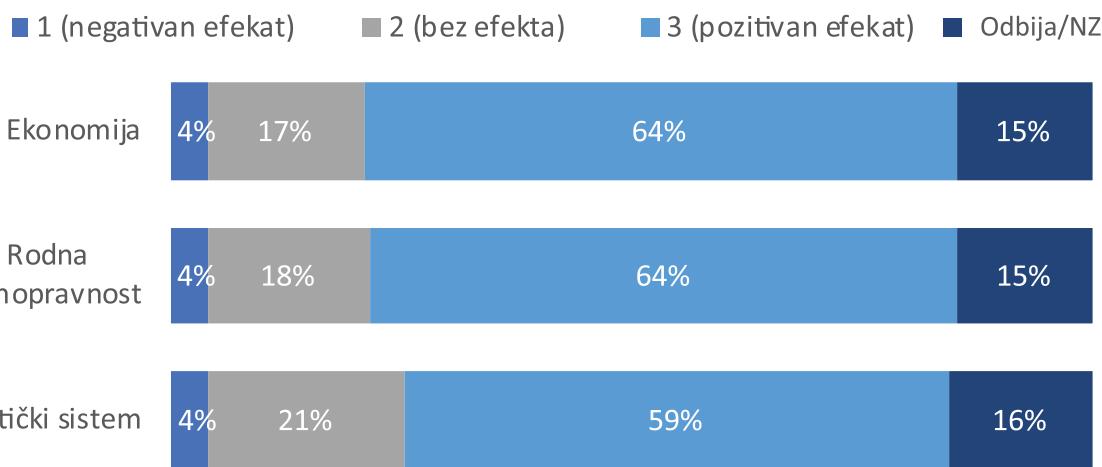
Očekivanja za ekonomski razvoj i rodnu ravnopravnost su velika u slučaju da Kosovo postane članica EU. Ispitanice se slažu da će pozitivno uticati na ekonomiju (64%), rodnu ravnopravnost (64%) i politički sistem (54%).

Vrlo mali broj (4%) je prijavilo da bi članstvom u EU moglo doći do negativnih efekata, a neke su prijavile

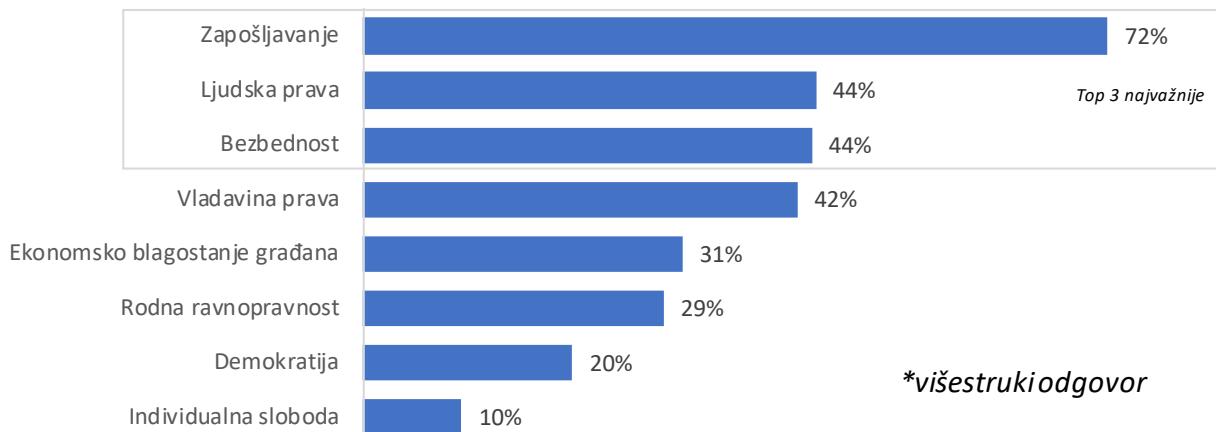
da nema efekta (18-21%). Podaci se takođe mogu tumačiti kao visok nivo podrške EU integracijama, što nije samo vera u iste vrednosti, već i prilika da se unapredi blagostanje i poštovanje ljudskih prava. Ove nalaze treba vrlo pažljivo razmatrati, pošto se Kosovo još uvek bori

da dobije bezvizni režim za putovanja unutar šengenske zone, ostajući jedina zemlja u Evropi koja se suočava sa viznim režimom. Pored toga, pet zemalja EU ne priznaju nezavisnost Kosova, što dodatno otežava njegov put.

Slika 127.
Efekti članstva zemlje u EU

Slika 128.
Najvažnije vrednosti za društvo

Žene na Kosovu rangiraju različite vrednosti u pogledu njihovog značaja za društvo. Dok su najviše ocenjene vrednosti

u njihovom ličnom životu vezane za porodicu i decu, različito razmišljaju o tome šta je važno za društvo.

ZAKLJUČCI

- Analiza podataka pokazuje rezultate ispitanika koji se odnose na politiku. Može se zaključiti da žene u Republici Kosovo nisu zastupljene u politici na zadovoljavajućem nivou, pri čemu samo 3% navodi da su aktivne u politici. S obzirom da je učešće žena u politici preuslov za rodnu ravnopravnost i istinsku demokratiju, ovaj nalaz istraživanja ukazuje da žene nemaju direktni angažman u javnom odlučivanju i razvoju politike.
- Veoma je nisko učešće žena u politici. Anketirane žene nisu zainteresovane za većinu političkih pitanja. Između 7-11% žena je naglasilo da ih zanima lokalna politika, regionalna politika, nacionalna politika itd. Mesta na kojima žene uglavnom izražavaju političke stavove su u porodici, a vrlo malo njih to čini na radnom mestu, u medijima ili čak u političkim strankama. Ovo može uticati na nalaz da žene ne veruju da mogu da utiću na politiku u svojoj zemlji izražavajući svojih stavova (70%).
- Ipak, većina ispitanica je svesna postojanja Zakona o ravnopravnosti polova, a ta svijest je nešto veća kod žena koje žive u urbanim sredinama. Takođe, žene sa visokim obrazovanjem pokazale su veću svest o postojanju Zakona o ravnopravnosti polova u odnosu na one sa nižim obrazovanjem.
- Postoji nizak interes za globalnu situaciju ravnopravnosti žena među ženama, a samo 33% prati šta se dešava. Oko 42% je upoznato sa „političkom platformom 50/50“. Takođe, manje od polovine je izjavilo da je upoznato sa zakonski obaveznim kvotama za učešće žena u politici u parlamentu.
- Većina žena se slaže da politički učinak žena ima više predrasuda od muškaraca političara; ali misle da će društvo biti bolje sa više žena u politici i da će to imati pozitivan uticaj na razvoj zemlje; političarke se vide kao vrednije, privrženije, poštenije i hrabrije od muškaraca političara; takođe, smatra se da smanjenje korupcije i nepotizma dolazi sa većim angažovanjem žena političarki. Štaviše, žene iz urbanih sredina su izjavile da se slažu više od onih u ruralnim sredinama oko svake od ovih izjava. Takođe, vrednosti su nešto veće kod obrazovanijih žena u odnosu na manje obrazovane.
- Većina žena je odbila da odgovori na pitanje o stepenu bliskosti političkih stavova i uverenja žena sa ljudima u njihovim zajednicama.
- Ipak, neke su prijavile bliske političke stavove i uverenja sa svojim mužem/partnerom, bratom i ocem. Štaviše, ispitanice smatraju da su interesi žena nedovoljno zastupljeni u lokalnoj zajednici, lokalnoj i nacionalnoj politici. Dalje, većina ispitanica smatra da bi više žena trebalo da se bavi politikom, više žena treba da budu gradonačelnice u opštinama, a premier i predsednica treba da budu žene.
- Što se tiče glasanja na poslednjim parlamentarnim izborima, većina je izjavila da je glasala, jer smatraju da je to obaveza svakog građanina i da je to anoniman proces. Glavni razlog zašto glasaju na izborima je isključivo zasnovan na njihovim ličnim političkim uverenjima i političkim vrednostima. Druge koje nisu glasale rekле su da ih politika ne zanima. Štaviše, žene su iznele svoje stavove o pravu glasa, a većina njih je izjavila da je ono izuzetno važno sredstvo političkog uticaja.
- Većina ispitanica je izjavila da ne bi prihvatile političku ulogu. Smatraju da za političku ulogu treba imati podršku nekog politički veoma važnog, a ne osećaju se kompetentnim da zauzimaju takvu političku poziciju. Ovi rezultati ukazuju na to da žene imaju visoka očekivanja od ljudi na političkim pozicijama, verujući da treba da imaju kapacitete i veštine za tu ulogu, a mnoge od njih smatraju da nisu kompetentne.
- Većina ispitanica je izjavila da podjednako veruje muškarcima i ženama političarima. Glavni izvori informacija o političkim događajima o kojima su žene izveštavale su TV, internet, onlajn društvene mreže i diskusije u porodici.
- Većina ispitanica nije odgovorila na pitanje gde se pozicionira, a samo 10% se samopozicionira u centru. Ipak, većina žena se slaže da bi trebalo da postoji veća odgovornost zemlje da osigura sve; povećano državno vlasništvo nad poslovanjem i industrijom; kao i više jednakosti prihoda između bogatih i siromašnih. Polovina ispitanica je izrazila umereno zadovoljstvo demokratijom.
- Većina ispitanika smatra da bi položaj žena mogao da se poboljša u narednih 10 godina, kao i kada Kosovo uđe u EU. Efekti članstva Kosova u EU bili bi pozitivni za privredu, rodnu ravnopravnost, kao i za politički sistem.

PREPORUKE

- Političke partije bi trebalo da stvore prijateljsko okruženje za žene, promovisanjem na rukovodeće pozicije u strankama, uvođenjem rodnih kvota za ključne partijske pozicije, obezbeđivanjem obuka za povećanje komunikacijskih veština i liderstva, i organizovanjem posebnih kampanja za žene zainteresovane da se pridruže političkim partijama.
- Političke partije treba da razviju interne politike za pravednu raspodelu finansijskih sredstava među kandidatima koji učestvuju na izborima, gde treba predvideti afirmativne akcije za žene kandidate (D4D, 2021)¹⁰.
- Politički programi i manifesti političkih partija treba da predvide posebne politike za unapređenje i promovisanje žena u društvu, sve dok se ne postigne rodna ravnopravnost. Tokom izrade politika, žene moraju biti uključene u sve faze konsultacija.
- Poboljšati saradnju između javnih institucija i organizacija koje promovišu osnaživanje žena.
- Treba razmotriti organizovanje periodičnih sastanaka radi koordinacije zajedničkih aktivnosti i razmjene iskustava.
- Ojačati umrežavanje između ženskih organizacija, civilnog društva, kao i lokalnih i centralnih vlasti radi razvijanja i širenja rodno osetljivih poruka.
- Garantovati da postoji adekvatan pravni okvir koji obezbeđuje ravnopravno učešće žena i muškaraca u politici. U izbornoj reformi trebalo bi razmotriti i uvođenje rodne kvote 50/50 na listi kandidata političkih partija, uz garantovanih 30 odsto poslaničkih mesta.
- Mediji treba da se obavežu da obezbede više prostora za žene u političkim debatama. Nijedna TV politička debata ne bi trebalo da se vodi sa svim gostima muškarcima.

¹⁰ D4D, Trošak nejednakosti: Finansiranje izbornih kampanja žena kandidata; https://d4d-ks.org/wp-content/uploads/2021/09/2021-07-27-D4D_Reporti-02-ENG.pdf

7.

BEZBEDNOST I SIGURNOST

Opšte je poznato da žene igraju važnu ulogu i doprinose u svim dimenzijama društvenog života, uključujući odbranu i bezbednost. Značajno učešće žena kao aktivnih aktera u kreiranju i sprovođenju bezbednosne politike je od ključnog značaja jer one predstavljaju 50 procenata stanovništva. To ih čini vitalnim delom društva i bez njih se ne može postići stvarna i održiva bezbednost na lokalnom i nacionalnom nivou. Štaviše, žene donose različita iskustva i poglede na širi deo društva što može dovesti do razvoja snažnih okvira oko rodne ravnopravnosti. Ipak, ovaj doprinos je često nedovoljno vrednovan i nedovoljno iskorišćen jer su žene i dalje nedovoljno zastupljene na političkim pozicijama i pozicijama na kojima se donose odluke, uključujući sektor bezbednosti.

Ovo je dodatno razjašnjeno u izveštaju o globalnim merama – Indeks žena, mira i bezbednosti (WPS) (George Town Institute for Women, Peace and Security; Peace Research Institute Oslo., 2021), koji povezuje uvide iz rodnih i razvojnih indeksa sa onim iz mira i bezbednosti. Po prvi put, Kosovo je takođe uključeno u poslednji indeksirani izveštaj o rangiranju 2021/2022¹¹, koji je analizirao socijalno i ekonomsko osnaživanje žena u 170 zemalja širom sveta. Kosovo je zauzelo 77. mesto u opštoj rang listi ove liste, što je pokazatelj da je potreban značajan napredak da bi se poboljšala ova pozicija u pogledu rodne ravnopravnosti i socijalnog blagostanja.

Studija o blagostanju i bezbednosti žena koju je sprovela Misija OEBS-a na Kosovu (2019) otkrila je da je učestalost slučajeva nasilja nad ženama na Kosovu i dalje kritična. Kako se vidi u izveštaju, psihološko nasilje je bilo najrašireniji oblik nasilja nad ženama u intimnim vezama, gde 53% anketiranih ispitanca navodi da

¹¹ Indeks obuhvata i kvantifikuje tri dimenzije uključenosti žena (ekonomski, socijalni, politički), pravde (formalni zakoni i neformalna diskriminacija) i bezbednosti (na nivou pojedinca, zajednice i društva) kroz 11 indikatora kako bi se napravio globalni rang 170 zemalja. <https://giwps.georgetown.edu/wp-content/uploads/2021/11/WPS-Index-2021.pdf>

¹² Istraživanje o blagostanju i bezbednosti žena na Kosovu, Misija OEBS-a na Kosovu, 2019. www.osce.org/files/f/documents/d/c/439781.pdf

su bili žrtve ove vrste nasilja. Što se tiče seksualnog uz nemiravanja, 29% ispitanih je izjavilo da su doživeli ovaj oblik nasilja od svoje 15. godine. Dok je 14% navele da su doživeli neku vrstu fizičkog ili seksualnog nasilja od partnera ili drugih pojedinaca od 15. godine¹¹.

Prema istoj studiji, 48% ispitanih žena i dalje smatra ove oblike nasilja, a posebno nasilje u porodici, privatnom stvari, pa se rodno zasnovano nasilje često i dalje krije i nikada se ne prijavljuje. Kosovska policija je prijavila ukupno 1.986 slučajeva rodno zasnovanog nasilja u 2021. Dok je u prvoj polovini 2022. registrovano ukupno 1.324 slučajeva rodno zasnovanog nasilja. Ovakva situacija zahteva sistematski i usklađen odgovor nadležnih organa u zemlji kroz izgradnju politika koje sprečavaju rodno zasnovano nasilje.

Borba protiv nasilja u porodici i nasilja nad ženama navedena je kao prioritet u četvorogodišnjem programu Vlade Kosova. Dok je program Ministarstva pravde definisao prevenciju i rešavanje nasilja u porodici i nasilja nad ženama kao jedan od 5 strateških ciljeva. Kao odgovor, predviđeno je nekoliko inicijativa kao što su nacionalne politike za unapređenje pravnog okvira konkretnim akcijama i preduzimanje drugih strateških aktivnosti sa ciljem usklađivanja sa relevantnim međunarodnim standardima i njihovim ratifikovanim instrumentima. Konkretnije, akcije predviđene Akcionim planom za sprovođenje Nacionalne strategije za zaštitu od nasilja u porodici i nasilja nad ženama 2022-2026 (Ministarstvo pravde, Republika Kosovo, 2022) snažno podržavaju sprovođenje članova i odredaba standarde koji proizilaze iz Konvencije Saveta Evrope o sprečavanju i borbi protiv nasilja nad ženama i nasilja u porodici, poznate kao „Istanbul ska konvencija“, koja je takođe deo ustava zemlje od 2020. Ipak, jedan od glavnih nedostataka koji je identifikovan u Nacionalnoj strategiji, Standardne operativne procedure (SOP) za zaštitu od nasilja u porodici se ne sprovode u potpunosti, uglavnom zbog nedostatka koordinacije između institucija.

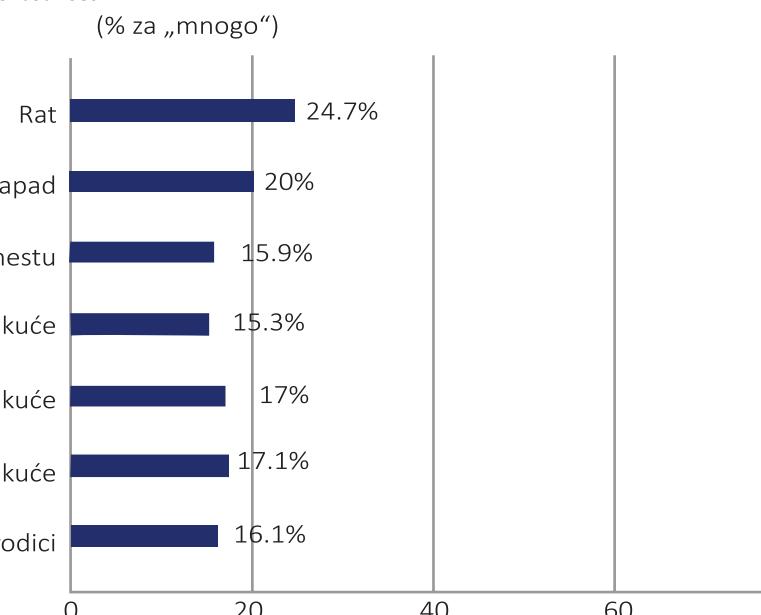
Što se tiče bezbednosti, žene na Kosovu, bez obzira na njihovu etničku pripadnost, osećaju se najbezbednije dok su u svojim domovima, dok rezultati značajno variraju u drugim kategorijama među etničkim grupama, pri čemu se Srpskinje osećaju najmanje bezbedno na ulici i uopšte u zemlji. Ovo je takođe u korelaciji sa podacima Pulsa javnosti sprovedenim u aprilu 2022. godine, gde je objavljeno da je došlo do povećanja percepcije bezbednosti u smislu nasilja i kriminala među Albankama, ali blagog smanjenja percepcije bezbednosti među Srpskinjama¹² (UNDP, 2022). S druge strane, RAE se

osećaju nesigurno kada putuju van zemlje. Takođe, stepen bezbednosti varira među različitim starosnim grupama, pri čemu žene starije od 54 godine izražavaju veći osećaj sigurnosti na odgovarajućim lokacijama od žena starosti 18-34 godine.

Kao najvećom percepcijom bezbednosnih pretnji za kosovske žene, prema ispitanicama, smatraju se rat i teroristički napadi, zatim pljačka kuća i fizički ili oružani napad van njihovih domova. Niže percipirane pretnje su nasilje u porodici, pljačka van kuće i uznemiranje na radnom mestu.

Percepcija o bezbednosnoj pretnji se veoma razlikuje među pojedincima koji su se u stvari suočili ili bili svedoci oružanog sukoba i onima koji nisu imali takvo iskustvo. Podaci pokazuju korelaciju između suočavanja ili svedočenja oružanog sukoba sa percepcijom rata i terorizma, kao najveća bezbednosna pretnja. Kosovo je doživelo oružani sukob 1998-1999 i proglašilo je svoju nezavisnost 2008. Shodno tome, 29,40% kosovskih žena je reklo da su se suočile ili bile svedoci oružanog sukoba.

Slika 129.
Najveće pretnje uočene po sigurnost/bezbednost

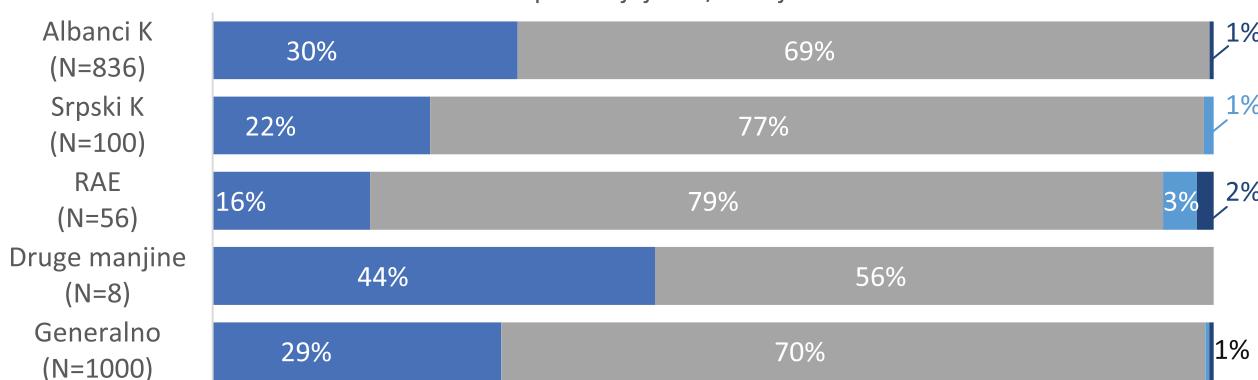

Iskustvo oružanog sukoba bilo je izraženije kod Albanki, zatim kod žena srpske nacionalnosti, dok je slično iskustvo bilo manje kod žena dru-

gih etničkih zajednica. Više žena koje pripadaju starosnoj grupi 54+ iskusilo je oružani sukob.

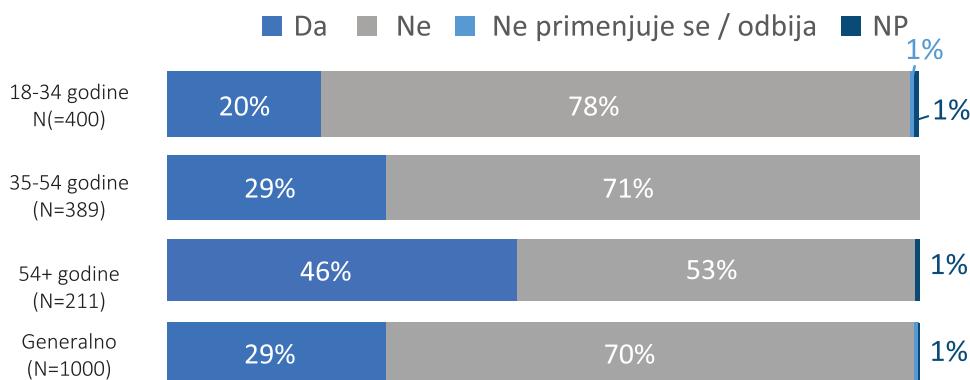
Slika 130.
Svedoci ili suočeni sa oružanim sukobom

■ Da ■ Ne ■ Ne primenjuje se / odbija ■ NP

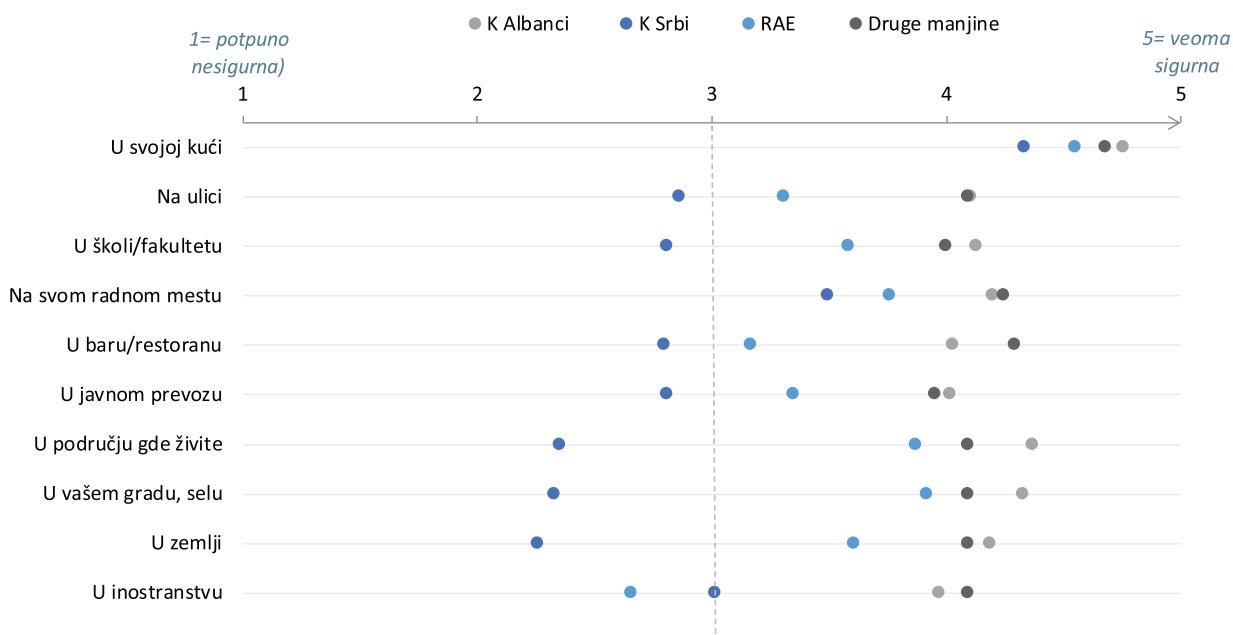
*rezultati za ostale manjine su samo indikativni

Slika 131.

Najveće pretnje uočene po sigurnost / Svedočenje oružanog sukoba prema starosti

Od učesnika je zatraženo da rangiraju najbezbednije aspekte/mesta/situaciju za žene na Kosovu.

Slika 132.

Uočena najbezbednija mesta

Vidi se da postoji razlika između različitih etničkih grupa u pogledu toga gde ih smatraju manje ili više bezbednim. Čini se da se srpska zajednica oseća manje bezbedno u skoro svim mestima, osim na radnom mestu, dok se kosovski Albanci osećaju prilično bezbedno, na skoro svim mestima, i najbezbedniji u svojim domovima.

Odgovori na otvorena pitanja „što mislite koliko su bezbedne žene na Kosovu?“ i „koja je više preteća situacija u pogledu bezbednosti za žene na Kosovu?“ u diskusijama fokus grupe sa predstavnicama različitih profesija i institucija, navode postojanje rodno zasnovanog nasilja kao jedne od najvećih pretnji ženskoj populaciji, uglavnom u njihovim domovima, na ulici, a zatim i na radnom mestu.

„Išla bih sa ovim rangiranjem: kuća, posao, zatim put, komšiluk, prevoz, vidim ih više istovremeno“ (P1, 2022).

„Mislim da žene uopšte nisu bezbedne, počev od porodičnog okruženja do javnih puteva. Devojke koje krenu u srednju školu, koje dođu u određenom uzrastu, mislim da nisu bezbedne“ (P6, 2022).

„Mislim da je ključni problem nasilje u porodici. Uznemiravanja može biti na radnom mestu, ali više u privatnim kompanijama. I mislim da to nije ograničeno samo na radno mesto. Trebalo bi stvoriti bezbednije okruženje koje omogućava svima da prijave slučaj nasilja ili uznemiravanja“ (P6, 2022).

„Nisu svi ženski domovi bezbedna mesta, i to pokazuje statistika. Samo prošle godine 54 žene su pretrpele nasilje u porodici koje je završilo smrtnim ishodom. Mnogo je slučajeva koji nisu prijavljeni, zbog stigme koja se javlja u društvu, nepoverenja u institucije zbog neshvatanja prezentovanih slučajeva ozbiljno. Što se tiče seksualnog uznemiravanja, kao žene smo izložene počevši od komšiluka, škole, ulice, radnog mesta“ (P2, Priština, 2022).

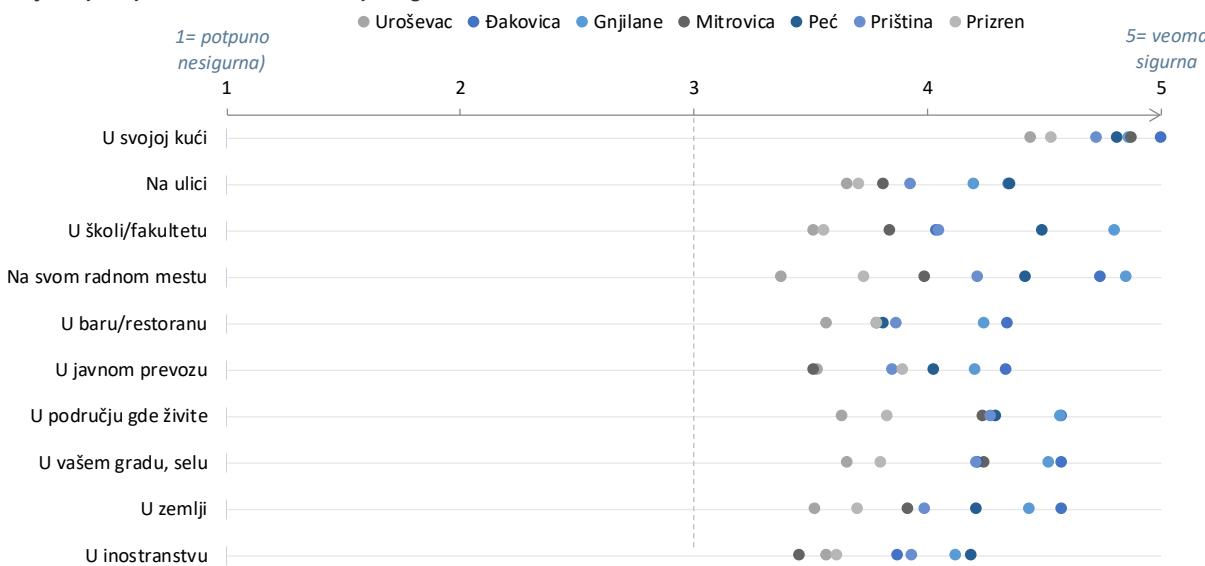
„Dakle, žene, na ulici, kao i kod kuće, nisu bezbedne u našoj zemlji. Čak i mlade devojke, imali smo mlade devojke koje su bile veoma zlostavljane, iskorišćavane, u svakom pogledu“ (P5, Prizren, 2022).

„Lično, osećala sam se prilično ugroženo na poslu, sve dok nisam morala da kupim prsten koji bih nosila da bih ostavila utisak da sam verena i tako zaobišla seksualno uznemiravanje“ (P1, Priština, 2022).

Ova informacija je u skladu sa rezultatima OEBS-ove studije o blagostanju i bezbednosti žena na Kosovu 2019, na osnovu koje je najmanje 53% ispitanih žena doživelo psihičko nasilje od svog intimnog partnera, a 29% seksualno uznemiravanje. Prema globalnoj studiji Kancelarije Ujedinjenih nacija za drogu i kriminal sprovedenoj 2019. godine, skoro 3 od 5 ubijenih žena ubijene su od strane svojih partnera ili članova porodice u 2017 godini¹⁴ (UNODC, 2019).

Dok Svetska zdravstvena organizacija izveštava da je širom sveta 1 od 3 žene doživela fizičko ili seksualno nasilje, obično od strane intimnog partnera¹⁵ (SZO, 2013). Takođe smo proverili različite regije i kako se žene iz različitih regiona osećaju o bezbednosti različitih mesta/lokacija/situacija. Postoje razlike, na primer žene iz Uroševca se osećaju manje bezbedno na skoro svim navedenim lokacijama, u poređenju sa drugim regionima.

Slika 133.
Najviše percipirana bezbedna mesta po regionima

¹⁴ Globalna studija o ubistvima 2019, UNODC, 2019
<https://www.unodc.org/documents/data-and-analysis/gsh/Booklet1.pdf>

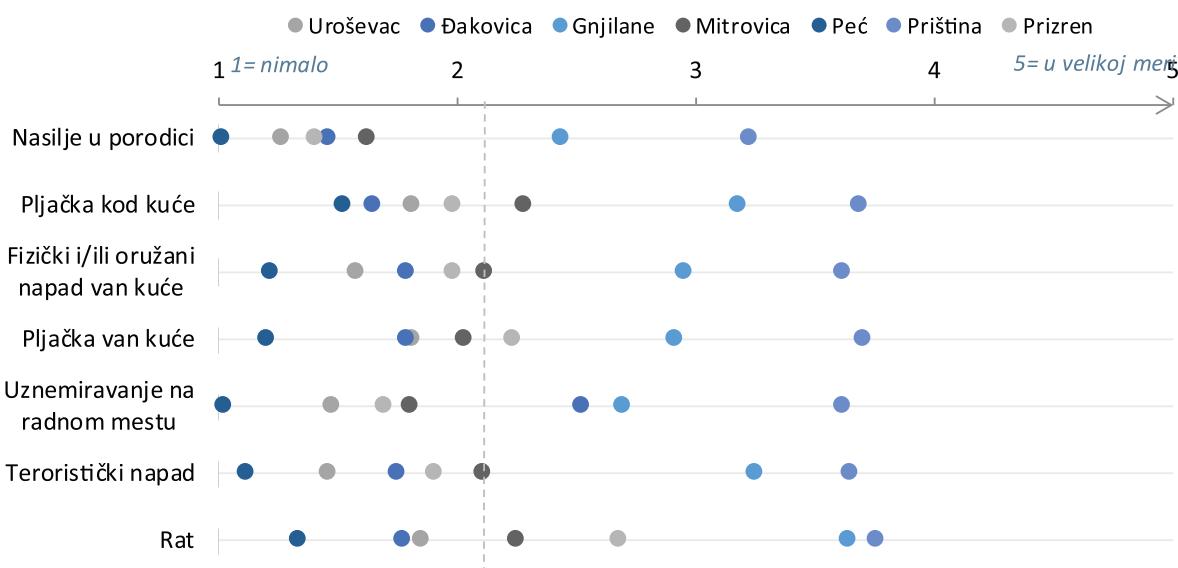
¹⁵ Globalne i regionalne procene nasilja nad ženama, SZO, 2013

Na pitanje: Koju od sledećih situacija smatrate potencijalnom pretnjom/opasnošću po vašu bezbednost/sigurnost i u kojoj meri...?, žene su je ocenile različito na osnovu etničke pripadnosti i regiona. Strah od mogućeg

rata i teroristički napad dominira, posebno za žene iz Prištine. Upoređujući stavove žena na osnovu etničke pripadnosti, Srpskinje takođe strahuju od mogućeg rata.

Slika 134.

Koju od sledećih situacija smatrate potencijalnom pretnjom/opasnošću po vašu bezbednost i u kojoj meri?

7.1 FIZIČKA BEZBEDNOST I SIGURNOST

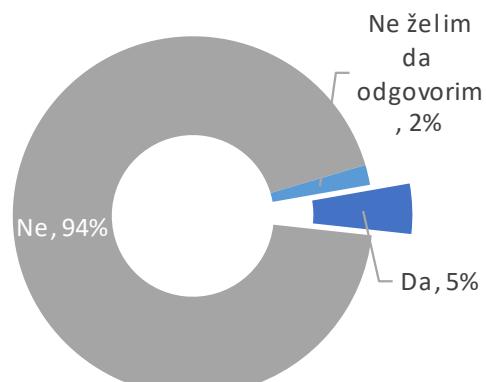
Veoma mali procenat (5%) od 36 od 1000 žena u ovoj studiji prijavio je da je doživeo neku vrstu povrede, gde fizička povreda dominira (63%), zatim emocionalna (61%), psihološka (48%) i finansijske štete (17%). Dok je 96% anketiranih žena izjavilo da se ne plaše da će neko pokušati da ih povredi.

Što se tiče pojave nasilja u porodici, 42 ispitanice (5%) su priznale da su bile žrtve nasilja u porodici, od kojih 81% nije prijavilo. Najveći procenat onih koje su izjavile da su žrtve nasilja u porodici su priпадnice RAE zajednice (3%), a najmanji procenat

su Albanke i Srpskinje sa (2%). Rezultati su slični kada se uporede u različitim starosnim grupama.

Štaviše, samo tri ispitanica su bile žrtve seksualnog nasilja od kojih je samo jedna prijavila. Shodno tome, prijavljivanje slučajeva seksualnog nasilja se poslednjih godina smanjuje. Dok je prijavljivanje pokušaja slučajeva seksualnog napada još niže prema studiji o reagovanju policije koju je sprovelo nekoliko nevladinih organizacija pod vodstvom Koalicije za jednaka prava (KJP). Isti izveštaj naglašava sličan trend prijavljivanja za napade silovanja i pokušaje silovanja.

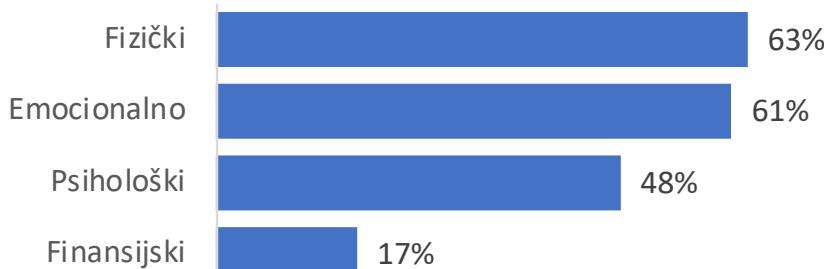
Slika 135.
Da li je neko pokušao da te fizički povredi?

Ovo prema istoj studiji je uglavnom zbog „široko rasprostranjene stigmatizacije i okrivljavanja žrtava od strane Kosovske policije, nedostatka poverljivosti o identitetu žrtava, nedostatka specijalizovanih usluga što dovodi

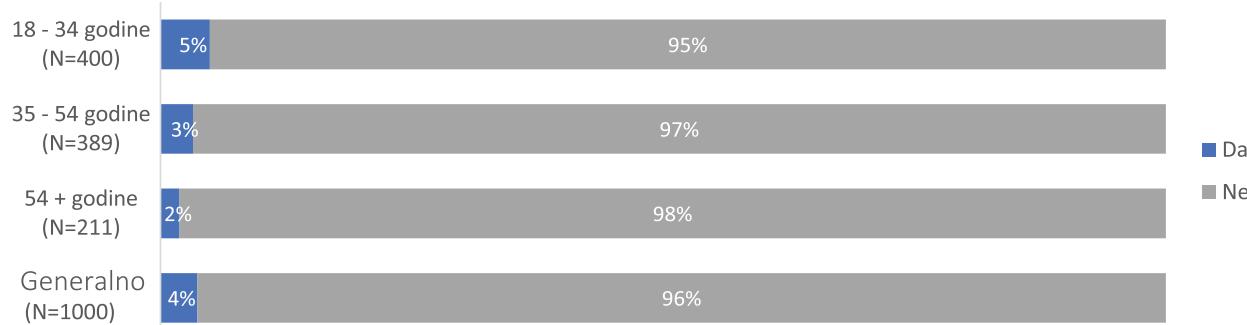
do preteranog oslanjanja o DNK uzorcima i testovima, kao i nedostatak smernica i mehanizama koordinacije sličnih onima za nasilje u porodici“¹⁶ (ERAC, 2019, p. 14).

Slika 136.
Kako je on/ona pokušao da vas povredi?

* više opcija

Slika 137.
Da li se sada plašite da će vas neko povrediti?

Samо 5% mlađih žena izjavilo je da se plaši da ih neko ne povredi. Pre dve decenije, Savet bezbednosti Ujedinjenih nacija usvojio je Rezoluciju 1325 o ženama, miru i bezbednosti (u daljem tekstu Rezolucija 1325). Rezolucija je pravni instrument koji prepoznaje ključnu ulogu žena u naporima za izgradnju mira i u održavanju bezbednosti na lokalnom i nacionalnom nivou sa ciljem da se uključi obuhvatanje žena u sve aspekte i prakse sektora bezbednosti. Što je još važnije, takođe promoviše rodnu ravnopravnost i osnaživanje žena kao ključnog faktora za mir i bezbednost širom sveta.

Od tada, kosovske vlasti su preduzele nekoliko radnji da obezbede rodnu ravnopravnost, kao što su, na primer usvajanje zakona o ravnopravnosti polova, Za-

kona o zabrani diskriminacije i izmena samog Ustava i uspostavile institucije za promovisanje učešća žena u procesima donošenja odluka.

Na skupštinskom nivou postoji odbor koji je odgovoran za bavljenje rodnom ravnopravnosti, dok se Ombudsperson Institutija bavi pitanjima diskriminacije po rođnoj osnovi. Program za rodnu ravnopravnost 2020-2024 definiše rodnu ravnopravnost kao osnovno pravo i jedan od značajnih faktora ekonomskog rasta, razvoja i stabilnosti u društvu¹⁷.

¹⁶ RODNO ZASNOVANO NASILJE NA KOSOVU, Kritički pregled odgovora policije, 2019. https://kgscenter.net/site/assets/files/1742/gender_base_violence_eng-1.pdf

¹⁷ Kosovski program za rodnu ravnopravnost 2020-2024 <https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/AGE%20Kosovo%20Program%20for%20Gender%20Equality%202020-2024.pdf>

Što je još važnije, 2014. godine, Vlada Kosova je takođe usvojila Nacionalni akcioni plan (NAP)¹⁸ za primenu Rezolucije (SBOUN)1325¹⁹ koji ima za cilj da poboljša i obezbedi aktivno učešće žena u donošenju odluka i bezbednosnim snagama na svim nivoima, uz obezbeđivanje pristupa pravdi. za žrtve seksualnog nasilja tokom rata.

Međutim, još uvijek nije jasno koja je institucija odgovorna za praćenje i izvještavanje o planu implementacije. Štaviše, plan je prvobitno dizajniran da pokrije 2014-2017, a novi ili izmenjeni plan tek treba da bude izrađen.

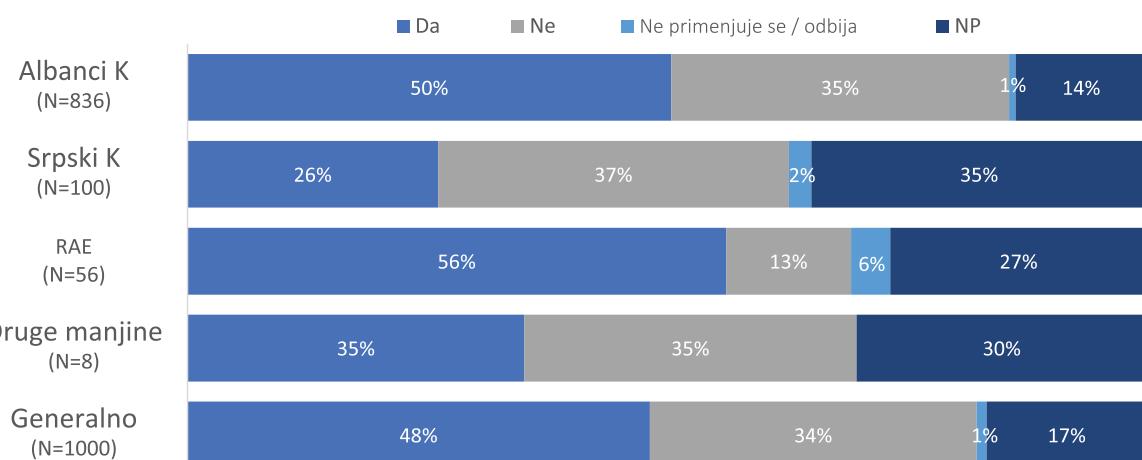
Napori da se promoviše rodna ravnopravnost i obezbedi učešće žena u svakodnevnim procesima izgradnje mira i bezbednosti zaslužuju divljenje, ali još mnogo toga treba da se uradi. Na osnovu godišnjeg izveštaja Odeljenja za ljudska prava i ravnopravnost polova u Ministarstvu odbrane, 2020²⁰ od strane Agencije za ravnopravnost polova, poboljšana je zastupljenost žena na visokim rukovodećim pozicijama u sektoru bezbednosti i odbrane, međutim ostaje veoma niska u poređenju sa brojem

muškaraca koji su raspoređeni na rukovodeće pozicije u sektor. Od ukupno 48 na rukovodećim pozicijama u Ministarstvu odbrane (MO), samo deset (10) su žene, od kojih 2 vode odeljenja, a sedam (7) jedinice. Preko 10,91% pripadnika Kosovskih bezbednosnih snaga su kosovske žene i devojke koje nose uniforme kosovske vojske. U 2020. godini, jedna žena je nosila najviši vojni čin kao brigadni general, četiri žene u činu potpukovnika i pet majora, što pokazuje napredak tokom godina.

Većina ispitanica (71%) se slaže da žene treba da imaju veću zastupljenost u vojsci. Ovi podaci se odnose na osećaj sigurnosti ispitanica za položaj žena na ključnim pozicijama nacionalne bezbednosti, a 48,10% ispitanica je odgovorilo da bi se osećale sigurnije uz angažovanje žena na takvim bezbednosnim pozicijama, što ukazuje da bezbednosne politike Kosova zavise od rodne zastupljenosti žena. i njihov značajan doprinos rešavanju sukoba, miru i bezbednosnim procesima. Isti nivo uverenja o većoj zastupljenosti žena u vojsci, policiji i drugim bezbednosnim institucijama dele i žene iz različitih etničkih zajednica i starosnih grupa.

Slika 138.

Da li biste se osećali sigurnije kada bi žene bile postavljene na ključne pozicije vezane za bezbednost zemlje (odbrana, vojska, policija, CMC, itd.)?

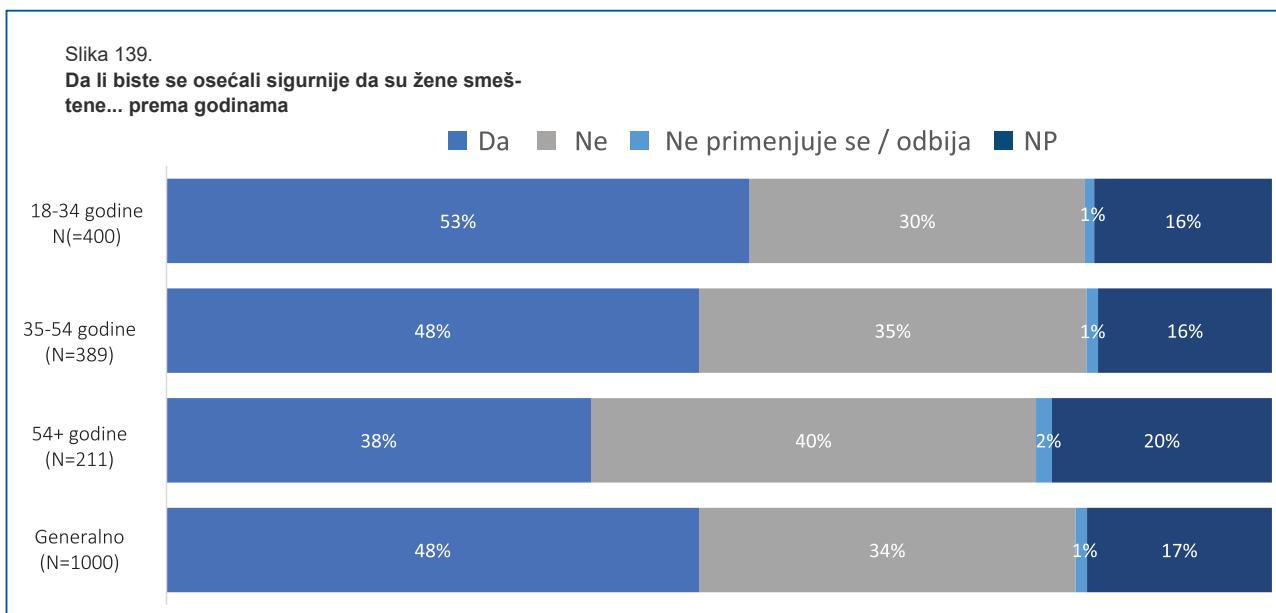
*rezultati za ostale manjine su samo indikativni

Žene svih starosnih grupa se zalažu za to da se žene postave na ključne pozicije u institucijama bezbednosti.

¹⁸ Nacionalni akcioni plan Kosova 2014 <https://www.wpsnaps.org/app/uploads/2019/09/Kosovo-NAP-2013-2015.pdf>

¹⁹ Rezolucija 1325, 2000. Usvojio Savet bezbednosti

²⁰ Godišnji izveštaj Jedinice za ljudska prava i ravnopravnost polova u Ministarstvu odbrane, 2020. Agencija za rodnu ravnopravnost, Kabinet premijera.

ZAKLJUČCI

- Skoro sve žene ispitane u ovoj studiji ($m=4,6$ ili 90%) istakle su da se **osećaju bezbedno u svojim domovima**, bez obzira na podatke iz sekundarnih izvora koji ukazuju na visoku stopu porodičnog i psihičkog zlostavljanja uzrokovanih od strane njihovih partnera. Rodno zasnovano nasilje, pretežno nasilje u porodici, i dalje je rasprostranjeno.
- Albanke su prijavile veću bezbednost u svom gradu, na radnom mestu, na ulici, u obrazovnim ustanovama, u javnom prevozu ili dok putuju u inostranstvo. Ovo varira za žene iz drugih nacionalnosti, pri čemu se Srpskinje osećaju manje bezbedno na svim drugim lokacijama van svojih domova, dok se žene RAE osćaju manje bezbedno kada putuju u inostranstvo.
- Kosovske žene **doživljavaju rat i terorističke napade kao najveću pretnju svojoj bezbednosti**. Ova percepcija je u velikoj meri povezana sa njihovim iskustvom u oružanom sukobu. Takođe je izraženja među ženama srednjih godina koje su bile svedok ili suočene sa oružanim sukobom na Kosovu 1998-1999.
- Većina ispitanica (**71%**) smatra da bi žene trebalo da budu bolje zastupljene u vojsci, a otprilike polovina (48,10%) se slaže da bi učešće žena u sektoru bezbednosti u zemlji imalo uticaj na njihov osćaj bezbednosti.

PREPORUKE

- Nastaviti sa obezbeđivanjem aktivnog učešća žena u donošenju odluka i liderstvu radi boljeg doprinosa rešavanju sukoba i mirovnim procesima u različitim društvenim okruženjima.
- Nastaviti sa poboljšanjem zastupljenosti žena u oružanim snagama sprovođenjem unapređenja u činovima kroz selekciju zasnovanu na zaslugama.
- Revidirati Nacionalni akcioni plan i odrediti odgovornu instituciju za praćenje i izveštavanje o njegovoj implementaciji.
- Uključiti civilno društvo u izradu, praćenje i evaluaciju sprovođenja javnih politika i praksi u vezi sa bezbednošću, posebno u reviziji nacionalnih akcionalih planova.
- Intenzivirati kampanje za podizanje svesti u vezi sa ženskim pravima i mogućnostima van nasilnih porodičnih odnosa. Ponudite odgovarajuće informacije u vezi sa podrškom i zaštitom žrtvama nasilja.
- Stvoriti odgovarajuće mehanizme koordinacije između odgovarajućih institucija odgovornih za prevenciju i borbu protiv rodno zasnovanog nasilja.

8.

ZDRAVLJE & BLAGOSTANJE ŽENA

8.1 LIČNA I ZDRAVSTVENA PITANJA

Zdravlje je složen i višedimenzionalni fenomen koji uključuje fizičko, kognitivno, emocionalno i socijalno blagostanje (Grad, 2002)²¹, pod uticajem ličnih i društvenih uslova ili faktora kao što su: lični i porodični stil života, okruženje, kultura i socio-ekonomsko blagostanje, lična nega i zdravstvene usluge.

Opšte je poznato da su zdravlje, mir i bezbednost međusobno povezani jer „bolesti zajedno sa siromaštvom i drugim društvenim bolestima destabilizuju vlade i društva“ i „dostignuće bilo koje države u promociji i zaštiti zdravlja je od vrednosti za sve“ (Grad, 2002, str 898).

Još jedna glavna referentna tačka za globalni održivi razvoj, kao što su SDGs,²² je takođe Cilj 3 (UN, n.d.) o „dobrom zdravlju i blagostanju“, koji ima za cilj „obezbediti zdrav život i promovisati dobrobitblagostanje za sve. starosti“ baveći se smrtnošću majki i dece, epidemijama, zaraznim bolestima, zloupotrebotom supstanci, pitanjima i uslugama seksualne i reproduktivne zdravstvene zaštite, univerzalnom zdravstvenom pokrivenošću, kao i smrtima i povredama u saobraćajnim nesrećama i smrтima i bolestima od opasnih hemikalija i zagađenja.

Zdravstveni sistem na Kosovu je proizvod teških vremena tokom paralelnog sistema (1990-1999) i užasnog rata (1999), tako da je sistem morao da počne od nule, što nije bilo lako (Shuey, Qosaj, Schouten, & Zwi, 2003). Danas se zdravstveni sistem suočava sa posledicama „kratkih vremenskih horizonta donatora u kombinaciji sa ambicioznom reformskom agendom“, kao i sa čjenicom da „društveno-ekonomske i političke snage potkopavaju kapacitet države da nadgleda i sprovodi reformske mere“ (Percival & Son-dorp, 2010, str. 3).

U 2017. godini usvojena je Nacionalna strategija zdravstvenog sektora 2017-2021, koja ima za cilj unapređenje

sektora kroz bolje planove finansiranja i omogućavanje marginalizovanim grupama da imaju bolji pristup pružaocima zdravstvenih usluga. Kosovski zdravstveni sistem se sastoji od primarnog, sekundarnog i tercijarnog sistema upućivanja, čija je primena ključna za rešavanje javnog zdravlja. Zakon o zdravstvu reguliše sistem upućivanja i zabranjuje upućivanje pacijenata sa javnih na privatne klinike. Svi glavni zdravstveni zakoni su trenutno u fazi revizije i na proces izmena i dopuna utiče nedostatak koordinacije koji je „uticao na ukupnu stabilnost i kontinuitet trenutnih regulatornih aranžmana i pružanja usluga“ (Osmani, Marušić, Halimi, Muharremi & Rupel, 2017).

Ovaj složeni kontekst i pozadina doveli su do brojnih iza-zova i nedostataka u dostupnosti, priuštivosti i kvalitetu zdravstvenih usluga na Kosovu.

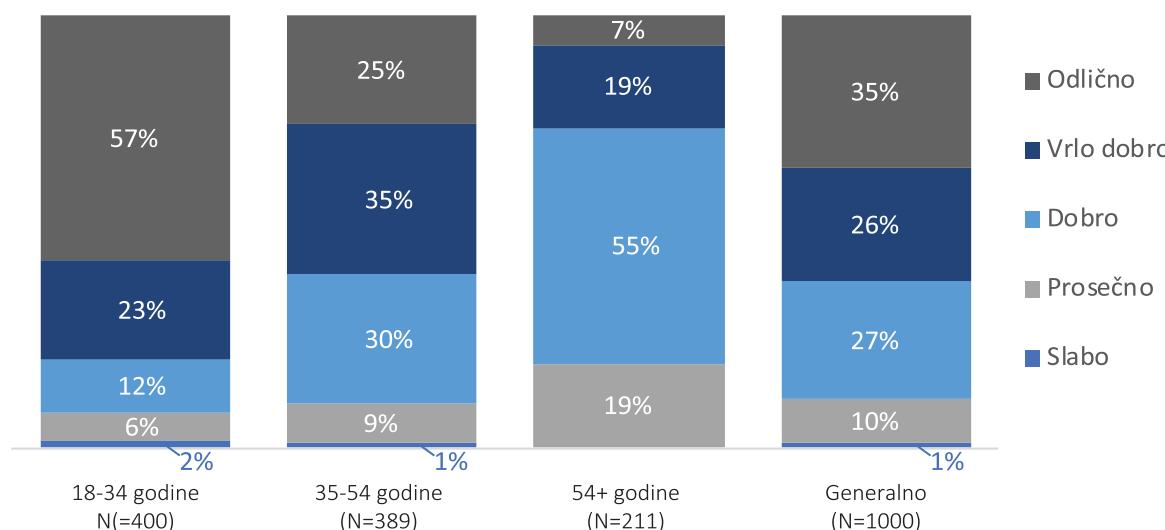
Potpuna analiza zdravlja i blagostanja žena na Kosovu zahteva profesionalnu zdravstvenu studiju zasnovanu na merenjima kao što su: dokazi o uslugama zdravstvene zaštite koje se nude ženama; standardizovani protokoli zdravstvenih radnika; i druge vrste prikupljenih dokaza u vezi sa zdravstvenim problemima žena. Ova studija je stoga donekle ograničena, jer analizira samo individualne percepcije žena u vezi sa nekim zdravstvenim problemima i blagostanjem.

Prema prikupljenim i analiziranim podacima, percepcija žena na Kosovu, o njihovom zdravlju i blagostanju je generalno pozitivna. Većina, 62% njih doživljava svoje zdravlje kao veoma dobro (26%) ili odличno (36%); os-tatak smatra da je njihovo zdravlje dobro (27%), a samo 11% smatra da im zdravlje nije baš dobro (1% slabo i 10% dovoljno). Ovo se vidi i kada se upoređi po starosnim grupama. Čak su i žene koje pripadaju starosnoj grupi 54+ izjavile da je njihovo zdravlje dobro (55%), a samo 19% žena iz ove starosne grupe izjavilo je da je njihovo zdravlje slabo. Nema značajnih razlika u poređenju po etničkoj pripadnosti ili po regionu.

²¹ Bilten Svetske zdravstvene organizacije 2002, 80 (12) <https://apps.vho.int/iris/bitstream/handle/10665/268691/PMC2567708.pdf?sequence=1&isAllowed=true>

²² (<https://sdgs.un.org/goals/goal3>)

Slika 140.

Kako biste generalno ocenili svoje zdravlje/ po starosnim

Percepcija žena o pozitivnom zdravlju može biti rezultat čestih medicinskih pregleda i zdravstvenih usluga

koje nude lokalni medicinski centri, koji su nedavno postali bolji opremljeni u ljudskim resursima i infrastrukturni.

Prema statistici javnog zdravlja na Kosovu (ASK 2021.): 3,168,800 poseta je zabeleženo u centrima porodične medicine (OCPM) na lokalnom nivou, od kojih su 226,822 bile zubne posete; 1,301,151 su bile laboratorijske usluge; dok 5,35,537 su bile posebne intervencije i usluge.

U opštim bolnicama bilo je: 319,824 dana oporavka; 73,253 hospitalizovana pacijenta; i 15,091 operiranih pacijenata. Takođe, izvršeno je 715,185 ambulantnih poseta.

U 2021. u Univerzitetskom kliničkom centru (UKBC) bilo je: 408.551 dana oporavka; 90,595 hospitalizovanih pacijenata; i 15,034 operiranih pacijenata. Takođe je izvršeno oko 414,317 dijagnostičkih poseta pacijentima; 414,317 ambulantne posete; 1,806,540 laboratorijskih usluga (ASK, 2021).

RANO OTKRIVANJE MALIGNIH BOLESTI

Maligne bolesti utiču na zdravlje žena u mnogim aspektima i definisani su kao "socio-medicinski problem" i prikupljanje podataka za ove bolesti na Kosovu počelo je tek u 2012. godini. U ranijoj studiji koju je sprovela grupa autora (Berisha i dr., 2018.) koja je kao podatak koristila izveštaje malignih bolesti iz Nacionalnog registra raka (NCR) u zdravstvenom informativnom sistemu (ZIS) Nacionalnog instituta za javno zdravlje Kosova (NIJZK)²³, izveštavani su dokazi o 7,437 slučajeva (2012-2014) sa laganim preovladom muških slučajeva (50,8%, kako je prijavljeno).

Najčešća maligna oboljenja koja pogađaju žene su **maligna oboljenja dojke; maligne bolesti ženskog genitalnog trakta; melanom i druge maligne neopla-**

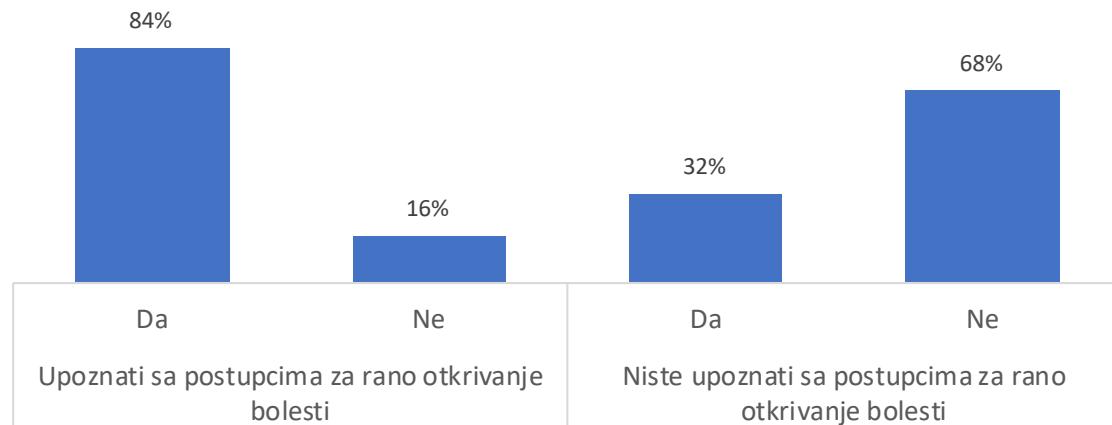
zme kože kao i **maligne bolesti digestivnog trakta**. Studija je između ostalog zaključila da je ulaganje u rano otkrivanje ovih bolesti najefikasnije ulaganje u javni zdravstveni sistem. Prema SZO, 2022, „rano otkrivanje.... znatno povećava šanse za uspešno lečenje. Dve glavne komponente ranog otkrivanja raka su:

1) rana dijagnoza i 2) skrining. Rana dijagnoza se fokusira na otkrivanje simptomatskih pacijenata što je ranije moguće, dok se skrining sastoji od testiranja zdravih osoba kako bi se identifikovali oni koji imaju rak (bilo koji malignitet) pre nego što se pojave simptomi.

Žene u ovoj studiji upitane su da li su informisane o procedurama ranog pregleda za neke od najčešćih malignih bolesti.

²³ <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5869284/pdf/AM-26-62.pdf>

Slika 141
Da li znate da sami pregledate svoje grudi?

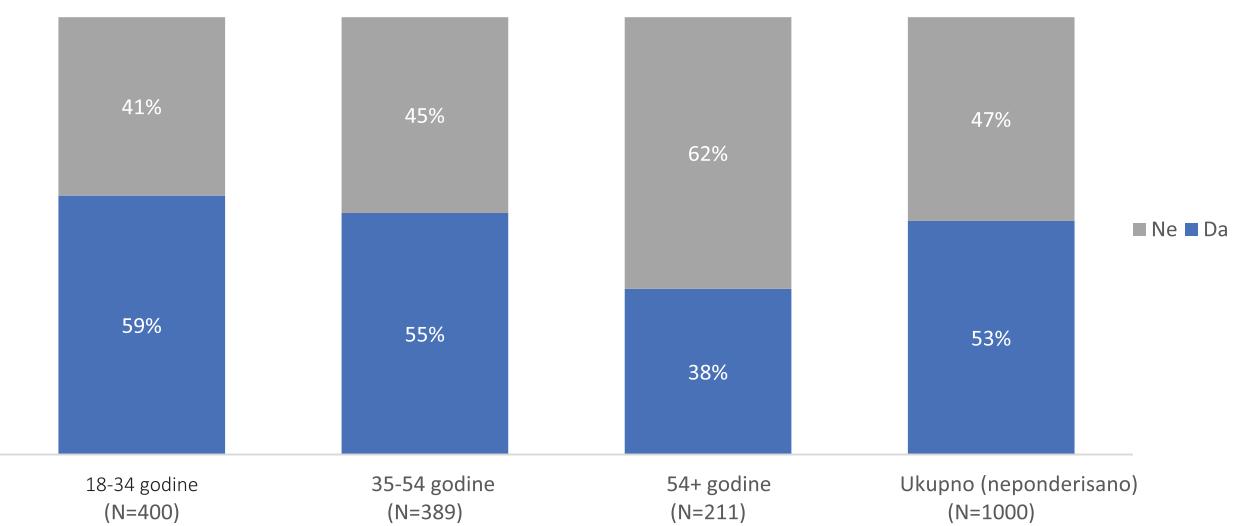

Podaci pokazuju da je većina žena informisana o ranom otkrivanju malignih bolesti (53%). Ovaj trend se odnosi na sve starosne grupe, iako u starosnoj grupi 54+ samo 38% žena kaže da je informisano, a 62% da nije. Gru-

pa mlađeg uzrasta je najviše informisana, sa (59%) koja kaže da ima informacije o ranom otkrivanju.

Da li ste upoznati sa procedurom za rano otkrivanje malignih bolesti?

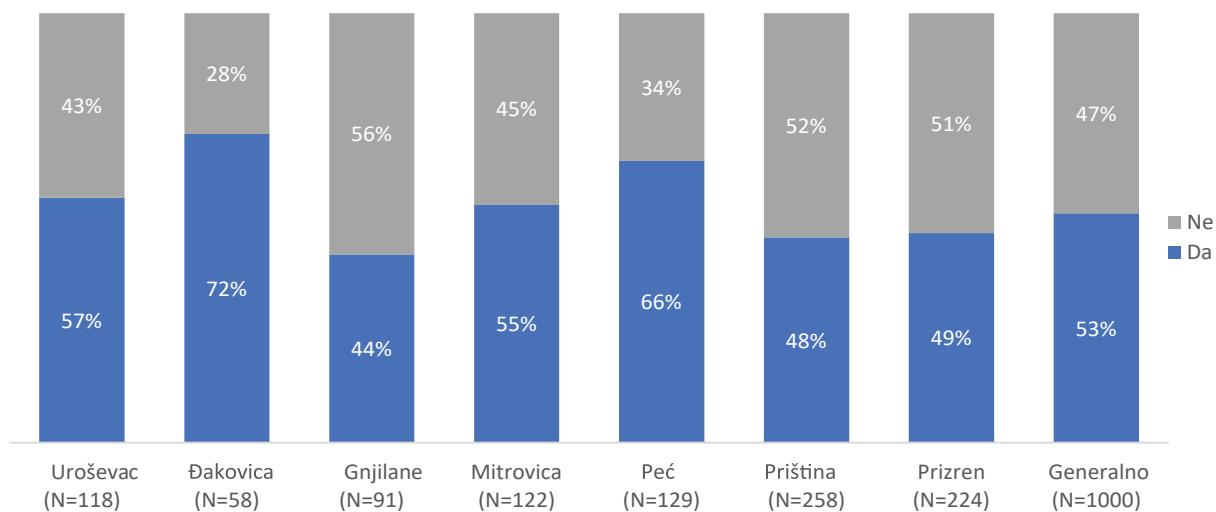
Slika 142.
informacije o ranom otkrivanju malignih bolesti

U pogledu regionalnog poređenja o nivou informisanosti žena o ranom otkrivanju, žene u Đakovici vode (72%), zatim žene u Peći, Mitrovici i Uroševcu, dok su žene u Gnjilanu najmanje informisane (44%). Prema ovoj studiji i pomalo iznenađujuće, samo 48% žena u Prištini su

rekle da su obaveštene. Detaljnija studija bi mogla da identifikuje razloge zašto je u određenim velikim gradovima poput Prištine i Gnjilana, broj žena obaveštenih o ranim procedurama otkrivanja manji od 50%.

Slika 143.
Informacije o ranom otkrivanju...po regionima

Diskusije u fokus grupama otkrile su potvrdu potrebe za ranom dijagnozom, ali su žene bile zabrinute da nije navika da se vrše rane i redovne kontrole. Umesto toga, one preporučuju da vlada ili zdravstvene institucije redovno vode kampanju i organizuju redovne kontrole za žene.

P1: Mislim da one nemaju informacije, ali odgovornost je na institucijama da imaju kampanje podizanja svesti.

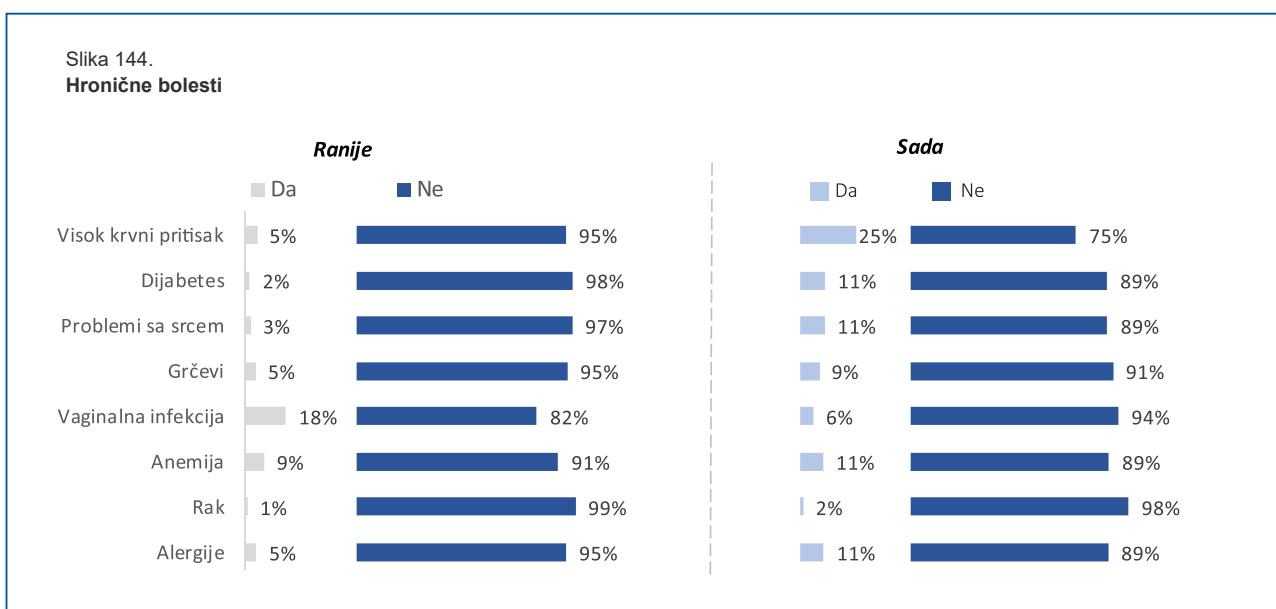
P3: Mislim da uopšte ne obraćaju pažnju. Kod nas se retko pregledaju, ali smatram da institucije treba da preuzmu odgovornost za to. Studirala sam u Engleskoj i svakih 6 meseci sam dobijala obaveštenje o obaveznim pregledima koje sam imala, tako da nisam imala šanse da propustim pregledе. Mislim da nas pogađa i to što je u javnim ustanovama usluga veoma loša, dok su privatne bolnice prilično skupe.

HRONIČNE BOLESTI

Učesnice studije su upitane da li imaju/ili su imale neku hroničnu bolest. CVS (kardiovaskularne bolesti) i uopšte hronične bolesti podležu jasnoj definiciji i važnosti pravilne dijagnoze. Podaci u nastavku su zasnovani na percepciji žena i subjektivnim odgovorima na vrlo opšta pitanja kao što su „da li imate određenu bolest ili ne ili ste je imali“. Bolesti navedene u upitniku takođe prevazilaze definiciju hroničnih bolesti/obolenja. Prema SZO (2022) nakon jake „borbe“ da se jasno definiše šta je tačno hronična bolest, tvrdi se da: „hronične bolesti se ne prenose sa osobe na osobu. One su dugog trajanja i generalno sporo napreduju“.

Četiri glavne vrste hroničnih bolesti su kardiovaskularne bolesti (poput srčanog i moždanog udara), karcinomi, hronične respiratorne bolesti (kao što su hronična opstruisana plućna bolest i astma) i dijabetes. Imajući u vidu da ove bolesti ubijaju više od 41 milion ljudi godišnje, širom sveta, vredi napomenuti važnost njihove prevencije.

Slika 144.
Hronične bolesti

Od odgovora učesnika, najzastupljeniji su visoki krvni pritisak (25%), dijabetes (11%), srčani problemi (11%) i anemija (11%), kao i alergije (11%).

Ostale hronične bolesti, koje nisu navedene u glavnom pitanju, prijavljene su u odeljku „ostalo“.

	N
Reumatizam	13
Problemi sa kukovima	6
Štitna žlezda	6
Problemi sa bubrežima	4
Problema sa disanjem	4
Ostalo	7
Ukupno	39

Otkrivanje, skrining i lečenje, kao i palijativno zbrinjavanje, ključne su komponente odgovora na ove bolesti (SZO, 2022). Idealan „tretman“ je modifikovanje faktora rizika kao što su faktori rizika ponašanja. Ove bolesti su vođene silama koje uključuju brzu neplaniranu urbanizaciju, globalizaciju nezdravog načina života i starenje stanovništva.

Nezdrava ishrana i nedostatak fizičke aktivnosti mogu se pokazati kod ljudi kao povišen krvni pritisak, povećana glukoza u krvi, povišeni lipidi u krvi i gojaznost. To su takozvani metabolički faktori rizika, a oni mogu dovesti do kardiovaskularnih bolesti, vodeće bolesti u pogledu prevremene smrti.

Gledajući rezultate prikazane u gornjoj tabeli, možemo zaključiti da su hronične bolesti rasprostranjene u našem društvu i da se ova prevalencija nije značajno promenila. Treba napomenuti da

podaci o percepcijama nisu validni u objektivnim standardizovanim zdravstvenim upitnicima, pa je ovo ograničenje za ovo poglavlje studije.

Hronične bolesti kao što su bolesti srca, rak i dijabetes su vodeći uzroci smrti i invaliditeta širom sveta. Rešenje koje predlažu stručnjaci je preventivni sistem kroz zdraviju ishranu i način života.

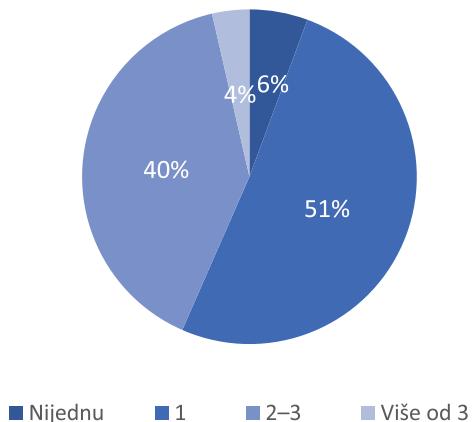
Širina bihevioralnih, bioloških, društvenih, ekoloških i sistemskih faktora koji doprinose kardiovaskularnim bolestima zahteva multisektorske pristupe kroz životni tok koji promovišu zdrav stil života, smanjuju rizik i smanjuju morbiditet i smrtnost od kardiovaskularnih bolesti kroz pružanje kvalitetnih zdravstvenih usluga. (Kelly, Narula i Fuster, 2012, str. 1)

8.2 ZAVISNOSTI I NAČIN ŽIVOTA

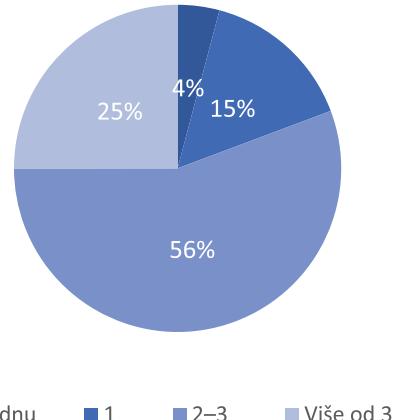
Žene u ovoj studiji su izjavile da se pridržavaju prilično zdrave ishrane, što odgovara njihovom zadovoljstvu svojim zdravljem. 51% njih ima samo jedan obrok dnevno

sa povrćem i voćem. Međutim, 56% konzumira 2-3 pića sa kofeinom tokom dana, a samo 46% koristi samo svakodnevno hodanje kao glavnu vežbu.

Slika 145.
Broj obroka sa povrćem...

Slika 146.
Broj pića sa kofeinom..

Unakrsna tabela po godinama i stepenu obrazovanja daje nam potpunu sliku o zdravom načinu života žena.

Čini se da žene u starosnoj grupi 35-54 češće vežbaju.

Slika 147.
Periodi vežbanja prema godinama

		Sveukupno			18 - 34			35 - 54			54+
F146. Da li vežbate najmanje 20-30 minuta, 3 puta nedeljno?	Da	20%	198	199	19%	84	78	24%	86	92	14%
	Ne	80%	802	801	81%	355	322	76%	270	297	86%
	Ukupno	100%	1000	1000	100%	439	400	100%	356	389	100%

Postoji direktna veza između zdravlja i načina života. Zdrava ishrana i fizička vežba su ključne komponente za zdrav život, uključujući sve aspekte fizičkog, mentalnog i socijalnog blagostanja. Na žene najčešće najviše utiču faktori koji ih sprečavaju da usvoje ovu vrstu zdravog načina života, jer one najčešće i imaju sav teret obaveza

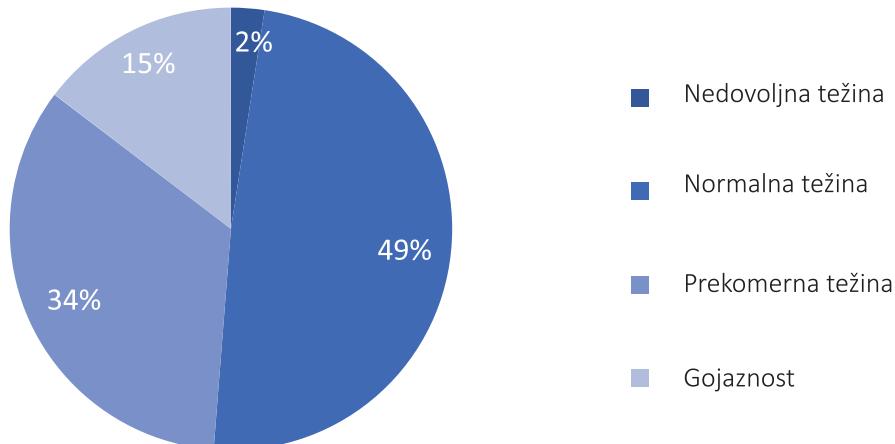
brige o domu, porodici i deci, povrh njihovog posla ako su zaposlene (Musida, C. Patimo, R., 2020). Na pitanje koje aktivnosti koriste za vežbanje, čini se da je hodanje najčešća aktivnost, svakodnevna (48%) i 2-3 puta nedeljno (16%), zatim trčanje (15%) i vožnja bicikla (10%).

Slika 148.
Vrsta vežbi

	Šetnja	Bodybuilding/ dizanje tegova	Fitness/ aerobik	Trčanje	Profesionalni sport	Amaterski sport	Joga	Planinarenje	Vožnja bicikla
Svaki dan	48%	9%	9%	8%	8%	8%	7%	6%	5%
2-3 puta sedmično	26%	4%	13%	15%	3%	6%	7%	5%	10%
Jednom sedmično	16%	2%	3%	7%	3%	1%	4%	3%	4%
Jednom u dve nedelje	7%	8%	8%	8%	6%	8%	7%	9%	8%
Jednom mesečno	1%	3%	3%	6%	3%	3%	2%	3%	4%
Nikada	2%	74%	64%	56%	77%	74%	73%	74%	69%
Ukupno	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Većina žena sebe smatra da imaju normalnu težinu (49%), a ostatak sebe doživljava kao s prekomernom težinom (34%) i gojazne (15%).

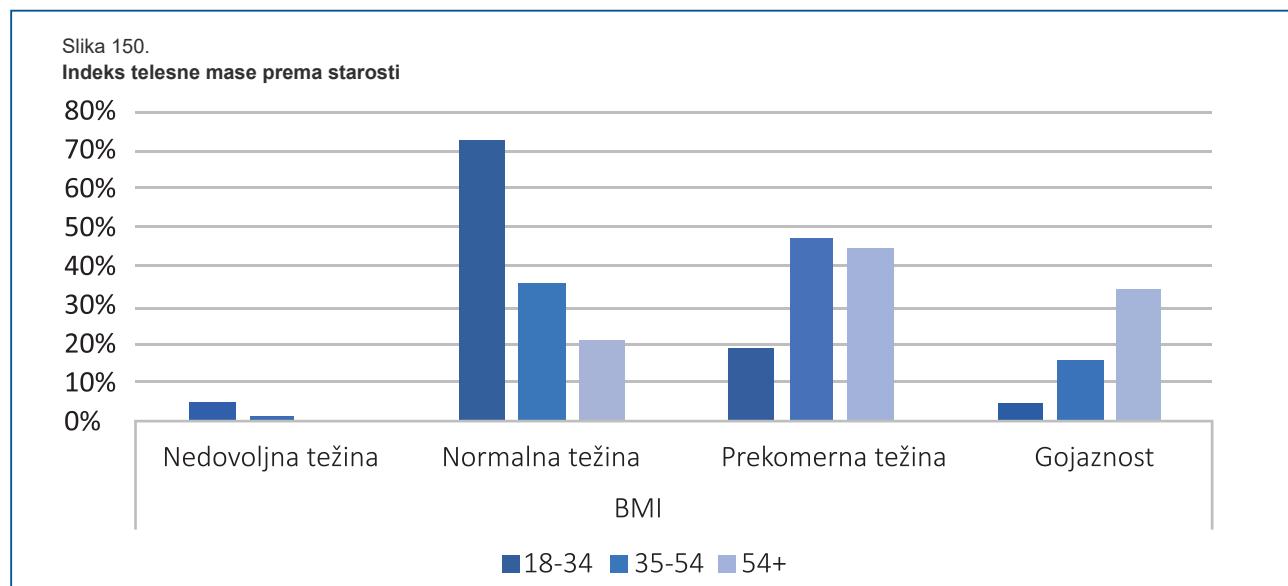
Slika 149.
Opažena telesna masa

*N=968 koji su mogli da prijave svoju težinu i visinu

Što su žene starije, njihova percepcija se menja od normalne težine do prekomerne težine i gojaznosti. Mladežene sebe doživljavaju kao da uglavnom imaju normalnu težinu

(72%), dok žene starosti 35-54 godine smatraju da imaju višak kilograma (47%), a žene starije od 54 godine smatraju da su gojazne (45%).

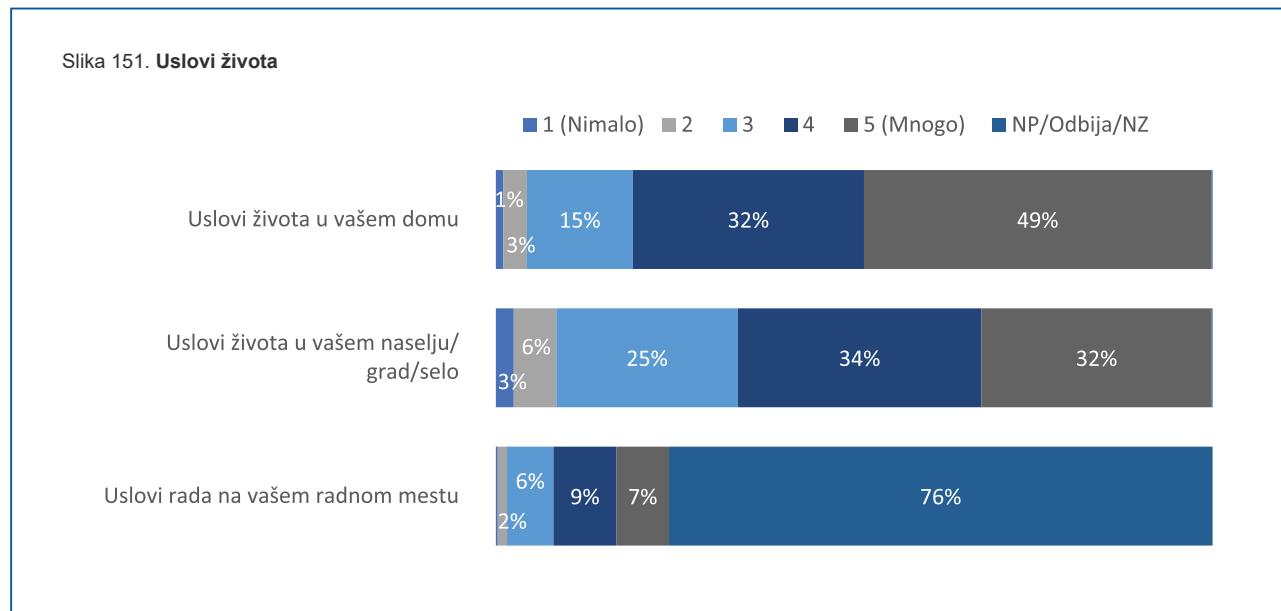
U diskusijama u fokus grupama, žene su izjavile da je porasla svest o potrebi za zdravijim stilovima života kako bi se imalo dobro zdravlje. Međutim, oni tvrde da će zbog socio-ekonomske situacije za većinu žena biti veoma skupo voditi takve životne rutine.

P1: Drago mi je da je poslednjih godina došlo do porasta svesti o potrebi za fizičkim aktivnostima, što utiče na poboljšanje i njihovog izgleda i zdravlja. Imam i prijatelje koji su započeli redovne aktivnosti poput šetnje.

P2: Zdrav obrok hrane u našoj zemlji je skup i to utiče na nedostatak nege.

8.3 USLOVI ŽIVOTA, FAKTOVI ŽIVOTNE SREDINE I BLAGOSTANJE

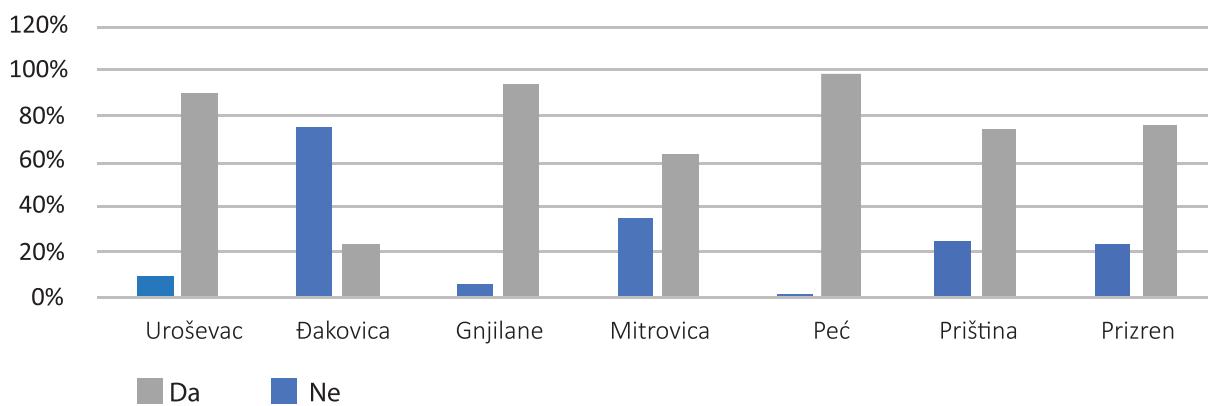
Žene u ovoj studiji su pitane da li su zadovoljne uslovima života u svom domu i susedstvu. Najviše su zadovoljne uslovima rada na svom radnom mestu (76%), zatim uslovima života u kući (49%) i manje uslovima života u susedstvu (32%).

Zagađenje vazduha je problem koji su prijavile žene na Kosovu, u skoro svim regionima, ali žene u Đakovici i Mitrovici su prijavile veće rezultate. Uzimajući u obzir druge izveštaje o zagađenju u ovom regio-

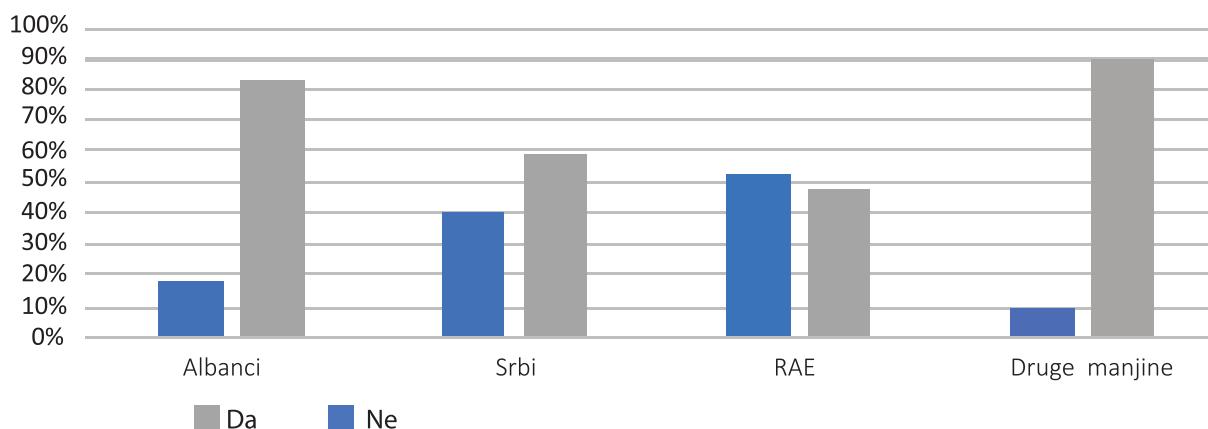
nu, to je razumljivo za region Mitrovice. Visok rezultat prijavljen u Đakovici je nejasan jer je deo regiona Dukađini, poznatog po zdravoj životnoj sredini.

Slika 152.
Zagađenje po regionima

Upoređujući odgovore različitim zajednicama, prijavili veći rezultat o uverenju da postoje problem sa zagađenjem u njihovom okruženju.

Slika 153.
Zagađenje po nacionalnosti

Nivo zagađenosti vazduha direktno utiče na kardiovaskularni tip i malignu vrstu bolesti (kao što je rak pluća), stoga je važno da se njime bavimo u kontekstu preventivnog načina rada sistema zdravstvene zaštite.

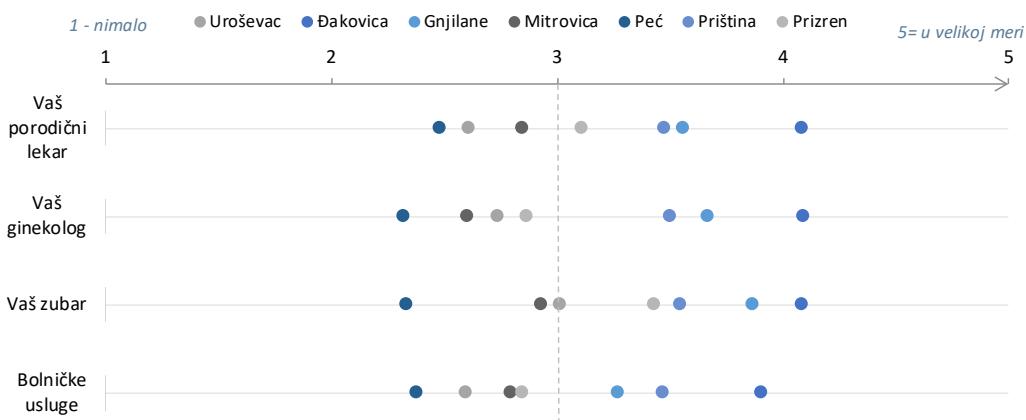
8.4 ZADOVOLJSTVO ZDRAVSTVENIM USLUGAMA

Podrška međunarodnih organizacija omogućila je izgradnju novog koncepta sistema primarne zdravstvene zaštite zasnovanog na porodičnim lekarima i medicinskim sestrama (Carter, Jackson, & Bamfield, 1998). Prethodni sistem se zasnivao uglavnom na sekundarnoj zaštiti (u bolnici), a primarna na lekarima OP, lekarima opšte prakse, koji su često bili potcenjivani lekari, jer obična populacija misli da lekari opšte prakse postoje samo za upućivanje na sekundarnu negu. Danas se sistem primarne zdravstvene zaštite podigao na nivo gde je sada svetionik izvrsnosti u regionu sa glavnim ciljem preventivnih i kurativnih dužnosti, delujući kao čuvari sekundarne zaštite. Vizija kosovskog zdravstvenog sistema je

da svi građani na Kosovu treba da imaju posvećene porodične lekare koji će opsluživati 2.000 klijenata sa 2 porodične medicinske sestre koji su odgovorni za prevenciju i lečenje i biće na raspolaganju 24 sata.

Učesnice su upitane da li imaju pristup i da li su zadovoljne kvalitetom zdravstvenih usluga koje se pružaju u njihovom regionu.

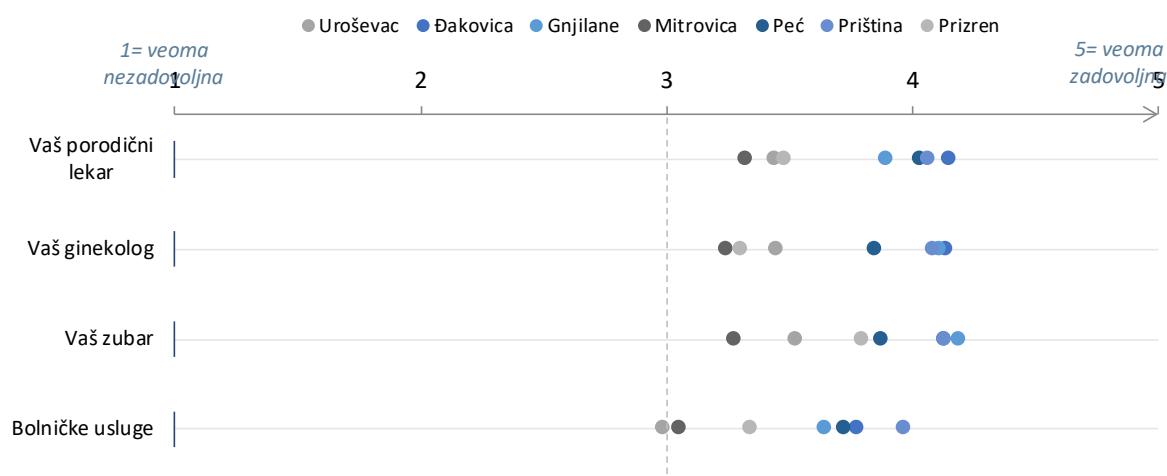
Slika 154.
Zadovoljstvo zdravstvenim uslugama po regionima

Neke osnovne zdravstvene usluge nisu dostupne u svim područjima, kao što se može videti na slici iznad. U Gnjilanu su sve navedene usluge manje dostupne, dok su u Đakovici dostupne u velikoj meri, čak pristupačnije nego u regionu Prištine. Vredi dodatno analizirati ovo pitanje, u posebnoj studiji, identificujući koje usluge nedostaju u određenim regionima i zašto. Učesnice su takođe upitane da li su zadovoljne različitim uslugama

u različitim regionima. Na primer, u Gnjilanu su veoma zadovoljne uslugama stomatologa, dok je u Đakovici najveće zadovoljstvo zabeleženo kod porodičnog lekara. U Prištini su najzadovoljnije bolničkim uslugama, iako Priština još nema gradsku bolnicu. Usluge koje nudi Univerzitetska klinika služe građanima u regionu Prištine, kao sekundarna zdravstvena usluga.

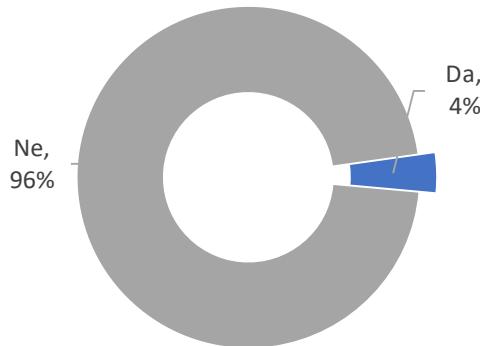
Slika 155.
Zadovoljna posebnim zdravstvenim uslugama po regionima

8.5 MENTALNO ZDRAVLJE- DEFINICIJA & STIGMA

Učesnice ove studije upitane su da li su tražile pomoć za mentalno zdravlje i emocionalne probleme.

Slika 156.
Mentalno zdravlje i emocionalni problemi

Identifikovanje i prihvatanje problema mentalnog zdravlja i dalje ostaje tabu tema na Kosovu. Stoga se 96% izjasnilo sa „ne“ na pitanje da li su tražili pomoć, a ovaj odgovor je sličan u svim starosnim grupama. Moramo da budemo svesni da se koncept mentalnog zdravlja i dostignuća i napretka koji je do sada postignut na Kosovu, oslanja na jasnu definiciju/dijagnozu i borbu protiv stigme povezane sa pitanjima mentalnog i emocionalnog zdravlja.

Kao i u većini oblasti u svetu, mentalno zdravlje je i dalje stigmatizovana tema u zemlji i slično, učesnice možda nisu odgovorile istinito o svojim simptomima depresije.

Prevalencija depresije stoga može biti potcenjivanje, što je posebno zabrinjavajuće u svetu nedavne pandemije COVID-19, koja je možda dodatno povećala prevalenciju.²⁴

Kraj rata je povećao interesovanje za mentalno zdravlje, a to je stvorilo priliku za reformu kosovskog sistema mentalnog zdravlja, koji je do tada bio fokusiran na bolnicu i biološki orijentisan. Brojne organizacije mentalnog zdravlja i psihosocijalne organizacije i vladini donatori bili su prisutni na Kosovu da pomognu u prevazilaženju PTSD-a i jedan broj njih je doprineo reformi.

Strateški plan završen 2000. godine i zvanično usvojen 2001. naglašavao je jačanje službi za mentalno zdravlje sa osnovom u zajednici u isto vreme sa zatvaranjem ozloglašenog azila na Kosovu.

Strateški plan je poslužio kao mapa puta, preko koje su se sve akcije mogle koordinirati.

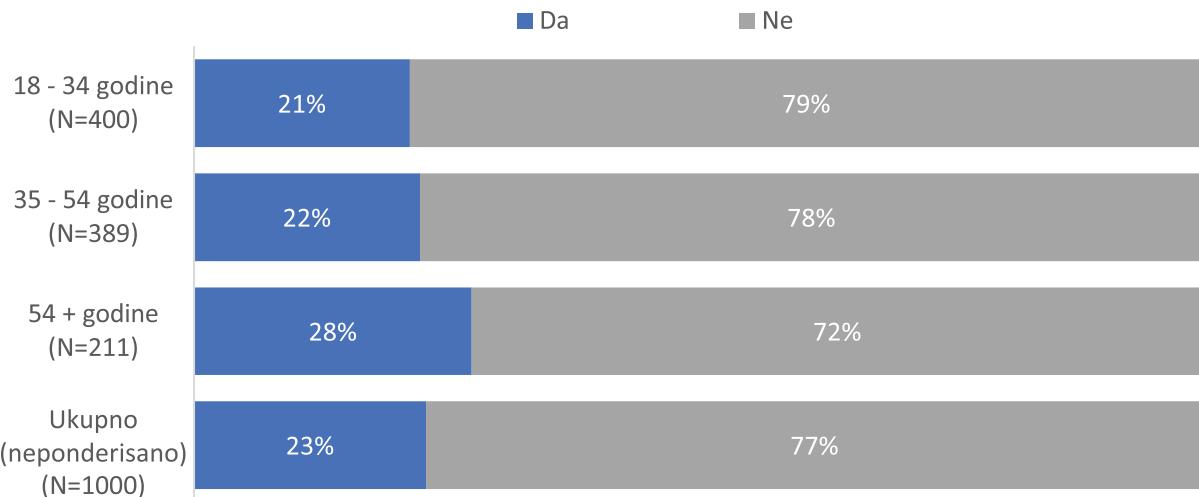
Službe za mentalno zdravlje u zajednici su obično organizovane na tri nivoa: primarnom, sekundarnom i terciarnom.

- Usluge primarnog nivoa obuhvataju centre porodične medicine.
- Usluge sekundarnog nivoa obuhvataju psihijatrijska odeljenja u regionalnim bolnicama (4), centri za mentalno zdravlje bazirani na zajednicu (8) /integracione kuće (8) i jedinica za mentalno zdravlje za decu i adolescente (1). Centar za integraciju i rehabilitaciju hroničnih psihijatrijskih pacijenata u Štimlju je takođe deo CBMHC.
- Usluge terciarnog nivoa obuhvataju psihijatrijsku kliniku, intenzivnu psihijatrijsku negu, Institut za Forenzička psihijatrija, služba za decu i adolescente i usluge zloupotrebe supstanci.

Zaštita mentalnog zdravlja u zajednici je uspešno uspostavljena na Kosovu i uprkos tekućim izazovima ona predstavlja jedno od dostignuća zdravstvenog sistema Kosova. U tom kontekstu, pitanje koje se postavlja učesnicama „da li patite od mentalnih problema ili anksioznosti ili depresije“, možda je bolje zameniti odličnim standardnim alatima/upitnicima koji bi doveli do određene dijagnoze od strane medicinskih stručnjaka. DAAS – Skala stresa depresivne anksioznosti. Ovo ograničenje u upitniku korišćenom u ovoj studiji može se rešiti u budućim studijama, fokusirajući se isključivo na zdravstvena pitanja stanovništva Kosova.

²⁴ 24 22.4.201819. Kongres EPA Sekcija za epidemiologiju i socijalnu psihijatriju, 4-7. april 2018. - Beč, Austrija

Slika 157.
Upotreba alternativne medicine

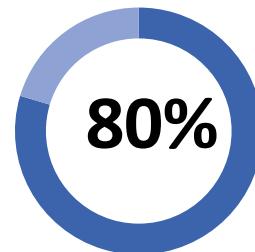
Simptomi depresije mogu se meriti korišćenjem Skala stresa depresivne anksioznosti-DASS-21 (Centar za istraživanje zavisnosti) upitnika od 21 stavke koji se sastoji od podskala za simptome depresije, anksioznosti i stresa, od kojih svaka sadrži sedam stavki dobijenih sa 4 poena. Likertova skala u rasponu od 0 (uopšte se nije odnosila na mene) do 3 (u velikoj meri se odnosila na mene). Zbir rezultata sa podskale simptoma depresije je zatim pomnožen sa 2. Rezultati simptoma depresije se kreću od 0 do 42.

Zanimljivo je da značajan broj učesnica ove studije traži alternativna medicinska rešenja za svoje zdravstvene probleme, bez obzira na godine, etničku pripadnost ili region.

8.6 COVID-19 I ŽENE

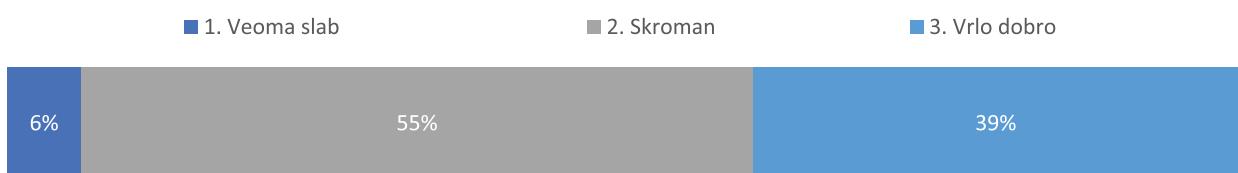
Od 12. marta, čak i pre nego što je prijavljen prvi slučaj zaraze korona virusom, Kosovo je uvelo mere suzbijanja kako bi ograničilo širenje virusa i zaštitilo zdravlje stanovništva. Međutim, Kosovo je prijavilo ukupno 272.154 slučaja korone sa COVID-19, od kojih su 3.192 slučaja završila smrtno.²⁵

Slika 158.
Vakcinisane

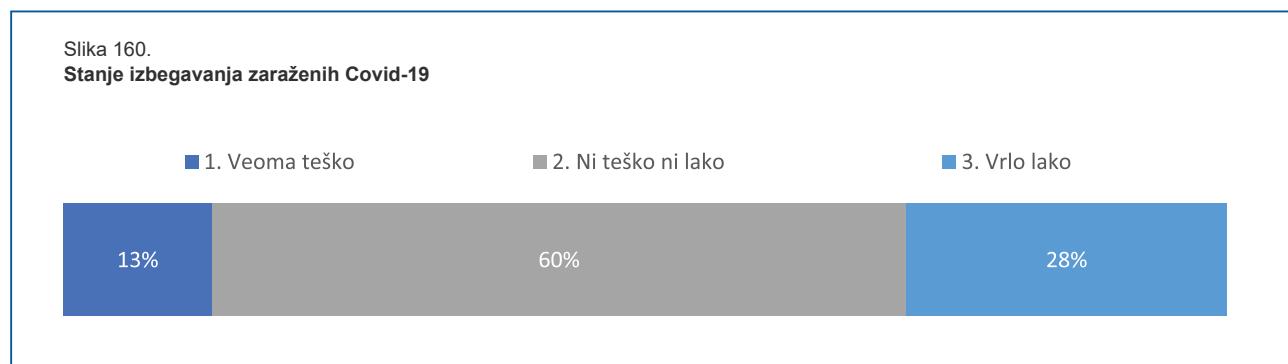
Žene su najviše patile tokom perioda COVID-19 širom sveta, a to je važilo i za Kosovo. Međutim, na Kosovu je 80% žena izjavilo da su vakcinisane, dok je 8% izjavilo da je vakcina uticala na njihov menstrualni ciklus. 55% žena izjavilo je da ima skromno znanje o merama zaštite od COVID-a.

Slika 159.
Nivo znanja o merama zaštite protiv Covid-19

²⁵ Izvori: Svetska zdravstvena organizacija

Generalno, žene su izjavile da borba za izbegavanje zaraze COVID-19 nije bila ni teška, ni laka.

ZAKLJUČCI

Ova analiza je fokusirana na više determinanti fizičkog, mentalnog i socijalnog zdravlja i stilova života relevantnih za zdravlje i dobrobit žena.

- Prema prikupljenim podacima, većina žena svoje zdravlje doživljava kao generalno pozitivno. Od toga, 62% žena u studiji smatra da je njihovo zdravlje „veoma dobro“.
- Ovo se takođe vidi kada se uporede po različitim starosnim grupama. Žene koje pripadaju starosnoj grupi 54+ su izjavile da je njihovo zdravlje dobro (55%), a samo 19% žena iz ove starosne grupe izjavilo je da je njihovo zdravlje slabo. Nema značajnih razlika prema etničkoj pripadnosti ili regionu.

Pozitivna percepcija žena o svom zdravlju takođe

- može biti rezultat čestih medicinskih pregleda i zdravstvenih usluga koje nude lokalni medicinski centri, koji su nedavno postali bolje opremljeni ljudskim resursima i infrastrukturom.
- Rano otkrivanje maligne bolesti izgleda pozitivno, jer je većina žena informisana o merama otkrivanja (53%) i to se vidi u svim starosnim grupama, osim žena u starosnoj grupi 54+, gde je samo 38% obavešteno, a 62% nije obavešteno. Grupa mlađeg uzrasta prednjači sa 59% obaveštenih o ranom otkrivanju.
- Prema onome što smo saznali iz odgovora učesnica na pitanja o hroničnim bolestima, najzastupljeniji je visok krvni pritisak (25%), zatim dijabetes (11%), srčani problemi (11%) i anemija (11%), kao i alergije (11%).
- Ostale hronične bolesti, koje nisu navedene u glavnom pitanju, prijavljene su u odeljku „ostalo“.

- Hronične bolesti kao što su bolesti srca, rak i dijabetes su vodeći uzroci smrti i invaliditeta širom sveta. Rešenje koje predlažu stručnjaci je preventivni sistem kroz zdraviju ishranu i način života.

- Učesnice su takođe upitane da li su zadovoljne različitim uslugama u različitim regionima. Na primer, u Gnjilanu su veoma zadovoljne uslugama stomatologa, dok je u Đakovici zabeleženo da je najveće zadovoljstvo porodičnim lekarom. U Prištini su najzadovoljnije bolničkim uslugama, iako Priština još nema gradsku bolnicu. Usluge koje nudi Univerzitska klinika služe građanima u regionu Prištine, kao sekundarna zdravstvena usluga.

- Nivo zadovoljstva kvalitetom zdravstvenih usluga u sredinama u kojima žive žene se nalazi između srednjih vrednosti 3 i 4, a najveći prijavljeni nivo zadovoljstva pripisuje se stomatologu i porodičnom lekaru ($m = 3,8$), ginekolog ($m=3,7$), a u Uroševcu, Đakovici i Gnjilanu bolničke službe ($m=3,5$). Većina ovih zdravstvenih usluga je ocenjena sa prosečnom vrednošću od oko 4 u slučaju Prištine, Đakovice i Gnjilana. Nešto nižu stopu zdravstvenih usluga prijavili su Peć, Uroševac i Mitrovica.

- Učesnice ove studije su upitane da li su tražile pomoć u formi zdravlja i emocionalnih problema. Identifikovanje i prihvatanje problema mentalnog zdravlja i dalje ostaje tabu tema na Kosovu. Stoga je 96% izjavilo „ne“ na pitanje da li su tražile pomoć, a ovaj odgovor je sličan u svim starosnim grupama. Moramo da budemo svesni da se koncept mentalnog zdravlja i dostignuća i napretka koji je do sada postignut na Kosovu, oslanja na jasnou definiciju/dijagnozu i borbu protiv stigme povezane sa pitanjima mentalnog i emocionalnog zdravlja.

- Zdrave prehrambene navike među ispitanim ženama pokazuju da je više od polovine žena (51%) izjavilo da jede najmanje jedan obrok sa povrćem i voćem u toku dana, dok je 40% njih izjavilo da jede 2-3 zdrava obroka u toku dana. dan sa povrćem i voćem.
- Što se tiče indeksa telesne mase (BMI) ispitanika, oko polovine ispitanika je reklo da imaju normalnu težinu (49%), 34% je reklo da ima višak kilograma, 15% je reklo da je gojazno, a samo 2% je reklo da ima manju težinu.
- Oko 20% ispitanika je navelo da vežba najmanje 20-30 minuta, 3 puta nedeljno. Tabela 3 pokazuje različite aktivnosti kojima se žene mogu baviti, a hodanje je najistaknutije. Otpriklje polovina (48%) žena je izjavila da hoda svaki dan, a slede one koje šetaju 2-3 puta nedeljno (26%) i jednom nedeljno (16%).
- Ostale aktivnosti kojima se retko bave uključuju bodibilding/dizanje tegova, fitnes/aerobik, trčanje, profesionalni sport, amaterski sport, jogu, planinarenje i vožnjom biciklom manje.

PREPORUKE

- Potrebna je hitna reforma preventivne zdravstvene zaštite i ulaganja i pravilnog upravljanja resursima koji su već dostupni, kako bi se ponudile kvalitetne usluge svim građanima.
- Hitno rekonstruisati i iskoristiti integrirani zdravstveni informacioni sistem, jer bez toga, ostale preporuke će takođe biti neuspešne.

- Kvalitetna i adekvatna zdravstvena zaštita i srodne usluge za žene svih uzrasta i jačanje preventivnih programa koji promovišu zdravlje žena.
- Kontinuirane kampanje i programi podizanja svesti o pitanjima mentalnog zdravlja i kontrolama malignih bolesti, fokusirane na ranu prevenciju.
- Razviti integrirani zdravstveni sistem sa zdravstvenim osiguranjem kako bi se zadovoljile zdravstvene potrebe žena.
- Podižite svest o redovnim zdravstvenim pregledima kako biste poboljšali otkrivanje i ranije lečenje i dijagnozu različitih bolesti.
- Učiniti redovne zdravstvene preglede obaveznim za sve građane.
- Obezbediti obuku zdravstvenim radnicima kako bi se bolje bavili zdravljem žena i pristupom zdravstvenoj zaštiti.
- Promovisati rodno odgovorne zdravstvene sisteme koji podržavaju osnovna prava žena na zdravlje koje vodi bezbednom i zdravom društvu.
- Obrazovati, savetovati i osnažiti žene i adolescentkinje o njihovim pravima i reproduktivnom zdravlju, baveći se nebezbednim trudnoćama i abortusom, i
- Razviti program obrazovanja žena za poboljšanje zdravstvene pismenosti.

Referenca

- Baber, K.M., i Tucker, C.J. (2006). Upitnik o društvenim ulogama: Novi pristup merenju stavova prema rodu. Polne uloge, 54(7), 459-467.
- Balcani, O., & Transeuropa, C. (2002). Žene i politika na Kosovu: da li su lokalni izbori propuštena prilika? Preuzeto sa <https://www.balcanicaucaso.org/eng/ Areas/Kosovo/Vomen-and-politics-in-Kosovo-vera-the-local-elections-a-missed-opportunity-213407>
- Beckwith, K. (2000). Van poređenja? Ženski pokreti u komparativnoj perspektivi. Evropski časopis za politička istraživanja. Tom 37, broj 4., 431-468.
- Beriša, M., F., M.-B., N., R., S., G., R., H., & D., K. (2018). Uticaj Nacionalnog registra stanovništva na poboljšanje zdravstvenog informacionog sistema malignih bolesti na Kosovu. Acta Inform Med. 26(1), 62-66. doi: 10.5455/ aim.2018.26.62-6
- Carter, I., Jackson, N., & Bamfield, A. (1998). Praksa učenja: novi model za timove primarne zdravstvene zaštite. Educ Gen Pract.182-7., 9.
- Centar za istraživanje zavisnosti. (n.d.). Preuzeto sa <https://arc.psich.visc.edu/self-report/depression-ankieti-stress-scale-21-dass21/>
- Creswell, J. (2009). Dizajn istraživanja: kvalitativni, kvantitativni i mešoviti pristupi. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Croson, R., & Gneezi, U. (2009). Rodne razlike u preferencijama. Časopis za ekonomsku literaturu. 47(2), 448-74.
- D4D. (2021). Kosovski ideoški kompas. Priština: Demokratija za razvoj.
- D4D. (2021). Trošak nejednakosti: finansiranje izbornih kampanja žena kandidata. Priština: D4D. Preuzeto sa https://d4d-ks.org/vp-content/uploads/2021/09/2021-07-27-D4D_Raporti-02-ENG.pdf
- Džordžtaunski institut za žene, mir i bezbednost; Institut za istraživanje mira Oslo. (2021). Indeks žena, mira i bezbednosti 2021/22: Praćenje održivog mira kroz inkluziju, pravdu i bezbednost za žene. Washington D.C.
- ERAC. (2019). RODNO ZASNOVANO NASILJE NA KOSOVU. Kritički pregled reagovanja policije. Koalicija jednakih prava za sve.
- Eurohealth, sveska 23, broj 1,. Preuzeto sa <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/332655/Euro-health-23-1-20-23-eng.pdf?sekurrence=1&isAlloved=i>
- Fondacija za psihologiju Australije. (n.d.). Depresija Ankloznost Stres Scale.
- Friedrich Ebert Stiftung. (2021, 23. septembar). vvv.fes.de. Preuzeto januara 2022. sa <https://vvv.fes.de/index.php?eID=dumpFile&t=f&f=71637&token=3204e3a-59ba51cf-3de86d146fce89715635fb52b>
- GAP institut. (2021). Zapošljavanje žena i njihova zastupljenost na Kosovu 2020. Priština: GAP Institut.
- Gino, F., Vilmuth, C. A., & Brooks, A. V. (2015). U poređenju sa muškarcima, žene vide profesionalno napredovanje kao jednako dostižno, ali manje poželjno. Proceedings of the National Academi of Sciences, 112(40).
- Grad, F. P. (2002). Public Health Classics. Bilten Svetske zdravstvene organizacije 2002, 80 (12). Preuzeto sa <https://apps.who.int/iris/bitstream/handle/10665/268691/PMC2567708.pdf?sekurrence=1&isAlloved=i>
- HERAS +. (2022). Rodna ravnopravnost u institucijama višokog obrazovanja na Kosovu. Priština: HERAS +. Preuzeto sa <https://vvv.heraskosovo.org/vp-content/up-loads/2022/12/Gender-Ekualiti-in-Higher-Education-Institutions-in-Kosovo.pdf>
- Kebingin, B. I., & Riianto, A. (2022). Uticaj obrazovanja na kulturu patrijarha i rodnu ravnopravnost. Časopis za azijsku orientaciju u teologiji, 4(1), 15-17.
- Kelli, B. B., Narula, J., & Fuster, V. (2012). Prepoznavanje globalnog tereta kardiovaskularnih bolesti i srodnih hroničnih bolesti. Časopis za translacionu i personalizovanu medicinu, 79(6); Medicinski časopis Mount Sinai, 632-640.
- Kosovska agencija za rodnu ravnopravnost. (2020). KOSOVSKI PROGRAM ZA RAVNOPRAVNOST POLOVA 2020-2024. PRISTINA, Republika Kosovo. Preuzeto sa <https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/Programi%20i%20Kosov%C3%ABs%20p%C3%ABr%20Barazi%20Gjinore%202020-2024%20-%20ANGLISHT.pdf>
- Kosovska agencija za rodnu ravnopravnost. (2020). Rodni jaz u platama na Kosovu. Priština. Preuzeto sa https://abgj.rks-gov.net/assets/cms/uploads/files/AGE%20Gender%20Pai%20Gap%20RKS%20_compressed.pdf
- Kosovska agencija za statistiku. (2011). Popis stanovništva na Kosovu. Priština: KAS.
- Kosovska agencija za statistiku. (2022). Anketa tržišta rada 2021. Priština. Preuzeto sa https://askdata.rks-gov.net/pkveb/en/ASKdata/ASKdata_Labour%20market_Anketa%20e%20Fukis%c3%ab%20Pun%c3%abt- ore_Kuarterli%20labour%20market/tab21.pk/table/ tableVievLaiout1/
- Kosovska agencija za statistiku. (2022). Broj diplomiranih studenata na nivou Bachelor 2018-2021. Priština. Preuzeto 15. januara 2023. sa <https://askdata.rks-gov.net/sk/4f54bd9-cc1b-4d3f-aa49-ec6d68d7f579>
- Lavton, D. (1975). Čas, kultura i nastavni plan i program. London: Routledge.
- Marcinkovska, U.M., Kozlov, M.V., Cai, H., Contreras-Garduno, J., Dikson, B.J., Oana, G.A., & Rantala, M.J. (2014). Međukulturalne varijacije u preferenciji muškaraca za seksualni dimorfizam na licima žena. . Pisma o biologiji, 10(4).

Ministarstvo pravde, Republika Kosovo. (2022). Nacionalna strategija o zaštiti od nasilja u porodici i nasilja nad ženama 2022-2026. Priština. Preuzeto sa <https://krieministri.rks-gov.net/en/blog/national-strat-egi-on-protection-against-domestic-violence-and-violence-against-women-2022-2026-14-03-2022-2/>

Ministarstvo prosvete, nauke, tehnologije i inovacija. (2022). Godišnji statistički izveštaj sa obrazovnim pokazateljima. Priština. Preuzeto sa <https://masht.rks-gov.net/rapot-vjetor-statistikome-tregues-arsimore/>

Misija OEBS-a na Kosovu. (2019). Istraživanje o blagostanju i bezbednosti žena na Kosovu. Priština. Preuzeto sa <https://www.osce.org/files/f/documents/d/c/439781.pdf>

MŽK. (2022). DISKRIMINACIJA ZASNOVANA NA RODU. Secdalje izdanje. Priština: Mreža žena Kosova. Repreuzeto sa https://womensnetvork.org/wp-content/uploads/2022/04/GBD-Labour-Kosovo_2022_FINAL-1.pdf

OECD. (2004). Karijerno vođenje i javna politika. Premostiti jaz. OECD. Preuzeto sa <https://www.oecd.org/education/innovation-education/34050171.pdf>

Osmani, A. A., Marušić, D., Halimi, R., Muharremi, R., & Rupel, V. P. (2017). REFORMA ZDRAVSTVA NA KOSOVU.

Percival, V., & Sondorp, E. (2010). Studija slučaja reforme zdravstvenog sektora na Kosovu. Konflikt i zdravlje, 4(1), 1-14.

Prince-Gibson, E., & Schvartz, S.H. (1998). Prioriteti vrednosti i rod. Socijalna psihologija kvartalno, , 49-67.

PITATI. (2021). Zvanična statistika. Priština.

Savet evrope. (2018). Strategija rodne ravnopravnosti 2018-2023ender Strategija ravnopravnosti 2018-2023. Savet evrope. Preuzeto sa <https://www.coe.int/en/web/gen-derekualiti/gender-ekualiti-strategi#:~:text=The%20focus%20for%20the%20Gender,access%20of%20women%20to%20justice>

Shuei, D. A., Kosaj, F. A., Schouten, E. J., & Zvi, A. B. (2003). Planiranje reforme zdravstvenog sektora u postkonfliktnom periodu situacije: Kosovo 1999–2000. Zdravstvena politika, 63(3), 299-310.

SZO. (2002). SZO.

SZO. (2013). Globalne i regionalne procene nasilja nad ženama. Prevalencija i zdravstveni efekti nasilja od intimnog partnera i seksualnog nasilja van partnera. Preuzeto sa <https://www.who.int/publications/item/9789241564625>

Ujedinjene nacije . (n.d.).

Ujedinjene nacije. (2020). Kancelarija za ljudska prava Visokog komesara . Preuzeto decembra 2022, sa www.ohchr.org/en/vom-en/gender-stereotyping

UN . (n.d.). Preuzeto sa <https://sdgs.un.org/goals/goal3>

UNDP. (2022). Public Pulse Brief KSKSII. Priština: UNDP. Preuzeto sa <https://www.undp.org/kosovo/publications/public-pulse-brief-kkii>

UNESCO. (2020). UNESCO. Preuzeto sa UNES-CO: <https://www.unesco.org/en/articles/help-us-fight-against-harmful-gender-norms-and-stereotypes>

UNICEF. (2017). ANALIZA POLOŽAJA DECE I ŽENA NA KOSOVU. PRIŠTINA : UNICEF. Preuzeto sa https://www.unicef.org/kosovoprogramme/media/211/file/Raporti_unicef_ENG.pdf

UNODC. (2019). Globalna studija o ubistvima. Beč. Preuzeto sa <https://www.unodc.org/documents/da-ta-and-analisis/gsh/Booklet1.pdf>

Velch, M. R., Rivera, R. E., Convai, B. P., Ionkoski, J., Lupton, P. M., & Giancola, R. ((2005)). Odrednice i posledice društvenog poverenja. Sociološka istraživanja, 75(4), 453-473.

Vlada Kosova. (2022). NACRT ZAKONA O KOSOVSKOJ AGENCIJI ZA AKREDITACIJU. priština. Preuzeto sa <https://konsultimet.rks-gov.net/viewConsult.php?-Consultation-ID=41176>

Zelloth, H. (2011). Put naprijed u karijernom vođenju. Dokument o politici. Radni dokument ETF-a pripremljen za Savet za E-TVET i Nacionalni Centar za Razvoj Ljudskih Resursa (NHRRD), objavljen kao aneks Jordanskoj Nacionalnoj Strategiji Vođenja Karijere, Aman: Savet za E-TVET.

DODATAK – Demografi-ja učesnika fokus grupe

FG1

Pol: Žena

Zaposlenje: Mešovito

Obrazovanje završeno: Mešovito

Opštine: Đakovica, Peć, Dečani, Prizren, Mitrovica

Broj učesnika: 6

Kod	Status zapošlj.	Završeno obrazovanje	Rod	Starost
P1	Zaposlena	Bachelor	Žena	24
P2	Nezaposlena	Bachelor	Žena	34
P3	Zaposlena	Master	Žena	31
P4	Nezaposlena	Sr. škola	Žena	27
P5	Zaposlena	Bachelor	Žena	28
P6	Student	Sr. škola	Žena	24

FG2

Pol: Žena

Zaposlenje: Mešovito

Obrazovanje završeno: Mešovito

Opštine: Mešovito

Broj učesnika: 7

Kod	Status zapošlj.	Završeno obrazovanje	Rod	Starost
P1	Zaposlena	Sr. škola	Žena	47
P2	Nezaposlena	Master	Žena	36
P3	Zaposl. sa nepotpunim rasporedom	Bachelor	Žena	38
P4	Nezaposlena	Bachelor	Žena	36
P5	Zaposlena	Master	Žena	47
P6	Zaposlena	Bachelor	Žena	44
P7	Zaposlena	Bachelor	Žena	41

FG2

POL: ŽENA

ZAPOSLENJE: MEŠOVITO

OBRAZOVANJE ZAVRŠENO: MEŠOVITO

OPŠTINE: MEŠOVITO

BROJ UČESNIKA: 7

Kod	Status zapošljavanja	Rod	NVO
P1	Zaposlena	Žena	GLPS – Grupa za pravne i političke studije
P2	Zaposlena	Žena	Sklonište za žene Priština
P3	Zaposlena	Žena	Kosovski centar za rodne studije
P4	Zaposlena	Žena	Institut GAP
P5	Zaposlena	Žena	Sklonište za žene Prizren
P6	Zaposlena	Žena	D4D
P7	Zaposlena	Žena	Mreža žena Kosovu

FG4

POL: MEŠOVITO

ZAPOSLENJE: MEŠOVITO

OBRAZOVANJE ZAVRŠENO: MEŠOVITO

OPŠTINE: MEŠOVITO

BROJ UČESNIKA: 7

Kod	Status zapošlj.	Rod	Javna ustanova
P1	Zaposlena	Žena	Nema
P2	Nezaposlena	Žena	Opšt. Lipljane
P3	Zaposl. sa nepotpunim rasporedom	Žena	Opšt. Priština
P4	Nezaposlena	Žena	Opšt. Štimlje
P5	Zaposlena	Žena	Opšt. Priština
P6	Zaposlena	Žena	Agencija za rodnu ravnopravnost
P7	Zaposlena	Žena	Opšt. Đakovica

Uređivanje: Kathrin Rief & Besa Luzha
Lektura (engleski): Prevod: Ilir Jakupi (albanski). Ferid Teliqi
(srpski) Istraživač konsultant: Nora Jusufi, IDRA

Komercijalna upotreba svih publikacija
Fridrih-Ebert fondacije (FES)
nije dozvoljena bez prethodne
pismene saglasnosti FES-a.

STUDIJA O ŽENAMA U REPUBLICI KOSOVO (2021/2022)

POGLEDI O DRUŠTVU, PORODICI, VREDNOSTIMA, OBRAZOVANJU, ZAPOSЉAVANJU, POLITICI, BEZBEDNOSTI I ZDRAVSTVENOJ
ZAŠTITI